

Vilniaus Universitetas

Filosofijos Fakultetas

Klinikinės psichologijos katedra

Ilona Makauskienė

Aš reprezentacijų ypatumai prieš ir po veido ortognatinių
operacijų

Magistro darbas

Darbo vadovas : prof. G.Valickas

2008

Turinys

1. Pratarinė	2
2. „Reprezentacijos” samprata socialinėje kognityvinėje paradigmoje	3
3. Aš reprezentacijų įvairovė	5
3.1. Santykių Aš reprezentacijos	5
3.2. Dabartinio aktualaus Aš reprezentacijos	8
3.3. Ateities Aš reprezentacijos	9
3.4. Aš reprezentacijų raida	11
3.5. Fizinio Aš reprezentacijų formavimasis	13
4. Fiziniai brendimo pokyčiai	15
5. Fizinio patrauklumo reikšmė	17
6. Veido patrauklumas	18
6.1. Veido patrauklumo standartas	18
6.2. Veido išraiškų reikšmė	20
6.3. Veido bruožų ir išraiškų sukelti vidiniai bei išoriniai konfliktai	23
7. Veido ir žandikaulių chirurgija	25
8. Metodika	27
8.1. Tyrimo dalyviai	27
8.2. Tyrimo eiga ir įvertinimo būdai	27
8.3. Duomenų tvarkymas	29
9. Rezultatai ir jų aptarimas	35
9.1. Teigiamų ir neigiamų Aš reprezentacijų ypatumai remiantis laiko perspektyva (praeities, dabarties, ateities)	35
9.2. Aš reprezentacijų ypatumai reikšmingojo kito akimis	63
10. Rekomendacijos tolimesniems tyrimams	72
11. Išvados	73
12. Literatūros sąrašas	75
13. Santrauka	81
14. Summary	82
15. Priedai	84

1. Pratarinė

Žmogaus kūno ir veido išvaizda šiuolaikinėje visuomenėje didele dalimi lemia pasisekimą darbo atrankos pokalbiuose ir karjeros galimybes (Luxen, Van De Vijver 2006). Moksliniai psichologiniai tyrimai išaiškina, kad nepaisant to, jog fizinio kūno būklę asmuo gali keisti įvairiais būdais, veido patrauklumas didžia dalimi yra įgimtas ir asmeninėmis pastangomis individas jo įtakoti negali (Lindwall, Hassmen, 2004). Nuo paauglystės intensyviai keičiasi veido forma, nes pradeda augti apatinė veido dalis (Schaefer et al., 2006). Jei šis augimas nukrypsta nuo normos, susiformuoja sąkandžio anomalijos, kurios mažina veido patrauklumą. Dramatiniai fiziniai pasikeitimai paauglystės laikotarpiu neišvengiamai turi įtakos asmenybės psichologinei raidai.

Suaugusiųjų elgesys su vaiku labai priklauso nuo fizinės vaiko išvaizdos, todėl fiziniai asmens bruožai, veido išraiškos nuo vaikystės lemia psichologinio bendravimo ypatumus ir skirtingą grįžtamąjį ryšį iš reikšmingųjų kitų (Rogers, Ritter, 2002). Augdamas vaikas save lygina su bendraamžiais, todėl bendraamžių reakcijos tampa labai svarbios (Lindberg, McKinley, 2006). Bendraudamas vaikas formuoja savęs supratimą ir išgyvena skirtingo pobūdžio jausmus. Kognityvinis ir emocinis patyrimas su kitais leidžia pažinti save ir formuoti Aš reprezentacijas. Aš reprezentacijų ypatumus lemia vaiko patirtis, dabarties išgyvenimai ir ateities norai (Higgins, 1987, Markus, Nurius, 1986). Todėl tikėtina, jei augdamas vaikas patiria neigiamų išgyvenimų dėl savo fizinės išvaizdos, jo Aš reprezentacijų tinkle atsiranda daug fizinio Aš reprezentacijų.

Sąkandžio anomalijų chirurginis (ortognatinis) gydymas Lietuvoje pradėtas tik nuo 2003 m (Grybauskas, 2006). Šias operacijas atliekančiam chirurgui ir VU psichologams tapo įdomu, kokius psichologinius pokyčius patiria žmonės, kuriems operaciniu būdu grąžinama galimybė džiaugtis tuo, kad gali šypsotis (dabar galiu laisvai šypsotis) ir „jaustis normaliu žmogumi“. Išnaudodami bendradarbiavimo su chirurgu S. Grybausku galimybes, nusprendėme ištirti žmonių, kurie turi sąkandžio anomalijų, Aš reprezentacijų ypatumus prieš ir po veido ortognatinių operacijų.

2. „Reprezentacijos” samprata socialinėje kognityvinėje paradigmoje

„Reprezentacijomis” išorinė informacija atstovaujama smegenyse (Bagdonas, 1974). Reprezentacijų formos gali būti įvairios. Žmogus kuria kognityvinius – erdvinius daiktų išdėstymus – vaizdinius žemėlapius; to paties daikto skirtingus pavidalus apibendrina į kategorijas ir jas jungia į semantinius tinklus; globaliau apibendrinamas didesnę kiekį informacijos apie objektus ir įvykius formuoja sąvokas (Bagdonas, 1974). Emocijos taip pat atlieka reprezentacijų funkciją (Owren, Bachorowski, 2003). Pavyzdžiui, juokas gali reprezentuoti vidinės būsenos laimingumą, arba pyktį, gėdą, nerimą. Sunku nubrėžti ribą, kur prasideda ir baigiasi kognicijų, o kur emocijų poveikis asmenybės kasdieniam funkcionavimui. Todėl šiuolaikiniuose darbuose apie asmenybės struktūrą pabrėžiama labai didelė emocijų svarba. Kognityvinės reprezentacijos ir afektinės būsenos dinamiškai sąveikauja, reciprokiškai įtakoja viena kitą ir formuoja struktūrinį asmenybės pagrindą (Mischel, Shoda, 1995).

C.E.Izard, B.P.Ackerman atskiras emocijas įvardina kaip diskrečias emocijos sistemas (Izard, Ackerman, 1997). Kiekviena diskrečios emocijos sistema atlieka savo funkciją ir skirta adaptacijai. Diskrečios emocijos sistema yra paprasčiausias ir mažiausiai lankstus elementas sudėtingoje emocijų ir kognicijų hierarchinėje sistemoje. Tarp diskrečių emocijų sistemų bei emocijų sistemų ir kognicijų vyksta reciprokinė sąveika, teigiamas arba neigiamas grįžtamasis ryšys formuoja tarpusavio sąveikas. Pasikartojantys ciklai konsoliduojasi, stabilizuojasi, ryšiai tarp sistemos elementų tvirtėja. Tam tikrų elementų ryšių stabilumą įtvirtina ne tik dažnas tų pačių asociacijų pasikartojimas, bet ir individualus reagavimo slekštis bei temperamentas (Izard, Ackerman, 1997, Mischel, Shoda, 1995).

Reprezentacijų formavimuisi didelę įtaką turi situacijos ypatumų individualus įprasminimas (Mischel, Shoda, 1995). Suteikiant situacijai, kontekstui tam tikrą unikalią reikšmę dalyvauja asmenybės struktūros kognityviniai – afektiniai vienetai. Penki svarbūs aspektai yra apjungti į vieną kognityvinį - afektinį vienetą : a) konstruktai; b) lūkesčiai ir įsitikinimai; c) afektai; d) tikslai ir vertybės; e) gebėjimai bei ilgalaikiai planai, kurie padeda laikytis iš anksto nustatytų tikslų (Mischel, Shoda, 1995). Dažnas tam tikrų vienetų aktyvinimas dėl pasikartojančių situacijos ypatumų, kurie vis patenka į individo dėmesio lauką, suformuoja savitą kognicijų ir afektų sąveikos tinklą. Nuolatinis lengvas

prieinamumas prie tų pačių reprezentacijų lemia specifinį individo reagavimo būdą ir daugybiniai unikalūs situacijos - elgesio ryšių profiliai tampa asmenybės „parašu“ (Mischel, Shoda, 1995).

Išskiriami du būdai, kaip asmenybė išlaiko savo tapatumą dinamiškoje aplinkoje (Sneed, Whitbourne, 2005). Pirmas būdas asmens vystymosi raidoje yra asimiliacija. Asimiliuodamas naują informaciją individas remiasi jau sukurtomis kognicijų ir emocijų sistemomis, naują informaciją priderina prie žinių apie save ir savo patirties. Asimiliasija padeda išlaikyti savęs pastovumo jausmą, kai gaunama prieštaringa informacija apie save ir bandoma suderinti skirtingą patirtį. Tačiau šis būdas neleidžia naujos informacijos suvokti alternatyviu būdu. Akomodacija – tai būdas, padedantis keisti save. Šis būdas aktyvinasi tik po to, kai egzistuojantys įsitikinimai nebepadeda išlaikyti savęs pastovumo perspektyvos (Sneed, Whitbourne, 2005). Akomodacijos procesas vyksta tuomet, kai žmogus gilinasi į save, vysto geresnį savęs pažinimą, formuoja metakognicinį savęs supratimą, nes įsisąmonina ir integruoja skirtingą informaciją apie save (Mischel, Shoda, 1995). Susiformavusio kognicijų - afektų tinklo keitimas yra sudėtingas procesas, tam būtinas aukštesnis asmenybės subrendimo lygis, pasiekiamas tik paauglystėje, todėl akomodacijos procesas, susijęs su Aš reprezentacijomis, atsiranda vaiko raidoje vėliau (Oyserman, Markus, 1990). Pusiausvyra tarp asimiliacijos ir akomodacijos yra tada, kai nauja informacija, nepakeisdama bazinių prielaidų apie save, tampa varomąja jėga asmenybei keistis ir psichologiškai augti (Sneed, Whitbourne, 2005).

Vaiko raidoje savęs ir pasaulio supratimo būdai vis sudėtingėja – iš pradžių formuojamos vaizdinių reprezentacijos, susiformavus kalbai – verbalinių sąvokų reprezentacijos; asimiliacijos procesą papildo akomodacija. Procesų sudėtingėjimui svarbu žinios ir patirtis (Cervone, 2005). Asmenybės struktūrinių elementų dinaminė raida nėra iš anksto užprogramuota (Cervone, 2005). Tarp organizmo ir aplinkos vyksta dinaminė reciprokinė sąveika. Augdamas vaikas sukaupia daug žinių – reprezentacijų, kurios varijuoja savo turiniu ir prieinamumu (Cervone, 2005, Higgins, 1987). Žmonės, kurių savęs pažinimo sistema yra labiau integruota, galinti talpinti teigiamas ir neigiamas savo savybes, geba labiau palaikyti teigiamas mintis, susidūrę su neigiamais savęs aspektais, formuoti galimų Aš subalansuotas reprezentacijas (Cervine, 2005, Oyserman, Markus, 1990). Savęs pažinimo ir

savęs reguliaciniai gebėjimai vystosi tarpasmeniniame kontekste, kada individas patiria kintantį savęs vaizdą (Cerbone, 2005, Anderson, Chen, 2002).

3. Aš reprezentacijų įvairovė

3.1. Santykių Aš reprezentacijos

S.A.Anderson, S.Chen ypač pabrėžia tarpasmeninį kontekstą kaupiant žinias apie save (Anderson, Chen, 2002). Vaikas augdamas neišvengiamai yra priklausomas nuo kitų ir vaiko Aš reprezentacijos formuojasi santykyje su reikšmingaisiais kitais. Reikšmingasis kitas yra bet koks individas, kuris stipriai įtakoja asmens gyvenimą, suteikia saugumą, kai yra poreikis, palaiko artumą ir patikimai skatina tyrinėjantį elgesį (Mikulincer, Gillath, 2002). Tai asmenys, su kuriais individas stipriai emociškai susijęs. Reikšmingieji kiti gali būti tėvai, broliai, seserys, draugai, globėjai. Kiekvienas reikšmingasis kitas su asmens Aš reprezentacijomis susijęs unikaliu būdu. Todėl santykių Aš reprezentacijų yra daugybė, kiekvienas reikšmingasis kitas įkūnija unikalų Aš patyrimą. Gyvenimo eigoje sukuriama vis naujų santykių Aš reprezentacijų, nes žmogus labiausiai iš visų gyvų būtybių siekia bendrauti, priklausyti, prisirišti, mylėti ir būti mylimu, rūpintis ir būti globojamu (Anderson, Chen, 2002). Santykių Aš reprezentacijos visų pirma aktyvinamos bendraujant su nauju partneriu. Kito asmens verbaliniai ir neverbaliniai stimulai gali sukelti perkėlimo reakcijas, kurių metu aktyvinamos anksčiau sukauptos žinios Aš-su-reikšminguoju kitu. Jei tam tikros santykių Aš reprezentacijos aktyvinamos dažniau nei kitos, ilgainiui jos tampa labiau „prieinamos“ ir greičiau pasiekiamos nepaisant to, kokių lygiu įsisąmoninamos konteksto užuominos (Higgins, 1987).

Santykių Aš reprezentacijos, kurios nuolat prieinamos kasdieniame bendravime, yra emociškai „įkrautos“, todėl turi įtakos įvykių interpretacijai. Pažadintos Aš-su-reikšminguoju kitu išgyventos emocijos apriboja emocinį atsaką į kasdienes socialines sąveikas (Anderson, Chen, 2002). Bendraudami su nepažįstamuoju elgiames panašiai kaip su reikšminguoju kitu, nors realiai jo nėra, todėl naujo partnerio suvokimas dažnai yra šališkas (Anderson, Chen, 2002, Mikulincer, Gillath, 2002). Apie reikšmingąjį kitą asmuo žino daugiau nei apie ką nors kitą, kartais net daugiau nei apie save, ir toks gilus kito pažinimas –

jo laikysenos, įpročių, galvojimo būdų, reakcijų savitumą – didina perkėlimo tikimybę. Mažiausios smulkmenos bendravime aktyvina žinias Aš-su-reikšminguouju kitu ir santykių Aš reprezentacijas (Anderson, Chen, 2002).

Atmintyje sukaupia daug unikalių ir normatyvinių žinių Aš-su-kitu ir jos sudaro žinių sistemą. Unikalias ir subjektyviai reikšmingos tik tam asmeniui žinios sudaro unikalias Aš-reprezentacijas, lemia individualius skirtumus, savitą „Jei..., tai...” reagavimo profilį (Mischel, Shoda, 1995). Normatyvinės žinios Aš-su-kitu yra susijusios su : a) tarpasmeniniais vaidmenimis, atliktais bendraujant su reikšmingaisiais kitais; b) lūkesčiais, keliamais tam tikram socialiniam vaidmeniui c) įsitikinimais, kad bus patiriamos neigiamos emocinės pasekmės, nepateisinus vaidmeniui keliamų lūkesčių, d) supratimu, kokius idealius ir privalomus standartus mums kelia reikšmingieji kiti (Higgins, 1987). Išaiškinti dėsningumai, kaip žmonės grupuoja normatyvines žinias. Pagal juos individus galima apjungti į tris dideles grupes: individai, kurie neatitinka *privalomų* reikšmingųjų kitų standartų; individai, kurie neatitinka *idealių* reikšmingųjų kitų standartų ir individai, kurie neatitinka *ir privalomų, ir idealių* reikšmingųjų kitų standartų (Higgins, 1987). Bendros socialinės normatyvinės žinių kategorijos automatiškai aktyvinasi, kai sužadamos unikalias santykių Aš reprezentacijos (Anderson, Chen, 2002).

Žinios Aš-su-kitu kaupiamos, naudojamos, peržiūrimos, papildomos, todėl keičia esamas santykių Aš reprezentacijas. Tačiau visos žinios vienu metu negali būti prieinamos, tik tam tikras žinių poaibis – potencialaus aktyvinimo būsenos (PAB) Aš reprezentacijos yra darbo atmintyje konkrečiu momentu (Anderson, Chen, 2002). PAB Aš reprezentacijų turinį sudaro dažnai aktyvinamos Aš reprezentacijos. PAB Aš reprezentacijos – tai potencialiai prieinamas savęs žinojimas tam tikru metu, jos labiau keičiasi nei centrinės Aš reprezentacijos (Markus, Nurius, 1986, Sedikides, Green, 2001). PAB Aš reprezentacijų specifiškumą lemia nuotaika (Sedikides, Green, 2001) ir iš kitų gaunama informacija. Asmeniui nemaloni informacija aktyvina PAB Aš reprezentacijas, kurios padeda išlaikyti stabilų ir nekintantį Aš, nes jomis paneigiama nesuderinama su pastoviu Aš informacija (Markus, Nurius, 1986). Kai neatitikimas tarp naujų ir stabilų Aš reprezentacijų sustiprėja ir kai nepatenkinamas asmens bendrumo poreikis, aktyvinasi padedančios save suvokti emocijos – kaltė, gėda, pasididžiavimas, socialinis nerimas, drovumas bei sustiprėja savo vertės didinimo (*self-enhance*), savęs-patvirtinimo (*self-verify*) ir savęs-išplėtimo (*self-*

expand) motyvai (Higgins, 1987, Leary, 2007). Šie trys motyvai ir save padedančios suvokti emocijos pasireiškia tarpasmeniniame bendravime, kai PAB Aš reprezentacijos siekia neutralizuoti naujas Aš reprezentacijas, nesuderinamas su stabiliomis ir pagrindinėmis Aš reprezentacijomis (Markus, Nurius, 1986, Leary, 2007, Anderson, Chen, 2002). Jei naujos Aš reprezentacijos sukelia neigiamų išgyvenimų Aš-su-kitu prisiminimus, kyla grėsmė stabilioms Aš reprezentacijoms, pavojus saugumui, bendrumui su kitais. Kai asmeniui bendravimas tampa nemalonus, siekiant atkurti sėkmingą ryšį su kitais, suaktyvinamos apsauginės savireguliacinės strategijos ir savo vertės didinimo (*self-enhance*), savęs-patvirtinimo (*self-verify*) ir savęs-išplėtimo (*self-expand*) motyvai (Anderson, Chen, 2002). Jei asmuo siekia teigiamų bendravimo pasekmių, jis labiau linkęs bendrauti ir labiau linkęs atitikti kito idealius standartus (*ideals*). Jei asmeniui labiau rūpi išlaikyti saugų bendravimą, jis linkęs nerimauti dėl neigiamų pasekmių ir jam kito privalomi standartai (*oughts*) yra tapę svarbesni nei idealūs (Higgins, 1987).

Kita svarbi PAB Aš reprezentacijų funkcija – tai lankstumo ir dinamiškumo suteikimas Aš-sistemai (Markus, Nurius, 1986). PAB Aš reprezentacijos padeda lanksčiai reaguoti naujoje situacijoje, nes aktyvinasi ir reikšmingos Aš-su-kitu žinios, kurios gali būti pritaikytos bendraujant su nauju partneriu (Anderson, Chen, 2002). Priklausomai nuo to, kokios Aš-su-kitu žinios aktyvinasi bendraujant – teigiamos ar neigiamos, pasireiškia ir atitinkamas savęs vertinimas. Jei į atmintį plūsteli palaikančios stabilų Aš reprezentacijos, sustiprėja teigiamas savęs vertinimas. Jei sukyla neigiami prisiminimai, įsijungia kompensaciniai mechanizmai, nes norisi išvengti reprezentacijų Aš-su-neigiamu reikšmingu kitu ir neigiamu savęs vertinimo (Anderson, Chen, 2002).

Santykių Aš reprezentacijos ir su jomis susijusios žinios Aš-su-kitu aktyvinasi kiekvieną kartą bendraujant, ypač diadose, ir turi įtakos kito žmogaus supratimui. Naujame bendravime išgyvenamos emocijos, kylantys motyvai, pasireiškiantis elgesys vėl primena tai, kas buvo suvokiančiojo patirta anksčiau (Anderson, Chen, 2002). Tačiau žmogus neapsiriboja vien ankstesne patirtimi bei automatišku reagavimu. Norint suprasti savo reakcijas, reikia įsisąmoninti ne tik savo vidines būsenas, bet ir kitų asmenų reakcijų svarbą mums. Didėjantis socialinis sąmoningumas padeda suprasti, kad ir pats asmuo ir su juo susijęs kitas turi galios savo bei kitų norimiems rezultatams ir jų pasekmėms (Higgins, Pittman, 2008).

3.2. Dabartinio aktualaus Aš reprezentacijos

Aktualaus Aš reprezentacijas įtakoja patirtis Aš-su-reikšminguoju kitu, sukurti savo idealūs ir privalomi pasiekimų standartai ir dabartiniai asmeniniai pasiekimai.

Socializacijos procese įgyti idealai, standartai, nuostatos, socialiniai įgūdžiai, internalizuoti kitų draudimai, normos, ateities tikslai ilgainiui tampa dabartinio Aš ir ateities Aš lyginimo pagrindu (Higgins, Pittman, 2008). Jei lyginimas kelia konfliktą, išgyvenamos neigiamos emocijos ir žemas savęs vertinimas (Higgins, 1987). Išaiškinta, kad žmonės skiriasi tuo, kaip greitai gali būti aktyvinamos (*accessibility*) idealaus Aš ir privalomo Aš reprezentacijos. Aktyvinimo specifiškumą lemia auklėjimo stilius šeimoje. Jei šeimoje tėvai orientuojasi į idealius tikslus, stiprina norimą elgesį arba neteikia teigiamų pastiprinimų, kai vaikas elgiasi nenorimu būdu, vaikas išmoksta save reguliuoti vadovaudamasis teigiamų rezultatų siekimu. Tėvai, skatindami teigiamus vaiko rezultatus, vysto idealaus Aš reprezentacijas (Higgins, 1997). Jei tėvams svarbiau užtikrinti vaiko saugumą ir jie pabrėžia tik nenorimą elgesį bausmėmis ir priekaištais, vaikas išmoksta matyti tik neigiamų pasekmių buvimą ir vysto stiprų privalomą Aš. Tokiu auklėjimu tėvai apriboja vaiko psichologinį augimą. Kadangi vaiko dėmesio centre atsiduria vis neigiamos pasekmės, vaikas bijo, vengia rizikuoti dėl galimos nesėkmės ir gyvena pagal privalomus reikšmingųjų kitų standartus (Higgins, 1997).

Skirtingo tipo standartai vėliau sukelia skirtingus aktualaus Aš neatitikimo (*self-discrepancy*) tipus ir skirtingą emocinį patyrimą. Išskiriami keturi Aš neatitikimų tipai : neatitikimas tarp aktualaus Aš ir savo idealaus Aš; tarp aktualaus Aš ir reikšmingojo kito idealaus Aš; tarp aktualaus Aš ir savo privalomo Aš bei aktualaus Aš ir reikšmingojo kito privalomo Aš (Higgins, 1987). Tyrinėjant šiuos neatitikimus paaiškėjo, kad priklausomai nuo to, kokie standartai - idealūs ar privalomi - labiau „prieinami“ konkrečiu momentu, išgyvenami skirtingo tipo emociniai konfliktai. Jei asmuo aktualų savo Aš lygina su *idealiomis* savo ar reikšmingo kito reprezentacijomis, tai patiria depresines emocijas, kad nepasiekė savo paties vilčių, troškimų, jį apima liūdesys, gėda, nusiminimas, nusivylimas, nepasitenkinimas, prislėgta nuotaika, tuštumos jausmas, žmogus laiko save nevykėliu. Jei aktualus Aš remiasi savo ir reikšmingojo kito *privalomais* standartais, tai dažnai patiria nerimą, apmaudą, pasipiktinimą – sujaudinimo emocijas ir dėl aktualaus Aš bei privalomo

Aš neatitikimo išgyvena bausmės ir ją lydinčio skausmo grėsmę (Higgins, 1987). Išgyvenamo diskomforto laipsnis didesnis, kai svarbesni ne savo, o reikšmingojo kito standartai.

Jei aktualus Aš neatitinka *savo* idealių arba privalomų standartų (*actual/own:ought/own discrepancy*), kyla kaltė ir panieka sau. Jei stiprus įsitikinimas, kad neatitinkama *kito* idealių arba privalomų standartų (*actual/own:ideal/other discrepancy*, *actual/own:ought/other discrepancy*), žmogų be jokios aiškios priežasties kamuoja nerimas, sujaudinimas dėl numanomos grėsmės, baimė, gėda. Toks žmogus labai jautrus kito žmogaus atmetimo ženklams, priklausomas nuo kitų vertinimo (Higgins, 1987).

Savo aktualų Aš lygindami su reikšmingųjų kitų standartais patiriame daug įvairių emocijų – gėdą, kaltę, drovumą, socialinį nerimą, pasididžiavimą ir tai mums padeda suprasti, kaip kiti mus vertina, leidžia efektyviau reguliuoti savo ir net kitų elgesį, motyvuoja tvirčiau laikytis socialinių normų (Higgins, 1987, Higgins, Pittman, 2008). Matydami save iš kitų perspektyvos, galime daryti išvadas, ką kiti apie mus supranta, labiau įsisąmoninti save.

3.3. Ateities Aš reprezentacijos

Aktualaus Aš keitimąsi įgalina įsivaizduojamos galimų Aš reprezentacijos (Markus, Nurius, 1986, Higgins, Pittman, 2008). Ateities Aš reprezentacijos atlieka tikslų funkciją ir tampa dar vienu reikšmingu standartu vertinant aktualius Aš (Higgins, Pittman, 2008). Žmonės išgyvena emocijas ne tik dėl veiksmų pasekmių, bet ir dėl suvokto skirtumo tarp dabartinės ir įsivaizduojamos idealios ar privalomos būsenos. Patiriamos liūdesio ar nerimo emocijos funkcionuoja kaip savęs vertinimo veiksniai ir suaktyvina savęs-reguliacinius mechanizmus (Higgins, Pittman, 2008).

Stipria motyvuojančia jėga nuo paauglystės tampa galimos Aš reprezentacijos (Oyserman, Markus, 1990). Paauglystėje ypač sustiprėja poreikis atrasti savo individualų Aš (Oyserman, Markus, 1990). Asmuo pradeda vertinti autentiškumą, buvimą savimi, savo vertybių unikalumą – individualų Aš (Sedikides, Gaertner, 2001). Individualus Aš labiau nei kolektyvinis Aš (kolektyvinis Aš priklauso nuo grupės sutelktumo, siekio tapti grupės nariu bei išgyvenamų emocijų suvokiant savo vertę grupėje (Ellemers et al., 2002)) jautrus išgyvenamoms emocijoms, ypač grėsmei (Sedikides, Gaertner, 2001). Individualaus Aš

gebėjimas įsivaizduoti save ateityje tampa galinga motyvuojančia jėga, kuri vadovauja mūsų dabartiniam elgesiui (Markus, Nurius, 1986). Galimi Aš yra konkretūs labai norimi, laukiami ir vengtini ateities Aš (Oyserman, Markus, 1990). Šios reprezentacijos remiasi elgesiu, kurio norime pasiekti, tampa kognityviniu „tiltu“ tarp aktualaus Aš ir ateities Aš (Bless et al., 2004). Galimi Aš dabartinėms Aš reprezentacijoms suteikia dinamikos, jas praplečia (Markus, Nurius, 1986). Įsivaizduojamos ateities Aš reprezentacijos motyvuoja vystyti savo Aš reprezentacijas, padeda organizuoti, kontroliuoti dabarties veiksmus (Oyserman, Markus, 1990). Tačiau galimi Aš turi stiprų motyvacinį potencialą tik tada, kai laukiami Aš ir vengtini Aš atitinka konkrečioje srityje. Tik tuomet suformuojamos subalansuotos galimų Aš reprezentacijos (Oyserman, Markus, 1990). Kai tam tikras galimas Aš integruoja du priešingus ateities įsivaizdavimus, sukuriama stipri motyvacija (Oyserman, Markus, 1990). Vien teigiamų norimų Aš įsivaizdavimas neužtikrina pakankamos kontrolės siekiant ateities Aš. Galimų nesėkmių išankstinis numatymas ir nesėkmių vengimas skatina apgalvotą elgesį, padeda realizuoti ateities Aš. Be to subalansuoti galimi Aš palaiko stabilumą, tikslingą kryptingumą, apsaugo nuo „dreifavimo“ tarp norimų Aš (Oyserman, Markus, 1990).

Ateities Aš yra priemonė matyti save plačiau, prasmingiau. Vystomas gebėjimas pažvelgti į save ir savo elgesį iš reikšmingo kito perspektyvos bei pastangos suprasti savo jausmus ir motyvus, o tai didina savęs pažinimą (Wilson, Dunn, 2004). Savęs įsisąmoninimas leidžia labiau kontroliuoti savo elgesį, subalansuotai žvelgti į ateitį, aiškiau suprasti savo emocinės būsenos priežastis (Wilson, Dunn, 2004, Markus, Nurius, 1986, Higgins, 1987). Šiuolaikiniais neuropsichologiniais tyrimais bandoma nustatyti, kokios smegenų struktūros aktyvinasi, kai žmogus sutelkia dėmesį į skirtingus Aš – fizinį Aš aktualiu momentu ir pastovų stabilų Aš (Farb et al., 2007). Pirmieji tyrimai rodo, kad yra skirtingas struktūrinis neurologinis pagrindas. Nors fizinio Aš aktualiu momentu reprezentacijos suaktyvina senesnes smegenų struktūras, bet tam reikia didesnių asmens pastangų ir laiko. Fizinio Aš įsisąmoninimas aktualiu momentu atitraukia dėmesį nuo apmąstymų apie pastovų Aš, o tai leidžia pažinti įvairias Aš reprezentacijas ir tokiu būdu atitolti nuo ilgalaikių Aš neatitikimą keliančių jausmų (Farb et al., 2007, Higgins, 1987). Įsisąmoninti naujas Aš reprezentacijas yra sunku, nes stabilios Aš reprezentacijos susiformuoja vaikystėje bendraujant su reikšmingaisiais kitais ir ilgam įstringa atmintyje.

3.4. Aš reprezentacijų raida

Šeimoje vaikas įgyja daug patirties, nes vaiko reikšmingieji kiti kartu su juo dalinasi savo kasdieniu patyrimu (Higgins, Pittman, 2008). Šeimoje vaikai sužino tėvų tikslus, standartus, o buvimas grupėje padeda suprasti grupės normas (Ellemers et al., 2002). Padedant kitiems aiškiau suvokiama realybė, o tai leidžia save veiksmingiau reguliuoti socializacijos procese (Higgins, Pittman, 2008).

Kartu su reikšminguoju kitu įgytos žinios, patirti išgyvenimai tampa Aš-su-kitu reprezentacijomis. Nuo dviejų – trijų metų vaikas pradeda internalizuoti kultūrinės vertybes, reikšmingųjų kitų galvojimo būdus, socialinių sąveikų normas (Symons et al., 2005). Kito asmens minčių ir jausmų supratimas vadinamas mentalizacija ir šis procesas plačiai nagrinėjamas „proto teorijoje“ (Symons et al., 2005). Mentalizacijos procesas vyksta bendraujant su reikšminguoju kitu. Pokalbiai tarp vaiko ir jį supančiųjų kitų tampa potencialiais informacijos šaltiniais apie socialinį pasaulį, leidžia suprasti kitų emocines būsenas. Vaiko mentalizacijos procesas tvirtai susijęs su socialiniu šeimos pasauliu, šeimoje vyraujančiais komunikacijos būdais, santykiais. Vaiko dalyvavimas šeimyniniuose pokalbiuose apie savo ir kitų psichines būsenas, bendras skaitymas, bendri žaidimai su suaugusiuoju, diskusijos su bendraamžiais leidžia internalizuoti išgirstas mintis apie kitų psichines būsenas (Symons et al., 2005). Bendravimas dialogais išmoko vaiką suprasti partnerio perspektyvą, bendrai sutelkti dėmesį, aiškiau suvokti priežastis, pasekmės ryšius. Kito minčių numanymas atlieka adaptacinę funkciją ir leidžia įvertinti veiksmų pasekmes, kurios svarbios savo ir kitų psichinėms būsenoms ateityje (Symons et al., 2005).

Nuo gimimo didžioji vaiko elgesio dalis tikslingai skirta užmegzti ir palaikyti kontaktą su jam reikšminguoju asmeniu (Bowlby, 2003). Jau kūdikio sensorinės sistemos diferencijuotai reaguoja į žmogaus sukeltus stimulus – jis ilgiau ir įdėmiau apžiūrinėja žmogaus veidus, įdėmiau klausosi žmogaus balso, ypač aukštų tonų (moteriško balso), ilgiau stebi judančius stimulus. Išaiškinta prasminga naujagimio fiziologinių refleksų paskirtis – palaikyti artimą fizinį kontaktą su motina (Bowlby, 2003). Tokios socialinės reakcijos kaip šypsena ir gugavimas atsiranda tikslingai - palaikyti bendravimą. Vaiko verksmas taip pat yra ypatingas – prie jo sunku priprasti, suaugusieji vaiko verksmo niuansus greitai išmoksta skirti ir pagal juos suprasti, ko vaikas nori. Daugumos kūdikio ir vaiko reakcijų evoliucinė paskirtis

- formuoti prierašumo elgesį su reikšmingaisiais kitais (Bowlby, 2003). Pirmųjų reikšmingųjų kitų reprezentacijos tampa vidiniais darbo modeliais (Bowlby, 2003).

Jautriausias periodas vystytis prierašumui yra laikotarpis iki vienerių metų, todėl iki vienerių metų didelis motinos vaidmuo. Prierašumas be sensitivityvaus reikšmingojo kito grįžtamojo ryšio tampa nesaugus. Prierašumo elgesį palaiko motinos jautrus dėmesys vaiko poreikiams; dažnas švelnus, pakankamos trukmės fizinis kontaktas; efektyviai taikomi vaiko nuraminimo būdai; prisiderinimas prie vaiko aktyvumo ritmo; stimulinės medžiagos pateikimas pagal vaiko individualius gebėjimus, įgytus raidos procese; dažniau ir ilgiau rodomos teigiamos emocijos bei patiriamas abipusis bendravimo malonumas (Bowlby, 2003).

Prierašumo kokybė priklauso nuo to, kiek patikimai vaikas gali prognozuoti, kad jo pastangos bendrauti, jo iniciatyva susilauks suaugusiųjų teigiamo dėmesio. Saugioje vaiko ir mamos sąveikoje išlieka tie bendravimo elementai, kurie abiems teikia malonumą (Bowlby, 2003).

Prierašumo sistemos funkcija – apsaugoti individą nuo iškylančios grėsmės situacijose, kurios nesusijusios su prierašumu (Mikulincer, Gillath, 2002). Asmenys, kurių prierašumo elgesys saugus, lengviau susidoroja su grėsmingomis situacijomis, nei asmenys, kurių prierašumo elgesys nesaugus. Nesaugaus prierašumo elgesys gali būti vengiantis arba nerimastingas (Mikulincer, Gillath, 2002).

Jei vaikui sunku prognozuoti motinos reakcijas dėl jos patiriamo nerimo ar depresijos, ir jis dažnai patiria grėsmingus neigiamus išgyvenimus bendraudamas su reikšmingaisiais kitais, susiformuoja vengiantis prierašumo elgesys. Vaikas išmoksta numanyti, kad gali būti paliktas grėsmingose situacijose ir slopinti dėl to kylančius slegiančius išgyvenimus. Sąmoningai vengdamas su artumu susijusių jausmų, asmuo juos išstumia į sąmonę ir ilgainiui jie tampa sunkiai prieinami (Mikulincer, Gillath, 2002). Tokiu būdu prierašumo figūros yra apsaugomos nuo pykčio, vaikui kylančio dėl to, kad grėsmingose situacijose prierašumo figūros nesuteikė būtino artumo ir saugumo (Mikulincer, Gillath, 2002). Vaikas išmoksta, kad pyktis yra pavojingas, nes ilgainiui supranta, kad dėl jo dar labiau prarandama prierašumo figūrų paramą, ir jis lieka paliktas vienas. Vėliau Aš-su-kitu reprezentacijos aktyvinasi žymiai rečiau nei saugaus prierašumo elgesio asmenų - tik išsiskyrimo situacijose. Išsiskyrimo numatymas bei pats išsiskyrimas

visada asocijuojasi su stiprių neigiamų išgyvenimų grėsme, kelia intensyvią nerimą. Susiformuoja polinkis prierašumo figūrų reprezentacijas sieti su mintimis apie atmetimą, ir asmuo sudėtingose situacijose neieško paramos (Mikulincer, Gillath, 2002).

Jei susiformuoja nerimastingas prierašumo elgesys, asmuo bet kokioje situacijoje išvelgia potencialią grėsmę, todėl Aš-su-kitu reprezentacijos nuolat aktyvinasi ir tampa lengvai „prieinamos“. Dažnas Aš-su-kitu reprezentacijų aktyvinimas kelia nuolatinį nerimą, nesusijusį su objektyvios grėsmės lygiu, ir asmuo bendraudamas su kitu visada jaučiasi nesaugus (Mikulincer, Gillath, 2002).

Vaikas, kaip aktyvus veikėjas santykiyje su reikšminguoju kitu, tampa tik nuo dviejų - trijų metų. Tokio amžiaus vaikas jau pradeda gebėti pažvelgti į situaciją ne vien iš savo, bet ir iš kito perspektyvos (Bowlby, 2003). Vaikas pradeda suprasti, kad kitas gali kelti savo tikslus ir planus. Sukaupta informacija apie kito galimą elgesį leidžia spėti galimus rezultatus. Šie kognityviniai gebėjimai padeda veiksmingiau pagal savo norus keisti reikšmingojo kito ketinimus (Bowlby, 2003).

Aš-su-reikšminguoju kitu reprezentacijos tampa vidiniais darbo modeliais ir lieka stabilios gyvenimo eigoje. Vidiniai darbo modeliai nesąmoningai ir sąmoningai įtakoja realybės suvokimą ir vertinimą, gyvenimo planus ir tikslus. Augant vaikui daugėja vidinių reprezentacijų, sudėtingėja elgesys, gerėja savęs ir kitų pažinimas, plečiasi socialinis tinklas. Vyksta psichologinis ir fizinis vaiko brendimas, keičiasi fizinio Aš reprezentacijos.

3.5. Fizinio Aš reprezentacijų formavimasis

Moksliniuose psichologinės literatūros straipsniuose dauguma autorių naudoja fizinio savęs vaizdo, fizinio savęs suvokimo sąvokas tyrinėdami fizinį asmens Aš. Suvokimas yra kognityvinis procesas – „daikto ar reiškinių visumos esminių bruožų atspindėjimas veikiant jutimo organus. Suvokimo metu nustatomas ir objekto reikšmingumas organizmui, atsiranda objekto vaizdinys tiek dėl išorinio poveikio, tiek dėl atminties veiklos. Pastaruoju atveju turime antrinį vaizdą, kuris gali būti tiesiogiai nesusijęs su išoriniu poveikiu. Paprastai abu vaizdai tarpusavyje sąveikauja” (Vaitkevičius, 2002, p. 14). Kadangi suvokimas reprezentuoja su patirtimi integruotą pojūčių informaciją centrinėje nervų sistemoje, tai mes kitų autorių fizinio Aš suvokimo sąvoką prilyginame fizinio Aš

reprezentacijos sąvokai. Toliau šiame darbe vietoj fizinio Aš suvokimo bus naudojamas fizinio Aš reprezentacijos terminas.

Fizinio Aš reprezentacijų formavimąsi įtakoja reikšmingųjų kitų bendravimo būdas su vaiku (Rogers, Ritter, 2002). Suaugusiųjų reakcija į tą patį vaiko elgesį labai priklauso nuo vaiko lyties. Dauguma suaugusiųjų skatina skirtingus mergaitės ir berniuko žaidimus, skirtingą jų elgesį. Suaugusiųjų elgesiui su vaiku fizinė vaiko išvaizda daro didesnę įtaką nei kognityvinis žinojimas apie vaiko lytį (Rogers, Ritter, 2002). Vaikų socializacijos būdas yra vienas iš fizinio Aš formavimo šaltinių (Rogers, Ritter, 2002).

Vaikui bręstant, iki paauglystės, fizinio Aš naujų reprezentacijų atsiradimui svarbūs bendraamžiai (Lindberg, McKinley, 2006). Lytinių hormonų poveikyje ryškėjantys kūno antriniai lyties požymiai kartais tampa bendraamžių patyčių ir užgauliojimo priežastimi. Bręstantis berniukas ar mergaitė pradeda patirti gėdą dėl savo kūno bei ima jį suvokti ir vertinti kaip atskirą objektą (Lindberg, McKinley, 2006). Šie su kūnu susiję nauji emociniai ir fiziniai išgyvenimai tampa reikšmingomis fizinio Aš reprezentacijomis. Aš reprezentacijų tinkle.

Fizinio Aš reprezentacijų ypatumus lemia paauglio ir suaugusiojo pasirinkti lyginimo standartai. Jei savo kūno patrauklumas lyginamas su tobulais dabartinės kultūros modeliais, išgyvenamas didelis nepasitenkinimas savo kūnu ir neigiamas savęs patyrimas (Newton, Minhas, 2004). Fizinis patrauklumas yra atskira svarbi fizinio Aš reprezentacija, kurios individas negali keisti sportuodamas ir kuri nepriklauso nuo fizinės būklės (Lindberg, McKinley, 2006). Veido patrauklumo reprezentacija reikšminga abiejų lyčių atstovams. Šiaurės Airijoje atliktas tyrimas, kuriame dalyvavo burnos ligų specialistai – ortodontai, išaiškino, kad net burnos ligų specialistai savo gydymo naudą vertina labiau kaip psichosocialinę, o ne gydomąją (Hunt et al., 2001). Kaip rodo mokslinių tyrimų rezultatai, žmonės, patiriantys mažą pasitenkinimą veido išvaizda, renkasi ortodontinį ar chirurginį ortognatinį veido gydymą, nes mano, kad veido patrauklumas, ypač šypsena, gali kisti tik po ortodontinio ar ortognatinio gydymo (Newton, Minhas, 2004, Abu Alhaija et al., 2005).

Kita svarbi priemonė keisti fizinio Aš reprezentacijas yra sportas. Sportavimo dažnis labiau nei trukmė gerina sporto kompetenciją, kuri svarbesnė moterims, o sportavimo intensyvumas didina fizinį pajėgumą, kūno tvirtumą, svarbesnį vyrams (Lindwall, Hassmen,

2004). Šios reprezentacijos nesutampa su fizinio patrauklumo reprezentacijomis, bet priklauso fizinio Aš reprezentacijų grupei.

Fizinės būklės reprezentaciją įtakoja individo biologinis amžius ir grįžtamasis ryšys iš kitų (Finn et al., 2003). Amžiaus išvogtas raukšlių veidas dažnai sukuria pikto, nusiminusio, paniurusio žmogaus įspūdį ir bendraujant trukdo tinkamai išreikšti savo jausmus (Finn et al., 2003). Jei kitas individą suvokia kaip piktą ir nemalonų, sutrinka komunikacija, blogėja tarpusavio supratimas (Finn et al., 2003). Nusileidę antakiai, gilios raukšlės tarp antakių, ant kaktos, nusvirę lūpų kampučiai gali išryškėti dėl dviejų priežasčių – išgyvenamo pykčio ir nepasitenkinimo konkrečiu momentu ar veido raumenų pokyčių, atsirandančių dėl amžiaus (Finn et al., 2003).

Pastaraisiais dešimtmečiais gydytojai dažnai pabrėžia kūno masės indekso (KMI) svarbą. Kūno masės indeksas priklauso nuo ūgio ir svorio, sudarinėjamos KMI normos. KMI svarbus medicinoje, nes daugelyje tyrimų rastas stiprus ryšys tarp KMI ir širdies-kraujagyslių ligų, cukrinio diabeto, senatvinių artrozių. Šiuo medicinoje kasdien naudojamu matavimu pastaraisiais dešimtmečiais dažnai manipuluoja paauglės (Lindberg, McKinley, 2006) : paviršutiniškas vien skaičių, o ne jų prasmės žinojimas, naudojamas savo KMI vertinimui ir savęs lyginimui su idealia norma. Svorio ir ūgio reprezentacijos atsiranda vaikui pradėjus bręsti, kai didėja tobulų fizinių modelių reikšmė (Lindberg, McKinley, 2006).

Fizinio Aš reprezentacijų ypač daugėja pereinant į paauglystės laikotarpį. Vyksta dideli fiziniai kūno ir veido pokyčiai, kurie lemia naujų fizinio Aš reprezentacijų atsiradimą. Daugelį fizinio Aš reprezentacijų galima „taisyti“ sportu, dietomis, tačiau fizinis kūno ir veido patrauklumas savo jėgomis sunkiai pakeičiamas. Todėl psichologų dėmesys vis labiau krypta į asmens fizinio patrauklumo tyrinėjimus.

4. Fiziniai brendimo pokyčiai

Vaikystėje berniukų ir mergaičių išvaizda mažai skiriasi, beveik nėra fizinių lyties požymių. Paauglystės laikotarpiu, kai pradeda funkcionuoti lytinės liaukos ir išsiskiria lytiniai hormonai, berniukų organizme didėja testosterono koncentracija, mergaičių - estrogenų, pradeda ryškėti lyčių fiziniai skirtumai. Keičiasi abiejų lyčių veido proporcijos – mažėja akių dydis, intensyviai pradeda augti apatinė veido dalis, o viršutinė beveik nebeauga,

įdumba minkštieji audiniai apie akis, didėja nosis, ausys, kadangi auga kremzlės, mažėja lūpų pilnumas dėl jungiamojo audinio nykimo (Jones, 1998). Hormonų koncentracijos lygis bei hormonų pusiausvyra lemia antrinių lyties požymių atsiradimą veide ir kūne (Schaefer et al., 2006). Berniukų ir mergaičių fizinė išvaizda pradeda įgyti vyriškos ir moteriškos lyties bruožus.

Testosterono poveikyje didėja fizinis viso kūno pajėgumas – širdies ir plaučių tūris, raumenų jėga, išvermė. Keičiasi kūno kompozicija – dubuo tampa siauresnis nei pečių juosta. Berniukų veide skruostikauliai, apatinis žandikaulis, smakras auga platyn, ryškiau į priekį atsikiša viršutinis akiduobės kraštas (antakiai), apatinės veido dalies kaulai ilgėja (Schaefer et al., 2006), plonėja lūpos (DeBruine et al., 2006). Vyriškų bruožų ryškumas veide atspindi testosterono lygį organizme (Hönekopp et al., 2007).

Mergaičių fizinė išvaizda labai jautriai kinta priklausomai nuo estrogenų ir testosterono svyravimų (Schaefer et al., 2006). Paauglystėje ir jaunystėje, jei brendimas vyksta normos ribose, daugėja estrogenų, dėl to persiskirsto riebalai – daugiau jų kaupiasi sėdmenų, šlaunų, krūtinės srityse, kinta kaulų augimas. Moters apatinė veido dalis auga mažiau, todėl lieka trumpesnė nei vyrų, smakras mažesnių matmenų, mažiau išreikštas (Grybauskas, 2008). Veide ima ryškiau ribotis lūpų gleivinė (Schaefer et al., 2006).

Bręstančios mergaitės ir suaugusios moters išvaizda nėra pastovi, ji jautriai kinta priklausomai nuo hormonų balanso jos organizme. Jei pernelyg daugėja estrogenų, veido forma tampa apskritesnė nei tipiško moteriško veido, smakras ir nosis mažesni, lūpos putlesnės, kūne mažėja liemens – klubų proporcija. Jei moters organizme santykinai daugėja testosterono (normaliai nėštumo metu ir senatvėje), riebalai kaupiasi pilvo srityje, krūtys ilgėja, tįsta, didėja juosmens apimtis, didėja liemens – klubų proporcija. Veidas ilgėja, didėja nosis, smakras atsikiša labiau į priekį nei norma, lūpos plonėja (Schaefer et al., 2006). Panašūs pokyčiai vyksta senatvėje, kai mažėja lytinių hormonų produkcija - veidas ilgėja (O'Toole et al., 1999).

Šiuos svarbius veido ir kūno pokyčius brendimo metu paauglys vertina ir patiria stiprius išgyvenimus, nes fizinė išvaizda nuo šiol yra svarbi pateikiant save bendraamžių tarpe. Kūno ir veido fizinio patrauklumo reprezentacijos fizinio Aš reprezentacijų tinkle tampa vienos iš svarbiausių abiejų lyčių individams (Langlois et al., 2000, Lindwall, Hassmen, 2004).

5. Fizinio patrauklumo reikšmė

Kaip nurodoma dabartiniame lietuvių kalbos žodyne sąvoka „patrauklus” reiškia tą, kuris traukia, vilioja, žavi. Jei gilintis toliau į semantinę šios sąvokos reikšmę, svarbu suprasti patrauklumo ir viliojimo ryšį. Žmogus, kuris vilioja, traukia prie savęs, žavi, gundo, kursto, meilinantį stengiasi patraukti. Toks prasminis patrauklumo, seksualumo ir vaisingumo ryšys nagrinėjamas evoliucinės psichologijos atstovų darbuose. Naujausi tyrimai vis dažniau atskleidžia, kad suvokiant savo ir kito patrauklumą svarbesnis veido, o ne kūno patrauklumas (Hönekopp et al., 2007). Fizinio kūno pajėgumo svarba buvo didesnė senovėje, kai fizinis darbas lėmė išgyvenimo sėkmę.

Tyrėjai išskiria statines ir dinamines patrauklumo savybes. Vertintojas iš šalies patrauklumą suvokia kaip geštaltą – svarbi statinių ir dinaminių (veido išraiškos, eisena, judesiai) požymių visuma (Morrison et al., 2007). Tačiau nepaisant greitų socioekonominių pokyčių, moters statiniai patrauklumo požymiai išlieka labai svarbūs, nes jie tampriai susiję su moters vaisingumu, gebėjimu išnešioti ir gimdyti sveikus kūdikius (Jones, 1998).

Statiniai patrauklumo požymiai greičiau pastebimi, skirtingų kultūrų atstovai statinius patrauklumo požymius vertina labai panašiai (Jones, 1998). Todėl daroma prielaida, kad statinės patrauklumo fizinės savybės yra partnerio kokybės ir vertės požymiai (Gangestad, Scheyd, 2005). Vertindamas moterį kaip galimą partnerę vyras nesąmoningai kreipia dėmesį į šiuos požymius: liemens – klubų santykį (optimalus 0,7 – 0,8); veido odą (šviesi be pigmentinių dėmių); veido simetriją; antrinius lyties požymius; veido atitikimą moteriško veido vidurkiui (prototipui) bei išlikusius vaikiškus veido bruožus (didelės akys, maža nosis, putlios lūpos, mažas smakras) (Jones, 1998). Jaunystėje ir brandaus amžiaus laikotarpiu šiems merginų bei moterų požymiams mažėja pojūčių slenkstis ir didėja sensorinis šališkumas (Gangestad, Scheyd, 2005). Vyrų, ypač aukštesnio statuso, elgesys su moterimis priklauso nuo moters patrauklumo (Kanazawa, Kovar, 2004), todėl moterims savo patrauklumo vertinimas labai svarbus savęs suvokimui, savo vertės pajautimui (Langlois et al., 2000, Furman, Thompson, 2002). Vyrai renkasi patrauklias moteris, nes patrauklumas informuoja apie moters jaunystę ir reprodukcinę gerovę (Langlois et al., 2000).

Fizinis kūno ir veido patrauklumas tampa svarbiu kokybės požymiu, reikšmingu ne tik renkantis gyvenimo partnerį, bet ir bendraujant su kitais žmonėmis, tėvų-vaikų

santykiuose. Tyrimais nustatyta, kad tėvai nesąmoningai vertina savo vaiko potencialą pagal fizinį vaiko patrauklumą ir pagal tai skirtingai „investuoja“ į vaiką (Langlois et al., 2000). Socialiniame kasdieniniame gyvenime kito žmogaus fizinį patrauklumą nesąmoningai susiejame su intelekto savybėmis. Patrauklesnis žmogus vertinamas kaip labiau protingas, gudrus. Bendraujant su tos pačios lyties partneriu, fizinis kito patrauklumas suaktyvina mintis ir jausmus apie potencialią grėsmę dėl galimos konkurencijos (Rhodes, 2006).

Patrauklumas ir teigiamas savęs bei kitų vertinimas labai susiję (Langlois et al., 2000). Patrauklūs vaikai sulaukia daugiau spontaniško tėvų, suaugusiųjų dėmesio, nes biologinės evoliucijos eigoje ir socializacijos procese yra susiformavusi nuostata, kad patrauklūs asmenys turi daugiau teigiamų savybių, jų aukštesni gebėjimai, geresni socialiniai įgūdžiai (Langlois et al., 2000). Patrauklumas, populiarumas ir sėkmė tampa persipynę, todėl patrauklumas turi svarbią praktinę reikšmę vaiko raidoje, o suaugusio gyvenime tampa pranašumu (Langlois et al., 2000). Išankstiniai lūkesčiai, susiję su patrauklumu, lemia skirtingą suaugusiųjų elgesį su vaiku. Augdamas vaikas internalizuoja kitų elgesį su savimi ir vysto skirtingą savęs vertinimą (Langlois et al., 2000). Daugelyje studijų rasta, kad patrauklūs suaugusieji turi teigiamesnį savęs vaizdą – geriau vertina savo psichinę sveikatą, savo gebėjimus ir kompetenciją nei mažiau patrauklūs suaugusieji (Langlois et al., 2000).

Nustatyta, kad žmonės veido patrauklumą tapatina su veido estetika. Tyrimais išaiškinta, kad veido estetika, labiausiai šypsena, svarbi abiejų lyčių asmenis (Faure et al., 2002, Johnston et al., 2005). Estetinis išvaizdos vertinimas kelia skirtingas emocijas ir lemia skirtingus bendravimo būdus tarp suaugusiųjų – seksualinį arba globėjišką elgesį (Rhodes, 2006, Johnston et al., 2005).

6. Veido patrauklumas

6.1. Veido patrauklumo standartas

Veido patrauklumo kriterijai koreliuoja tarp kultūrų, todėl galima kalbėti apie statinį veido patrauklumo standartą (Rhodes, 2006). Kūdikiai dar nėra internalizavę kultūrinių grožio standartų, bet jau nuo 2 -3 mėnesių ilgiau žiūri į patrauklius veidus, o 12 mėnesių kūdikiai maloniau žaidžia su nepažįstamais, kurie tyrimo metu buvo užsidėję

patrauklias kaukes (Kanazawa, Kovar, 2004). Daroma išvada, kad grožio standartai yra įgimti, o ne išmokti, todėl yra kultūriškai universalūs, stabilūs (Langlois et al., 2000).

Patrauklus veidas yra simetriškas, jame atsispindi antriniai lyties požymiai (lytinis dimorfizmas) ir jis suvokiamas kaip tipiškas, niekuo neišsiskiriantis, prototipinis (*averageness*) (Rhodes, 2006). Tipiškas veidas mažai savitas, bet patrauklus. Tipiškumo kategorijai atsirasti svarbi patirtis (Rhodes, 2006). Tipiškumo kategoriją labiau apibrėžia veido forma nei veido paviršiaus ypatybės (O'Toole et al., 1999).

Veido patrauklumą įtakoja apatinės veido dalies dydis. Kai apatinės veido dalies santykis su visu veidu nukrypsta nuo normos (norma 55 procentai, $SD \pm 2$), veido patrauklumas mažėja (Knight, Keith, 2005). Patrauklumą mažina pailgėjęs veido profilis moterims ir sutrumpėjęs vyrams (Knight, Keith, 2005). Pats žmogus išgyvena didesnę ir intensyvesnę vidinį nepasitenkinimą savo veido išvaizda, kai apatinė veido dalis yra ilgesnė nei norma ir mažiau intensyvu, jei apatinė veido dalis lieka mažiau išsivysčiusi nei norma (Johnston et al., 2005).

Tipiškas, niekuo neišsiskiriantis (*averageness*) veidas tampa patrauklumo prototipu, todėl greičiau pastebimas, o vertinimas vyksta sklandžiau, greičiau, lengviau ir tai žadina teigiamas reakcijas – šypsena (Winkielmar et al., 2006).

Veido simetrija atspindi asmens raidos stabilumą. Jei besilaukianti motina patiria stiprų stresą, kuris neigiamai įtakoja vaisių, vystosi fliktuojanti asimetrija (FA) – skirtumas tarp dešinės ir kairės veido ir kūno pusių. Sutrinka normalūs ląstelių dalijimosi, diferenciacijos ir augimo procesai, atsiranda abipusė fliktuojanti asimetrija (Brown, Moore, 2003). Tačiau šiuolaikiniuose darbuose apie veido patrauklumą pradedama abejoti, ar simetrija ir patrauklumas yra tolygu, nes maža FA veidui teikia patrauklumo (Brown, Motore, 2003), o idealiai simetriškas veidas, kaip ir labai asimetriškas yra mažai patrauklūs (Zaidel, Cohen, 2005).

Neuropsichologiniuose tyrimuose rasta, kad erdvinio stimulo simetrijos suvokimas išlieka stabilus, mažai priklauso nuo judesio, o plokštuminio stimulo simetrijos suvokimas labai priklauso nuo padėties (Chen et al., 2007). Šiuolaikinių tyrimų metodų dėka išaiškinta, kad erdvinis (3-D) veidas suvokiamas kaip geštaltas, visuma, o plokštuminio (2-D) veido suvokimui svarbu veido kraštai, konfiguracija, todėl simetrijos vertinimas keičiasi priklausomai nuo stimulo pateikimo būdo (Chen, 2007). Remiantis tokiais tyrimų

duomenimis, pradedama abejoti ankstesnių tyrimų rezultatais apie simetrijos svarbą veido patrauklumui, nes ankstesnių tyrimų metu simetrijos vertinimui būdavo pateikiami tik plokštuminiai veidai (nuotraukos) (Zaidel, Cohen, 2005).

Antriniais veido lyties požymiais susiję su fizine sveikata, vaisingumu (Rhodes, 2006). Šie požymiai turi evoliucinę reikšmę. Visose kultūrose vyrai palankiau vertina vaikiškus bruožus išlaikiusį moters veidą, nes mano, kad tokios moterys yra jaunesnės (Jones, 1998). Kadangi moters vaisingumas priklauso nuo amžiaus, tai jauniausios moterys suvokiamos kaip galinčios ilgiau būti vaisingos nei vyresnio amžiaus moterys (Jones, 1998). Kaip taisyklė vyrai renkasi jaunesnes partneres, nes svarbi ilgalaikė partnerės vertė (Jones, 1998).

Vyriško veido prototipui moterys teikia pirmenybę priklausomai nuo savo amžiaus ir menstruacinio ciklo fazės (DeBruine et al., 2006). Vaisingomis dienomis moterims labiau patrauklus ryškesnių vyriškų bruožų veidas (kvadratinė forma, šiukšti veido tekstūra, storesni antakiai, plonesnės lūpos) nei vyriško veido prototipas. Tačiau apklausos rodo, kad tokio veido vyrai mieliau pasirenkami trumpalaikiai draugystei nei ilgalaikiai partnerystei (Rhodes, 2006). Paskutiniaisiais dešimtmečiais didesnis moterų palankumas teikiamas vyrams, kurių veide atsispindi moteriški bruožai, nes tokie vyrai suvokiami kaip šiltesni, labiau bendradarbiaujantys, nuoširdesni nei ryškesnių vyriškų bruožų vyrai. Moterims, kaip ir vyrams, svarbūs ilgalaikiai lūkesčiai - greta turėti partnerį su gero tėvo savybėmis (Jones, 1998).

Nors bandoma išskirti ir aprašyti veido patrauklumo kriterijus, bet vien statiniais bruožais apibrėžti patrauklumą sunku. Veido patrauklumą didžia dalimi lemia dinaminiai veido judesiai – veido išraiškos.

6.2. Veido išraiškų reikšmė

Ilgą laiką buvo manoma, kad veido išraiškos atspindi tik išgyvenamas emocijas (Izard, 1997, Ekman, 1992). Šešių universalių veido išraiškų, susijusių su bazinėmis žmogaus emocijomis – pasibjaurėjimas, baimė, laimingumas, nustebimas, liūdesys ir pyktis – atpažinimas ir atskyrimas lengvai vyksta iškart po gimimo (Burrows, 2008). Sėkmingą

dalyvavimą socialiniame gyvenime lemia augančio vaiko gebėjimas suprasti kito ketinimą pagal veide atpažintą emocinę išraišką.

Neuropsichologiniais tyrimais išaiškinta, kad žmonės gali analizuoti viršutinės veido dalies išraišką atskirai nuo apatinės. Yra du nerviniai išraiškų vertinimo keliai. Greituoju požievio keliu suvokiamos baimės ir pykčio emocijos, nes grėsmingose situacijose reikia greito atsako. Ilgesniuoju žievės keliu informacija apdorojama detaliau. Šis kelias leidžia ilgam įsiminti žmogaus veido statines savybes, todėl galime nustatyti kito identišumą iš regimo veido bruožų (Burrows, 2008).

Žmogaus veido raumenų specifika – greičiau susitraukti ir greičiau atsipalaiduoti nei galūnių ir liemens raumenys – padeda palaikyti įvairiapusį kontaktą. Žmogaus veido išraiškos labiau matomos nei žmogbeždžionių veide, nes lūpų raudonis ir balta akių odų spalva ryškiai išsiskiria veide. Stebėtojas gali sekti žvilgsnio kryptį, stebėti subtilius veido judesius (Burrows, 2008). Žmogaus veido išraiškos padeda funkcionuoti socialinėse grupėse, nes leidžia pažinti kitų emocijas, vystyti empatinį kitų supratimą (Burrows, 2008, Tcherkassof et al., 2007).

Žmogaus veido išraiškose atsispindi vidinių būsenų išgyvenimai (Russell et al., 2003). Vidinės būsenos gali būti spontaniškai išreiškiamos arba jų išraiška sąmoningai kontroliuojama. Natūraliai išgyvenamų ir suvaidintų ar sąmoningai kontroliuojamų emocijų išraiška skiriasi intensyvumu, trukme, simetrija – asimetrija veide, aktyvumo lygiu, valentingumu (malonu/nemalonu) (Tcherkassof et al., 2007, Russell et al., 2003). Vidutinio aktyvumo teigiamą valentingumą žadinančios veido išraiškos, kylančios, kai žmogui linksma, atpažįstamos tiksliausiai (Tcherkassof et al., 2007).

Emocijų atpažinimą iš veido išraiškų lemia daug veiksnių – kontekstas, kuriame kyla emocija, siuntėjo ir gavėjo lytis, suvokimo metu gavėjo išgyvenama vidinė emocinė būseną (Russell et al., 2003). Veido išraiškos yra daugiau nei tik bazinės emocijos atspindys (Kaiser, Wehrle, 2001). Bazinės emocijos prilyginamos stambiems signaliniams vienetams, tačiau socialinio bendravimo procese nuolat vyksta kognityvinis informacijos vertinimas, patiriama daug dinamiškai kintančių emocijų. Tokios trumpalaikės emocijos sudaro modalinių emocijų grupę (Kaiser, Wehrle, 2001). Šių subtilių emocijų pažinimas siuntėjo veide padeda tinkamai reaguoti naujose situacijose, suprasti kito vidinės būsenos valentingumą, motyvus, lūkesčius, prognozuoti tikėtinas pasekmes, svarbiausia - leidžia

įvertinti, kiek siuntėjas geba kontroliuoti dabartinę situaciją (Kaiser, Wehrle, 2001). Todėl gavėjas lengviau prisiderina prie esamos situacijos, o ją geriau pažinęs, veiksmingiau vertina savo jėgas (Kaiser, Wehrle, 2001).

Veido išraiškos socialiniame gyvenime atlieka reprezentacijų vaidmenį – informuoja apie vidinę būseną (Owren, Bachorowski, 2003). Suvokėjas ilgainiui išmoksta susieti siuntėjo veido išraiškas su emocijomis būsenomis ir jos tampa simboliu signalu (Owren, Bachorowski, 2003). Veido išraiškos siunčia du aiškiai gavėjo suvokiamus signalus – apie vidinės būsenos valentingumą ir aktyvumo lygį (Russell et al., 2003). Ši informacija keičia suvokėjo emocijas, vidinės būsenos valentingumą, aktyvumą, todėl veido išraiškos įtakoja socialinio bendravimo eigą, tampa galingu instrumentu manipuliuoti kito jausmais (Russell et al., 2003).

Dėmesingumas veido išraiškai atsiranda tik tada, kai išraiškos teikia naudą dalyviams ir padeda numatyti ateitį (Fridlund, 1997). Veido išraiškos yra savęs pateikimo būdas, todėl ilgainiui išmokstama rodyti tik socialiai naudingas išraiškas, o natūraliai išgyvenamas emocijas slopinti. Pavyzdžiui, patirdamas pyktį žmogus stipriai suspaudžia lūpas ir rodo abejingą veidą. Toks elgesys padeda sulaikyti pykčio prasiveržimą, bet sukelia vidinį konfliktą (Fridlund, 1997).

Net kūdikiai greitai išmoksta manipuliuoti globėjų dėmesiu skirtingomis išraiškomis – iš pradžių verksmu ir šypsena. Garsiai verkiantys ir dažnai besišypsantys kūdikiai sulaukia aktyvesnio suaugusiųjų rūpesčio, o mažiau verkiantys, retai besišypsantys lieka mažiau prižiūrėti. Veido išraiškų įvairovės didėjimas veide atspindi socialinį vaiko brendimą (Fridlund, 1997). Vaikai, kurie gerai mėgdžioja suaugusiųjų išraiškas, greičiau pradeda naudotis suaugusiųjų signaline sistema. Patirtis atskleidžia, kad veido išraiškos turi būti reiškiamos socialiai priimtiniu būdu ir jomis turi būti reiškiami tik socialiai priimtini motyvai (Fridlund, 1997). Socializacijos procesas apriboja veido išraiškų įvairovę. Išraiškos tampa ne emocijų, o elgesio požymiu (Fridlund, 1997). Tačiau spontaniškų veido išraiškų valdymas ir natūraliai išgyvenamų emocijų slopinimas kelia vidinius ir išorinius konfliktus.

6.3. Veido bruožų ir išraiškų sukelti vidiniai bei išoriniai konfliktai

Veide svarbios trys pagrindinės dalys: antakiai ir kakta, akių sritis, apatinė veido dalis (Grybauskas, 2008). Šios trys dalys gali rodyti skirtingas emocijų išraiškas. Pavyzdžiui, pyktis su džiugesiu: pyktis išreiškiamas antakių suraukimu, akimis, o apatinėje veido dalyje rodomas lengvas džiugesio šypsnyš. Arba pykčio – pasibjaurėjimo derinys veide: iš pykčio suspaustos lūpos, įtempti apatiniai akių vokai, dėl pasibjaurėjimo pakelti lūpų kampučiai, suraukta nosis, papūsti skruostai (Pelachaud, Poggi, 2002).

Veido išraiškos atlieka komunikacinę funkciją, todėl jomis užkoduojama daugialypė, kartais prieštaringa informacija. Veido išraiškomis žmogus gali išreikšti vertinamo objekto ar subjekto estetines savybes, atspindėti įsitikinimų tikrumą/netikrumą, ketinimus, tikslus, savo emocinę būseną, aktyvumo lygį, siekiant ar vengiant informacijos kalbama tema (Pelachaud, Poggi, 2002). Gavėjas turi iškoduoti sudėtingą siunčiamą semantinį turinį, suvokti, kodėl siunčiama ir kieno interesams naudinga tam tikra informacija (savo ar kito), kokios pozicijos galima tikėtis iš siuntėjo (dominavimo, neutralumo, paklusimo) (Pelachaud, Poggi, 2002).

Nepaisant didelio neverbalinės komunikacijos sudėtingumo, stebėtojas greitai daro išvadas apie pašnekovo asmenybę, tačiau siuntėjo išraiškos gali neatitikti jo Aš reprezentacijų, subjektyvių įsitikinimų apie save (Arya et al., 2006). Greičiausiai ir patikimiausiai suvokiamos dvi asmenybės charakteristikos – dominavimo laipsnis ir emocinis valentingumas (Arya et al., 2006). Šios išvados daromos stebint lėtus ir greitus galvos judesius, mirksėjimo dažnį, antakių judesius (vienas ar abu antakiai keliami vienu metu), veido išraiškų įvairovę (Arya et al., 2006). Pavyzdžiui, jei bendravimo metu asmuo linkęs dominuoti ir būti emociškai atviru, jis retai linksi galva pritardamas pašnekovui, retai nusigręžia, kai jam nemalonu, išlieka pasisukęs į pašnekovą, klausydamasis kelia vieną antakį, dažniausios jo išraiškos – džiugesys, pyktis, nustebimas (Arya et al., 2006).

Per trumpą laiką susikurtas pašnekovo įspūdis išlieka ilgam laikui. Po kelių susidūrimų su tuo pačiu pašnekovu įgyjama specifinė bendravimo patirtis, kuri vėliau pasikartoja bendraujant su tuo asmeniu (Owren, Bachorowski, 2003). Todėl gali kilti konfliktas, kai siuntėjas siunčia naują informaciją, o gavėjas į ją reaguoja anksčiau išmoktu būdu.

Veido bruožų ir išraiškų sukelti vidiniai bei išoriniai konfliktai kyla, kai asmuo žiūri į save veidrodyje kaip į subjektą objektyvaus stebėtojo akimis, kai lygina savo realią fizinę išvaizdą su savo idealiu ar privalomu standartu, kai prisimena save praėityje ar bando įsivaizduoti ateityje, kai save lygina su socialiniais grožio standartais (Higgins, 1987, Haddock, 2006, Melchior-Bonnet, 2005). Asmenys, kurie labai susirūpinę savo išvaizda, turi daug Aš reprezentacijų, susijusių su fiziniu kūnu (Haddock, 2006). Tokių žmonių polinkis savo vertę palaikyti socialinio lyginimo būdu yra labai ryškus (Haddock, 2006, Kilborne, 2007). Jei kaip idealūs ar privalomi lyginimo standartai pasirenkamos madingos „žvaigždės“, patiriama daug nemalonių išgyvenimų. Lyginimas nemaloniai išryškina asmeninius fizinius trūkumus, kyla gėdos, pavydo jausmai (Kilborne, 2007). Asmuo atsisako konkurencijos, nes bijo stipraus gėdos jausmo. Apimtas gėdos žmogus staiga įsisąmonina savo fizinius trūkumus, save suvokia kaip paniekos objektą ir dėl šių jausmų praranda situacijos kontrolę (Izard, Ackerman, 2000). Asmuo nepasitiki savimi, nesijaučia vertingas, pradeda priklausyti nuo kitų nuomonės. Gėdos jausmas „susiporuoja“ su baime. Dėl gėdos jausmo padidėja asmens pažeidžiamumas socialinėse situacijose, neapibrėžtos situacijos kelia baimę ir asmuo ima jų vengti (Izard, Ackerman, 2000). Kyla poreikis kontroliuoti kitų nuomonę manipuluojant savo išvaizda, siekiant ištaisyti „neteisingą“ aplinkinių suvokimą – siekiama tapti galingu. Tačiau toks galingumas yra iliuzinis, nes išlieka didelis jautrumas kritikai. Socialinė kritika vėl aktyvuoja gėdos jausmą, kyla pyktis iki įtūžio, nes norisi paneigti kritiką ir apsisaugoti nuo tolesnio atmetimo (Izard, Ackerman, 2000).

Žmonės, kurie jautriai išgyvena savo fizinius trūkumus ir dėl to patiria stiprų gėdos jausmą, jaučiasi izoliuoti nuo kitų, išstumti iš bendraamžių tarpo, bejėgiai, pažeminti (Izard, Ackerman, 2000, Kilborne, 2007). Kyla stiprus vidinis konfliktas tarp to, kaip žmogus pats save mato, savo galimybių, išgyvenamo bejėgiškumo ir to, koku nori būti, savo lūkesčių, noro būti pripažintu, visagalybės iliuzijos (Kilborne, 2007). Fizinis trūkumas tampa neapykantos sau šaltiniu. Asmuo patiria gėdos-baimės, gėdos-pykčio jausmus. Konstruktyviai bendrauti trukdo dažniausiai kylantis jausmas – gėda, verčianti sąmoningai suvokti savo fizinius trūkumus. Asmuo jaučiasi nuolat patiriantis nesėkmes, nes jo lyginimo standartu yra tapęs tobulo grožio objektas (Kilborne, 2007).

Žmonės, jautrūs savo fizinei išvaizdai, yra linkę ieškoti profesionalų pagalbos. Veido patrauklumą keičia šie profesionalai: odontologai, ortodontai ir veido-žandikaulių

chirurgai. Nors dažniausia garsiai išsakoma kreipimosi priežastis yra funkcinė-gydomoji, bet ir specialistų, ir pačių pacientų detalesnės apklausos rodo, kad tikroji ir pagrindinė priežastis – psichosocialinė: padidinti veido patrauklumą, geriau jaustis bendraujant, praplėsti savo karjeros galimybes (Newton, Minhas, 2004, Hunt et al., 2001).

7. Veido ir žandikaulių chirurgija

Chirurginis veido-žandikaulių gydymas Lietuvoje pradėtas visai neseniai – tik nuo 2003 metų. Per trejus metus iki 2006 metų atlikta 50 ortognatinių operacijų, per penkerius iki 2008 metų - 200 (Grybauskas, 2006, 2008). Chirurgijos šaka, kuri gydo sąkandžio anomalijas, kai vienas iš žandikaulių per didelis arba per mažas, žandikauliai nesimetriški, neatitinka jų dydis ir forma, vadinama ortognatine chirurgija („orthos” – tiesus, „gnathos” – žandikaulis).

Sąkandžio anomalijų būna įvairių : 1) galinis sąkandis, kai per mažas apatinis žandikaulis ir priekiniai dantys stipriai pavirte į priekį; 2) atvirkščias sąkandis, kai per didelis apatinis žandikaulis ir per mažas viršutinis žandikaulis; 3) atviras sąkandis, kai netaisyklinga viršutinio žandikaulio padėtis ar bloga apatinio žandikaulio augimo kryptis, net ir sukandus tarp priekinių dantų lieka tarpas; 4) gilus sąkandis, kai per mažas apatinis žandikaulis ir sukandus viršutiniai dantys visiškai uždengia apatinius; 5) kryžminis sąkandis, kai per siauras viršutinis žandikaulis ir viršutiniai krūminiai dantys yra palinkę į vidų labiau negu apatiniai; 6) žirklinis sąkandis, kai siauras apatinis dantų lankas ir viršutiniai krūminiai dantys yra palinkę į išorę arba apatiniai krūminiai dantys palinkę į vidų (Grybauskas, 2008).

Chirurginis gydymas taikomas asmenims tik nuo 17 metų ir sudėtingais atvejais. Lengvesnių sąkandžio anomalijų atvejais pakanka ortodontinio gydymo breketais (Grybauskas, 2006). Breketais ištiesinami susigrūdę, pasisukę dantys, uždaromi tarpeliai tarp dantų, atitraukiami per daug atsikišę dantys, individualiai sureguliuojama kiekvieno danties padėtis dantų lanke (Grybauskas, 2006).

Paruošimas chirurginiam gydymui užtrunka apie 12-18 mėnesių. Pacientas visą laiką prieš operaciją nešioja breketus tam, kad dantys sudarytų taisyklingus dantų lankus. Ortodontinis paruošimas yra būtinas ir be jo neatliekama nė viena operacija (Grybauskas, 2008). Prieš operaciją laboratorijoje gaminami gipsiniai dantų modeliai, daroma panoraminė

rentgeno nuotrauka ir šoninė galvos cefalograma (telorentgenograma). Gipsiniai modeliai supjaustomi ir naujai teisingai sufiksuoja erdvėje. Tuomet modeliai gražinami į laboratoriją ir pagaminami individualūs operacijai būtini aparatai (Grybauskas, 2006). Pati chirurginė operacija tęsiasi nuo 5 iki 7 valandų. Išoriškai randų nelieka, nes visi pjūviai atliekami iš vidaus. Po operacijos pacientas dar metus nešioja breketus kaip pooperacinį įtvarą. Nuėmus breketus gaminamos specialios plokštelės, kurias po to reikia nešioti 1-2 metus. Galutinio rezultato galima tikėtis tik po 2-4 metų nuo tada, kai pacientas pirmą kartą kreipėsi dėl „dantų“ (Grybauskas, 2006).

Visą šį laikotarpį pacientai patiria daug fizinių skausmų ir psichologinių išgyvenimų. Kadangi ne tik didėja savo veido išvaizdos įsisąmoninimas, bet vyksta objektyvūs veido fiziniai pokyčiai, neišvengiamai turėtų keistis fizinio Aš reprezentacijos. Todėl nutarta, kad psichologinis pacientų tyrimo tikslas bus skirtas Aš reprezentacijų prieš operaciją ir po operacijos kitimui vertinti.

Remiantis atlikta psichologinės literatūros analize, keliami šie tyrimo tikslai :

1. Ištirti žmonių, kuriems taikomas veido-žandikaulių ortognatinis chirurginis gydymas, Aš reprezentacijas iš praeities, dabarties, ateities perspektyvos prieš ir po operacijos.
2. Nustatyti Aš reprezentacijas motinos, tėvo ir geriausio draugo akimis ir jų dinamiką prieš ir po operacijos.
3. Įvertinti Aš reprezentacijų pokytį prieš ir po operacijos.

8. Metodika

8.1. Tyrimo dalyviai

Tyrimė dalyvavo žmonės, kurie turėjo sunkių sąkandžio anomalijų ir kuriems buvo taikytas chirurginis ortognatinis gydymas. Visi pacientai iki operacijos nešiojo breketus ir operacijos išvakarėse pirmas ortodontinio gydymo etapas buvo baigtas.

Pirmame tyrimo etape kartą prieš operaciją tyrimė dalyvavo 36 tiriamieji. Iš jų 11 (30 proc.) buvo vyrai ir 25 (70 proc.) merginos bei moterys. Kadangi operacija atliekama asmenims ne jaunesniems kaip 17 metų (kuomet galutinai susiformuoja veido kaulinė struktūra), tai jauniausiai dalyvei buvo 17 metų, o vyriausiai - 36 metai. 7 (19 proc.) tiriamieji buvo mokyklinio amžiaus, 7 (19 proc.) tiriamieji studijavo aukštosiose mokyklose, o likusieji – 22 (62 proc.) buvo dirbantys. 20 (56 proc.) tiriamųjų studijavo ar jau buvo baigę aukštąsias mokyklas. 3 (8 proc.) tiriamosios tyrimo metu gyveno ne Lietuvoje – Anglijoje. 7 (19 proc.) tiriamieji gyveno oficialioje santuokoje.

Antrame tyrimo etape – 2-4 mėnesiai po operacijos tyrimė dalyvavo 25 (69 proc.) tiriamieji. 6 tiriamieji atsisakė dalyvauti antrą kartą, 5 tiriamųjų interviu medžiagos po pirmo susitikimo dėl techninių kliūčių neišliko.

8.2. Tyrimo eiga ir įvertinimo būdai

Pirmas interviu su tiriamaisiais vyko prieš operaciją (nuo vienos savaitės iki vienos dienos). Kadangi kai kurie tiriamieji gyveno ne Vilniuje ir net ne Lietuvoje, tai tyrimas vieną dieną prieš pat operaciją buvo neišvengiamas. Atsižvelgiant į susitikimų specifiką ir prieš operaciją pacientų išgyvenamą didelį nerimą, po kelių susitikimų su tiriamaisiais buvo pakeistas interviu būdas. Pirmųjų susitikimų metu bandyta griežtai laikytis savojo Aš ir reikšmingųjų kitų reprezentacijų įvertinimo etapų, pateikiant klausimus pagal instrukciją : „1. Pamėginkite prisiminti, koks buvote keletą metų prieš tai, kai pirmą kartą supratote, kad jūsų išvaizda, veidas yra kažkuo nemalonus. Pasakykite tris žodžius ar sakinius, kurie Jums pirmiausia ateina į galvą. Visi žodžiai yra tinkami”. 2. Koks/ kokia esate dabar, pastaruoju metu? 3. Koks/ kokia svajojate

idealiu atveju būti po vienerių metų? 4. Koks/ kokia atsižvelgdami į realias galimybes *greičiausiai* būsite po vienerių metų? 5. Koks/ kokia *nenorėtumėte* būti po vienerių metų? 6. Koks/ kokia vaikystėje buvote motinos akimis? 7. Koks/ kokia šiuo metu esate motinos akimis? 8. Koks/ kokia po vienerių metų būsite motinos akimis? 9. Koks/ kokia vaikystėje buvote tėvo akimis? 10. Koks/ kokia šiuo metu esate tėvo akimis? 11. Koks/ kokia po vienerių metų būsite tėvo akimis? 12. Koks/ kokia vaikystėje buvote geriausio draugo (-ės) akimis? 13. Koks/ kokia šiuo metu esate geriausio draugo (-ės) akimis? 14. Koks/ kokia po vienerių metų būsite šio draugo (-ės) akimis?”

Kitų susitikimų metu prieš operaciją interviu struktūra išliko, bet klausimai buvo pateikiami laisvai, labiau atsižvelgiant į tai, kokia tema žmogus kalba - praeities, dabarties, ateities. Toks laisvumas leisdavo tiriamiesiems labiau atsiskleisti, spontaniškiau, ne taip susikoncentravus kaip pirmųjų interviu metu kalbėti apie save, savo santykius su reikšmingaisiais kitais. Kartais, siekiant sumažinti pacientų įtampą prieš operaciją, tyrimo interviu buvo papildomas konsultacija. Toks bendravimas su tiriamaisiais labiau pasiteisino, nes vėliau paaiškėjo, kad pacientai, su kuriais nebuvo apsiribota vien interviu klausimais, sutiko susitikti antrą kartą po operacijos, o tie, kurie iš susitikimo sau nepajuto jokios „naudos“, nebenorėjo toliau bendradarbiauti.

Kaip jau minėjome, antrą kartą po operacijos su tiriamaisiais susitikdavome praėjus 2-4 mėnesiams po operacijos. Su kai kuriais tiriamaisiais buvo sunku suderinti antro susitikimo laiką, nes, kaip vėliau daugelis prisipažino, jie vengė atrodyti negražiai ir laukė, kol nyslūgs veido tinimas. Antras interviu vykdavo žymiai ilgiau – kartais iki 2 valandų (pirmas iki 1 val). Pacientai jautėsi laisviau, nes antras susitikimas buvo jau po operacijos, be to, dauguma žinojo ko tikėtis iš susitikimo, todėl kontaktą buvo žymiai lengviau užmegzti ir palaikyti. Tiriamieji laisviau kalbėdavo apie savo emocinius išgyvenimus, patirtus ir patiriamus fizinius bei psichologinius sunkumus. Trečias susitikimas vyko vieneri metai po antro susitikimo. Su 2 tiriamosiomis, kurios operuotos prieš 2 metus, interviu buvo vienkartinis.

Visas tyrimas truko nuo 2006 metų rugsėjo mėnesio iki 2008 metų balandžio mėnesio. Interviu susitikimų metu būdavo įrašomas į diktofoną. Tačiau dėl techninių kliūčių 5 pirmo susitikimo interviu metu įrašyti nepavyko, todėl pirmame etape

panaudota ne 36, o 31 (86 proc.) tiriamojo interviu medžiaga, antrame - 25 (69 proc.) tiriamųjų, nes 6 tiriamieji atsisakė susitikti antrą kartą.

8.3. Duomenų tvarkymas

Visas savojo Aš ir reikšmingųjų kitų reprezentacijas, kurias tiriamieji pateikė atsakydami į struktūruoto interviu klausimus, suskirstėme į penkias stambias kategorijas :

I. Individualios savybės ir būsenos;

II. Tarpasmeniniai santykiai;

III. Mokymasis;

IV. Profesija ir karjera;

V. Laisvalaikis.

Šios kategorijos buvo skaidomos dar į mažesnes kategorijas.

I kategorija - individualios savybės ir būsenos :

1. Psichinės savybės: 1) *intelektos savybės* (protingas; esu gabesnis nei vidutinis) ($\tau = 0,85$; $p < 0,03$) ; 2) *specialieji gebėjimai* (turėjau problemų su lietuvių kalbos interpretacijomis; gabi kalboms); ($\tau = 0,86$; $p < 0,001$); 3) *vertybės*: a) *materialinės* (suku galvą dėl finansinių reikalų); b) *dvasinės* (esu donoras, duodu kraujo; matau kančią, esu jautri, gerbiu silpnesnius) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$) 4) *į tikslą ar paramą orientuotos savybės ir veiksmai* – *problemų sprendimo ir socialinės paramos* (užsispyrusi; apžioju darbų daugiau nei galiu; savarankiška; pati planuoju savo laiką; ambicinga; pasiekusi kažko daugiau, pačių aukščiausių pasiekimų; galiu rinktis; visada orientuojuosi labiau į ateitį nei į dabartį; iniciatyvus; bijau suklysti; bijodavau nesėkmės) ($\tau = 0,56$; $p < 0,03$); 5) *emocinių reakcijų kontrolės* (santūresnis; atviras tiek kiek reikia, nerodau jausmų; jei darbe stresinė

situacija, pirma išsilieju, išsirėkiu; bijau parodyti savo problemą aplinkiniams) ($\tau = 0,69$; $p < 0,01$); 8) *būdo savybės* (energinga; aktyvi; optimistė; nerimaujanti; kukli; uginga; lėtas) ($\tau = 0,75$; $p < 0,00$).

2. Fizinės savybės : 1) *bendra išvaizda* (žinojau, kad atrodau negražiai; visą laiką sau buvau baisi; numečiau 15 kilogramų ir todėl jaučiuosi kaip nesavas; laikiausi dietų ir galvojau apie svorį kiekvieną dieną; žinojau, kad problemą turiu, trūko estetikos, buvau sau negražus; pagražėjusi jauna moteris; patinku sau toks, koks dabar esu) ($\tau = 0,78$; $p < 0,01$); 2) *veido patrauklumas* (13 metų būdama pasibaisėjau savo profiliu nuotraukose; su breketais negražiai atrodau; man patinka veidas po operacijos; pasikeitusi gražesnė nosis, idealus sąkandis, nebėra trūkumų veide) ($\tau = 0,79$; $p < 0,01$); 3) *sveikata, ligos, operacijos* (turiu sveikatos baimę; vakarais dar skauda veido raumenis; 3 mėn po gimimo susirgau neurodermitu, buvau be odos, nuolat gulėdavau ligoninėse) ($\tau = 0,78$; $p < 0,01$); 4) *šypsena* (rečiau šypsojasi ir neparodydavau šypsenos; valdydavau savo šypseną, nes žinojau, kad atrodau negražiai; pagražėjo šypsena, nėra tarpo tarp dantų); 5) *logopediniai sunkumai* (švepluodavau, neištardavau raidės „s“) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$); 5) *fizinės išvaizdos emocinis patyrimas* (sau buvau panaši į raganą; kompleksuodavau, kad mano žandikaulis kitoks; jaučiau liūdesį, kodėl man; gėdijausi šypstotis; dingo kompleksas; nesu gražuolė, bet pranyko baimė, kaip atrodau filmuotoje medžiagoje; geriau jaučiuosi šypsodamasi) ($\tau = 0,65$; $p < 0,02$).
3. Savęs vertinimas : 1) *idealus – iš savo perspektyvos* (mažiau pasitikėdavau savimi; savikritiška; už save visai nemokėjau „pastovėti“, kaip pasakydavo, taip ir būdavo; didžiuojuosi savimi; turiu daugiau pasitikėjimo savimi; labiau drąsi, galiu laisviau išreikšti savo nuomonę) ($\tau = 0,78$; $p < 0,00$); 2) *privalomas – iš kito perspektyvos* (mano savęs vertinimas priklauso nuo to, kaip kiti mane priima; pareiginga, atsakinga, tvarkinga; per daug griežta, per daug iš vaiko reikalauju; per daug iš savęs reikalauju; geras vaikas, galima manimi pasitikėti) ($\tau = 0,65$; $p < 0,01$); 3)

remiantis savo lyties vaidmens atitikimu (pradėjau dažniau nešioti sijonus; žaisdavau berniukiškus žaidimus; berniukiška) ($\tau = 0,65$; $p < 0,00$).

II kategorija - tarpasmeniniai santykiai su :

1. Su bendraamžiais : 1) *bendraklasiais* (klasiokams jaučiu neapykantą; jaučiausi atskirta nuo klasiokų; klasės siela; tarp bendraklasių pamiršdavau savo kompleksą; mokykloje nepriėmė) ($\tau = 0,79$; $p < 0,00$); 2) *artimiausiais draugais* (visada išklaudytas, mėgdavau eiti pas draugus) ($\tau = 0,79$; $p < 0,001$); 3) kitais (su visais bendravau; neturėjau daug draugų) ($\tau = 0,77$; $p < 0,001$).
2. Su šeimos nariais : 1) *šeima* (apsaugota savo šeimos, augusi lyg šiltnamyje) ($\tau = 1,0$; $p < 0,00$); 2) *mama* (nusileisdavau mamai; manimi didžiuodavosi; kaltinau mamą, kad per mažai manimi rūpinosi; nesu artima su mama, nepasakoju paslapčių, dalykiškai bendrauju; bendraujame kaip draugės, galiu viską pasakyti) ($\tau = 0,80$; $p < 0,01$); 3) *tėvu* (kritikuojama, mažai girinama; visada tėvo ginama, kai prisidirbdavau) ($\tau = 0,87$; $p < 0,001$); 4) *broliais, seserimis* (gerai sutariau su seserimi;) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$); 5) *seneliais* (labai kontroliuojama močiutės) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$); 6) *sutuoktiniu* (vyras nesupranta, kodėl man reikia operacijos) ($\tau = 1,0$; $p < 0,025$).
3. Su priešingos lyties atstovais (patinka vaikinų dėmesys, jaučiuosi labiau išklausoma; mokykloje iki 6 klasės turėjau tik vieną draugą – berniuką) ($\tau = 0,63$; $p < 0,036$).
4. Su mokytojais (pradinių klasių mokytojai buvau protiškai atsilikusi) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$).
5. Su bendradarbiais (nepasitikiu kitais darbe; bendradarbiai pradėjo elgtis maloniau) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$).
6. Su gydytojais (jaučiuosi prigąsdintas odontologų) ($\tau = 1,0$; $p < 0,025$).

7. Su nepažįstamaisiais (negaliu žiūrėti į žmogų su negražiais dantimis; labai atkreipiu dėmesį į kito žmogaus ausis; iš tolo matau žmones, kurie turi netaisyklingą sąkandį) ($\tau = 0,54$; $p < 0,048$).
8. Emocinis patyrimas bendraujant ($\tau = 0,71$; $p < 0,01$): 1) su bendraamžiais (daug vaidindavau, kad viskas gerai, suvaržyta; uždara; buvau izoliuotas; bijojau auditorijos, vis galvoju, koku kampu atsistoti; dažnai nusiviliu santykiais; susikausčiusi, negaliu atsipalaiduoti); 2) su tėvu (jaučiau baimę būti namuose, nes tėvas gėrė); 3) su motina (bijojau mamos agresyvumo); 4) su geriausiu draugu (liūdžiu be draugu)

III kategorija – mokymasis:

1. Pasiekimai (mokiausi prastai; gerai mokiausi) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$).
2. Nuostata į mokymąsi (labai patinka mokytis; rimtai studijuojanti) ($\tau = 1,0$; $p < 0,01$).

IV kategorija – profesija ir karjera (turintis geresnį darbą; turinti savo verslą; geras specialistas; didesnės kompetencijos) ($\tau = 0,78$; $p < 0,002$).

V kategorija – laisvalaikis (mėgau skaityti knygas; sportuojantis; sportavau, kad sau patikčiau) ($\tau = 0,79$; $p < 0,003$).

Sudarėme reprezentacijų kategorijų medį ir išrinkome būdingiausias tiriamųjų reprezentacijas. Šios kategorijos buvo pasirinktos atsižvelgiant į tiriamųjų išsakytas Aš reprezentacijas praeityje, dabartyje ir ateityje, mamos, tėčio, geriausio draugo akimis bei Aš idealų ir vengtiną Aš ateityje. Bandyta tiriamųjų reprezentacijas skirstyti pagal svarbias žmogui funkcionavimo sritis – veiksnius, kurie turi reikšmės sėkmingam ar nesėkmingam funkcionavimui tam tikroje srityje. Pavyzdžiui, teigiamoms reprezentacijoms (atsparumo veiksniams) šiame tyrime priskyrėme aukštą intelektą, specialiuosius gebėjimus, savybes ir veiksmus, kurie susiję su orientacija į tikslą ar susitaikymą, paramą, gebėjimą reikšti jausmus, būti atviru, pozityvų savęs vertinimą, gerus tarpasmeninius santykius ir teigiamą emocinį patyrimą bendraujant, aukštus

mokymosi pasiekimus, teigiamą požiūrį į profesiją ir karjerą, malonumą teikiantį laisvalaikį, išgyvenamą pasitenkinimą savo fizine išvaizda. Neigiamoms reprezentacijoms (rizikos veiksniams) priskyrimė žemą intelektą, siekimą ne ieškoti sprendimo, o ieškoti kaltų, „išsikrauti“ ant aplinkinių, psichologinį vengimą dalintis emociniais išgyvenimais, neigiamą savęs vertinimą, menkus mokymosi pasiekimus, laisvalaikio ir karjeros planų neturėjimą, blogus tarpasmeninius santykius bei neigiamą emocinį patyrimą bendraujant, ypač su artimaisiais ir bendraamžiais; neigiamą savo fizinės išvaizdos ir veido patrauklumo patyrimą.

Aš reprezentacijas skirstėme į teigiamas ir neigiamas, remdamiesi rizikos ir atsparumo samprata (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006). Vertinimą atliko dvi nepriklausomos vertintojos – dirbančios praktikoje klinikinės psichologės. Vertintojoms pateikėme 200 išrinktų reprezentacijų tam, kad jas priskirtų tam tikrai kategorijai. Vertinimų ryšio stiprumą tikrinome SPSS paketu (Kendalo ranginės koreliacijos koeficientas).

Norint suprasti Aš reprezentacijų dinamiškumą, kaip kito neigiamos ir teigiamos Aš reprezentacijos, buvo pasirinktos trys laiko perspektyvos: Aš vaikystėje, Aš dabar, Aš po metų. Siekdami suprasti, kokius ateities tikslus formuoja tiriamieji, išskyrėme tris galimas ateities reprezentacijas – Aš realus po metų, Aš idealus po metų ir vengtinas Aš po metų (Markus, Nurius, 1987).

Remiantis prielaida, kad potencialaus aktyvinimo būsenos Aš reprezentacijos kinta ir priklauso nuo nuotaikos (Sedikides, Green, 2001), siekėme išsiaiškinti Aš reprezentacijų, remiantis reikšmingojo kito perspektyva, dinamiką prieš ir po operacijos. Išskyrėme 3 reikšminguosius kitus: motiną, tėvą ir geriausią draugą. Tikėjomės pastebėti Aš reprezentacijų pokyčius iš motinos, tėvo ir geriausio draugo perspektyvų prieš ir po operacijos. Tikėtina, kad situacija prieš operaciją tiriamųjų buvo vertinama kaip grėsminga ir kelianti daug neigiamų jausmų, todėl siekėme išsiaiškinti, kokios Aš reprezentacijos aktyvinasi priklausomai nuo asmens emocinės būsenos bei situacijos (Bowlby, 2003, Anderson, Chen, 2002). Kadangi didesnę dėmesį skyrėme ne

laiko, o reikšmingo kito perspektyvai, tai vaikystės, dabarties ir galimas ateities Aš reprezentacijas iš reikšmingo kito perspektyvos susumavome.

Duomenų analizei taikėme homogeniškumo kriterijų, nes prieš ir po operacijos, remiantis laiko ir reikšmingo kito perspektyvomis, stebėjome tuos pačius kokybinius požymius. Remdamiesi šiuo kriterijumi siekėme sužinoti, ar skiriasi teigiamų ir neigiamų reprezentacijų dažnis išskirtose kategorijose ir 3 laiko perspektyvose. Teigiamų ir neigiamų reprezentacijų suderinamumui vertinti taikėme χ^2 suderinamumo kriterijų. Kėlėme hipotezę, kad teigiamos ir neigiamos Aš reprezentacijos nesusijusios ir priklauso nuo : 1) laiko perspektyvos – Aš vaikystėje, Aš dabar, Aš ateityje; 2) galimų ateities Aš (Aš realus, Aš idealus, vengtinas Aš), 3) nuo to, kokio reikšmingo kito akimis tiriamasis save mato (mamos, tėvo, geriausio draugo). Kadangi homogeniškumo kriterijus jautrus stebėjimų skaičiui (> 5) (Čekanavičius, Murauskas, 2001), tai smulkesnes kategorijas apjungėme į apibendrintas Aš reprezentacijų kategorijas. Duomenis pateikėme dažnių lentele. Teigiamų ir neigiamų reprezentacijų pokyčiui vertinti prieš ir po operacijos taikėme Maknemaro kriterijų (parodo, ar vienodai statistiškai reikšmingai teigiamų reprezentacijų po operacijos padaugėjo, o neigiamų - sumažėjo).

9. Rezultatai ir jų aptarimas

9.1. Teigiamų ir neigiamų Aš reprezentacijų ypatumai remiantis laiko perspektyva (praeities, dabarties, ateities)

1 lentelė. Intelektu reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Intelektu reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 0	4	2	3
	^c	33,3%	66,7%	21,4%
Aš dabar	^a 1	2	1	4
	^c 33,3%	16,7%	33,3%	28,6%
Aš realus ateityje	^a 0	1	0	1
	^c	8,3%		7,1%
Vengtinas Aš ateityje /Aš idealus ateityje	^a 2	5	0	6
	^c 66,7%	41,7%		42,9%

^a reprezentacijų skaičius; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose

Intelektu reprezentacijų yra labai mažai, todėl χ^2 homogeniškumo kriterijus imčių priklausomumui ir Maknemaro kriterijus pokyčiui vertinti netinka. Nors intelektu reprezentacijų tiriamieji išsakė mažai, bet didžioji jų dauguma yra teigiamos. Prieš operaciją tiriamieji nekėlė nerealių lūkesčių pagerinti intelektą, todėl vaikystėje ir idealiu atveju po metų teigiamų intelektu reprezentacijų beveik nesiskiria. Po operacijos idealiu atveju tiriamieji norėtų vystyti savo intelektinį potencialą (pvz., mokanti daugiau kalbų, gablesnė, protingas). Dažniausiai išsakyti idealūs norai yra susiję su troškimu išmokti daugiau kalbų (mokanti kuo daugiau kalbų), kad „galėčiau save realizuoti taip, kaip noriu“.

2 lentelė. Vertybių reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Vertybių reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 0	3	1	3
	^c	20,0%	9,1%	15,0%
Aš dabar	^a 3	1	1	5
	^b	$p > 0,3$	$p > 0,1$	
	^c 33,3%	6,7%	9,1%	25,0%
Aš realus ateityje	^a 0	4	0	4
	^c	26,7%		20,0%
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 6	7	9	8
	^b	$p > 0,7$	$p > 0,8$	
	^c 66,7%	46,7%	81,8%	40,0%
	^d	McNemar $p > 0,8$		
		$\chi^2 = 20,8;$ $p < 0,00$	$\chi^2 = 24,08;$ $p < 0,00$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d pokytis

Nors vertybių reprezentacijų skaičius yra nedidelis, bet daugiausia yra idealaus Aš (nekeičiantis savo požiūrio dėl kitų) ir vengtinio Aš (egoistė, galvojanti vien apie save) pjūviuose. Altruizmas, pagalba silpnesniam (darželyje gindavau Dauno liga sergantį berniuką; negaliu pakelti neteisybės; esu donoras, duodu kraujo) vienos iš svarbiausių moralinių vertybių tiriamiesiems. Kadangi dauguma tiriamųjų yra jauni, studijuojantys ar bebaigiantys aukštąsias mokyklas, materialinės vertybės dabartiniu laikotarpiu (suku galvą dėl finansinių reikalų) jiems taip pat ne mažiau aktualios.

Statistiškai nereikšmingas vertybių reprezentacijų pokytis idealaus Aš (pagalvoju apie įsivaikinimą; visada visiems geras) ir vengtinio Aš (savanaudė; apgaudinėti žmones) pjūviuose atspindi subalansuotą požiūrį į vertybes ir tai, kad vertybės išliks svarbios ateityje.

3 lentelė. Į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų reprezentacijos prieš ir po operacijos remiantis laiko perspektyva

Į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 2	6	1	5
	^b p > 0,1		^b p > 0,1	
	^c 10,0%	17,1%	6,7%	13,2%
	^d McNemar p > 0,1			
Aš dabar	^a 4	17	6	14
	^b p > 0,05		^b p > 0,07	
	^c 20,0%	48,6%	40,0%	36,8%
	Dabartinio Aš pokytis			
	^d 40,0%	54,8 %	60,0 %	45,2 %
McNemar p < 0,035				
Aš realus ateityje	0	2	0	4
		5,7%		10,5%
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	14	10	8	15
	^b p > 0,4		^b p > 0,1	
	70,0%	28,6%	53,3%	39,5%
McNemar p > 0,8				
	$\chi^2 = 34,4$ p < 0,00		$\chi^2 = 28,19$ p < 0,00	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Problemų sprendimo ir socialinės paramos neigiamos ir teigiamos reprezentacijos laiko perspektyvos atžvilgiu statistiškai reikšmingai skiriasi prieš operaciją ir po operacijos. Prieš operaciją tiriamieji vengė netekti į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų (užsispirianti ne ten, kur reikia; nesavarankiška; svarstanti; vengiu būti kontroliuojama kitų; iškelianti problemas kaip katastrofas, bijau nežinomybės) ateityje. Dabarties momentu prieš operaciją tiriamieji save vertino kaip pakankamai pajėgius savarankiškai susidoroti su iškilusiomis problemomis ir prieš operaciją teigiamų problemos sprendimų strategijų yra statistiškai reikšmingai daugiau (p < 0,035) nei po operacijos (nesėdžiu tėvams ant sprando; užsispyrusiai siekiu užsibrėžto tikslo; noriu pasiekti; jei noriu, padarysiu bet kokia kaina). Tikėtina, kad dabarties laikotarpis

tiriamieji save laiko pakankamai savarankiškais ir tikisi tokie išlikti ateityje. Tiriamieji viliasi, kad po metų bus pajėgūs susidoroti su sunkumais, nes statistiškai reikšmingai daugiausia teigiamų į tikslą orientuotų savybių ir veiksmų reprezentacijų yra idealaus Aš perspektyvoje. Kadangi tiriamieji supranta, kad daugiausia tik savo pastangų dėka įgyvendino vaikystės svajonę „juoktis plačia burna“, jiems labai svarbu jaustis pajėgiais, savarankiškai ir užsispyrusiai siekti savo tikslų (po operacijos niekas iš aplinkinių pokyčių nepastebi ir taip supratau, kad nuo manęs daug kas priklauso).

Idealus ir vengtinus Aš į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų reprezentacijų pokytis nėra statistiškai reikšmingas. Dėl operacijos nepasikeitė tiriamųjų siekis išlikti savarankiškais ir vengti „kad man vadovautų“, „būti bejėge“.

4 lentelė. Emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijos prieš ir po operacijos remiantis laiko perspektyva

Emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 7	3	11	3
	^b $p > 0,2$		$p < 0,03$	
	^c 16,7%	25,0%	30,6%	21,4%
	^d McNemar $p > 0,057$			
Aš dabar	^a 22	4	10	5
	^b $p < 0,03$		$p > 0,1$	
	^c 52,4%	33,3%	27,8%	35,7%
	^d Dabartinio Aš pokytis McNemar $p > 0,1$			
Aš realus ateityje	^a 0	3	0	3
	^c	25,0%		21,4%
Vengtinus Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 13	2	15	3
	^b $p > 0,05$		$p > 0,05$	
	^c 31,0%	16,7%	41,7%	21,4%
	^d McNemar $p > 0,18$			
	$\chi^2 = 22,6$ $p < 0,00$		$\chi^2 = 18,05$ $p < 0,01$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Ryški tiriamųjų tendencija vengti rodyti neigiamas emocijas (nuoskaudas laikydavau savyje, niekam nesakydavau apie savo išgyvenimus, retai verkiu, mėgstu paslėpti savo silpnumą; sureaguodavau labai jautriai, nors apsimesdavau, kad negirdžiu). Daugelis tiriamųjų vaikystėje slėpė savo neigiamus jausmus net nuo pačių artimiausių žmonių (vaikystėje daugiau kalbėdavausi su mama, bet vengdavau kalbėtis apie žandikaulį). Tiriamieji po operacijos buvo dar labiau atviri nei prieš operaciją ir prisipažindavo, kad vaikystėje patyrė daug neigiamų emocijų, kaltindavo artimuosius dėl savo sunkumų, bet vengė išsikalbėti (kiti nesuprato, kad man blogai gyventi, pykau ant žmonių; atrodė, esu vienintelė iš mažiausios mažumos, nesutardavau, bardavausi su panelėmis, labai sunkiai išsileisdavau žmones į savo širdį) ($p < 0,03$). Prieš operaciją būdinga kontroliuoti savo emocijų raišką, siekiant atrodyti stipriu (labai silpna, tik atrodau stipri; susikausčiusi, visada įsitempusi; neparodau savo emocijų, neigiu, slopinu) ($p < 0,03$). Po operacijos tiriamieji mažiau patiria neigiamų emocijų. Nors teigiamų emocijų procentas po operacijos beveik nepadidėjo, bet skiriasi išreiškiamų emocijų kokybė. Prieš operaciją kaip teigiamą emocijų raišką vertinome gebėjimą išoriškai reikšti savo neigiamas emocijas – „namie daug verkdavau“, „rašiau dienoraštį“, o po operacijos – gebėjimą išgyventi teigiamas emocijas (didžiuojuosi savimi, kad „praėjau“ baimės jausmą“; laiminga, nebėra didžiausios problemos; jau gerai jaučiuosi). Tiriamieji išmoktą strategiją vengti rodyti neigiamas emocijas (nemėgstu šnekėtis su kitais apie tai, kas man blogai, pasilieku sau; nemėgstu dalintis blogais dalykais) siekia išlaikyti ateityje (vengsiu susipykti su žmonėmis ir taip patekti į keblias situacijas; pykti ant žmonių; parodyti, kad man skauda, kad reikia pagalbos; įskaudinti kitą, kad supyktų, nešnekėtu).

Tiriamieji bendraudami su kitais prieš operaciją daugiausiai išgyvendavo gėdos, pavydo, baimės, nerimo emocijas (bijau parodyti savo problemą aplinkiniams; jaučiau gėdą; vengiu jausti pavydą dėl nereikšmingų dalykų, kad kažkas atrodo gražiau, turi daugiau). Dėl neigiamo emocinio patyrimo (kai bandydavau arčiau susidraugauti, vaikai neprisileisdavo) daugelis jautėsi vieniši (gilus vienatvės jausmas; viduje liūdna)

ir kitokie (buvau keistas). Ir prieš, ir po operacijos be šių emocijų dažnai išsakomas kaip vengtinas patirti jausmas – pyktis (vengiu būti pikta, piktas). Nors šis jausmas savyje turi energijos, bet tiriamųjų vertinamas kaip neigiamas. Po operacijos emocijų vengimo strategijų pradeda mažėti.

Operacija statistiškai reikšmingai nepakeitė santykio tarp teigiamų ir neigiamų emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijų. Paaiškinimas galėtų būti toks, kad dabarties laikotarpiu prieš operaciją tiriamieji patirdavo daug neigiamų emocijų dėl savo fizinės išvaizdos (naujoje kompanijoje jaučiuosi nepatogiai, nes jaučiu, kad kiti žiūri į mane), bet „visada save kontroliuodavo“, nes „bijodavo parodyti savo problemą aplinkiniams“. Neigiamus išgyvenimus tiriamieji kontroliuoja ir vengia išreikšti net artimiausiems žmonėms (atvira iki tam tikros ribos; neparodau savo emocijų, neigiu, slopinu) ($p < 0,00$). Empatija ir supratimas tiriamiesiems labai svarbu, todėl po operacijos, sulaukę daugiau dėmesio iš aplinkinių, jaučiasi galintys būti labiau atviri (galiu atsiverti; reiškiu daug emocijų dėl operacijos) ($p < 0,00$). Po operacijos dėl fizinių skausmų (ilgai jaučiau stiprius skausmus) dauguma tiriamųjų patyrė stiprų baimės jausmą (daug baimių, kad neužgautų veidą) ir šie nerimą bei baimę keliantys išgyvenimai sukėlė konfliktą tarp noro būti „atviru“, bet tuo pačiu „neparodyti savo jausmų“ ($p > 0,1$). Po operacijos statistiškai reikšmingo pokyčio tarp teigiamų ir neigiamų emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijų. Nors neigiamų emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijų po operacijos mažėja, bet teigiamų nedaugėja.

5 lentelė. Būdo savybių reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Būdo savybių reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 2	9	3	9
	^b $p < 0,035$		$p > 0,08$	
	^c 12,5%	32,1%	20,0%	47,4%
	^d Vaikystės Aš pokytis McNemar $p > 0,14$			
Aš dabar	^a 4	12	6	8
	^b $p < 0,04$		$p > 0,5$	
	^c 25,0%	42,9%	40,0%	42,1%

	^d Dabartinio Aš pokytis McNemar $p > 0,2$				
Aš realus ateityje	^a 0	2	1	0	
	^c	7,1%	6,7%		
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 10	5	5	2	
	^b	$p > 0,1$		$p > 0,2$	
	^c 62,5%	17,9%	33,3%	10,5%	
	McNemar $p > 1,0$				
	$\chi^2 = 23,96$ $p < 0,00$		$\chi^2 = 10,96$ $p < 0,02$		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Tiriamieji prieš operaciją stiprybės sėmėsi ir iš teigiamų savo būdo savybių (ramaus būdo, jautri, ramesnis) ($p < 0,04$). Prieš operaciją tiriamieji vengė turėti neigiamų būdo savybių ateityje (kieto charakterio; ne tokia jautri; labai tikslus). Po operacijos dabarties laikotarpiu neigiamų būdo savybių išsakoma daugiau nei prieš operaciją. Daugiau neigiamų būdo savybių reprezentacijų po operacijos gali būti susijęs su fiziškai sunkiai išgyvenamu pooperaciniu periodu. Šiuo laikotarpiu yra apribotas tiriamųjų socialinis aktyvumas, todėl dažniau išsakomos neurotiškumo savybės (nerimaujanti, nervinga, mano humoras kažkur dingsta, silpnas charakteris).

Operacija statistiškai reikšmingai nepakeitė tiriamųjų teigiamų ir neigiamų būdo savybių reprezentacijų santykio. Tiriamieji po operacijos save apibūdina pateikdami teigiamų (linksma; dar didesnė optimistė), ir neigiamų (per stropus; per daug optimistė; per daug ramus) būdo savybių reprezentacijų, kurios statistiškai reikšmingai nesiskiria.

6 lentelė. Fizinio Aš reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Fizinio Aš reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 54	0	39	0
	^c 40,6%		54,9%	

Aš dabar	^a 49	7	19	31
	^b	p < 0,00		p > 0,09
	^c 36,8%	9,5%	26,8%	54,4%
	Dabartinio Aš pokytis			
	^d 72,1 %	18,4 %	27,9 %	81,6 %
McNemar p < 0,02				
Aš realus ateityje	^a 0	37	1	11
	^c	50,0%	1,4%	19,3%
	Realaus Aš pokytis			
	^d 0 %	71,1 %	100,0%	22,9 %
	McNemar p < 0,00			
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 30	30	12	15
	^b	p > 0,5		
	^c 22,6%	40,5%	16,9%	26,3%
	Vengtinio ir idealaus Aš pokytis			
	^d 71,4 %	66,7 %	28,6 %	33,3 %
McNemar p < 0,00				
$\chi^2 = 180,33$ p < 0,00			$\chi^2 = 76,59$ p < 0,00	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Prieš operaciją tarp fizinių Aš reprezentacijų didžiąją dalį sudarė neigiamos fizinio Aš reprezentacijos (p < 0,00). Vaikystėje ir prieš operaciją dominavo vien neigiamos fizinio Aš reprezentacijos (negalėjau normaliai šypsotis, kompleksavau, kad mano kitoks žandikaulis, turėjau kompleksą šypsotis, mintyse įtikinu save, kad nesu negraži, mano žandikaulis nėra normalus, mano nosis kreiva; kas rytą galvodavau, kad esu negraži) (p < 0,00). Dažniau tiriamieji išsakydavo neigiamas šypsenos ir juoko reprezentacijas (valdydavau savo šypseną, nes žinojau, kad atrodau negražiai; negalėjau nusišypsoti; gėdijausi šypsotis; jaučiau gėdą šypsotis). Tiriamieji išgyveno daug intensyvių neigiamų emocijų, susijusių su neigiamu fiziniu Aš (gėdinausi juoktis, turėjau kompleksą šypsotis, buvo daug savižudiškų minčių, gėdijausi savo žandikaulio). Teigiamų fizinių Aš reprezentacijų tiriamieji daugiausia tikėjosi sulaukti po operacijos (pagražėjusios figūros, būsiu su normaliu žandikauliu, gero sąkandžio, gražaus veido). Po operacijos dabarties laikotarpiu statistiškai reikšmingai (p < 0,02) sumažėja neigiamų fizinių Aš reprezentacijų ir pradeda vyrauti teigiamos fizinės Aš

reprezentacijos (pagražėjusi jauna moteris; atrodau geriau; nesu gražuolė, bet pranyko baimė, kaip atrodau filmuotoje medžiagoje). Teigiamų ir neigiamų reprezentacijų santykis atspindi, kad tiriamieji jaučiasi pasikeitę, bet dėl ribotų socialinių kontaktų ir pakankamai trumpo laiko tarpo, praėjusio po operacijos (antras susitikimas būdavo po 2–4 mėn nuo operacijos), jie yra sulaukę nepakankamai daug teigiamo grįžtamojo ryšio, kad atsirastų daugiau teigiamų fizinių Aš reprezentacijų (tik vienas žmogus pamatė, kad kažkas pasikeitė, o visi kiti nieko nesako ar jie nedrįsta sakyti) ($p > 0,09$). Be to, dauguma tiriamųjų po operacijos išsakydavo, kad „dar negalintys patikėti“, „dar negalintys apsiprasti“ prie savo „naujo“ veido. Labai netikėta buvo girdėti, kad po operacijos kai kuriems tiriamiesiems (penkiems) neigiamos fizinio Aš reprezentacijos tapo dar labiau reikšmingos nei prieš operaciją (nepatinka profilis, žandikaulis atrodo ilgas, veidas kaulėtas, nepatinka mano išvaizda). Paaiškinimas galėtų būti toks, kad dauguma tiriamųjų prieš operaciją buvo susikūrę idealų savo veido vaizdą ir, sulaukę kitokio rezultato, išgyvena, kad praranda savo fizinį idealų Aš (negražus, kai šypsauti; tapo šiek tiek kvadratinis veidas). Patiriamos emocijos gali būti prilygintos gedulo emocijoms, kai po brangaus žmogaus, o šiuo atveju – savo fizinio idealo netekimo jaučiamas pyktis, liūdesys, nusivylimas (nepatinku sau, blogai jaučiuosi, atrodau beformė; pykstu ant savęs; depresantė, apie save galvoju blogai).

Kai kurie tiriamieji sau akivaizdžiai pasikeitė tik iš profilio, todėl ryškių veido pasikeitimų stebėtojas iš šalies gali nepamatyti (pasikeičiau tik iš profilio, akivaizdžiai pasikeičiau tik iš profilio). Bet net to daugumai tiriamųjų pakako, kad po operacijos galėtų „jaustis normaliu žmogumi“, „būti kaip visi, niekuo nesiskirti“. Todėl neigiamų fizinio Aš reprezentacijų procentas po operacijos sumažėjo. Dauguma sako, kad po operacijos „viską turiu, kas dabar įmanoma“, „nebereikia pastoviai galvoti apie žandikaulį“, todėl ateityje visą dėmesį skirs „įgyvendinti savo siekius“.

Prieš operaciją tiriamieji turėjo statistiškai reikšmingai daugiau lūkesčių, susijusių su fizinės savo išvaizdos pokyčiais. Po operacijos dauguma tų lūkesčių išsipildė, nes tiriamieji statiškai reikšmingai daugiau turi teigiamų ir statistiškai mažiau neigiamų fizinio Aš reprezentacijų dabartiniu laikotarpiu lyginant su laikotarpiu prieš operaciją.

7 lentelė. Savęs vertinimo reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Savęs vertinimo reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 20	5	19	9
	^b p < 0,03		p > 0,059	
	^c 38,5%	9,6%	52,8%	19,1%
	Vaikystės Aš pokytis			
	^d 51,3 %	35,7 %	48,7 %	64,3%
McNemar p < 0,00				
Aš dabar	^a 20	12	8	21
	^b p > 0,1		p < 0,016	
	^c 38,5%	23,1%	22,2%	44,7%
^d Dabartinio Aš McNemar p > 0,5				
Aš realus ateityje	^a 0	15	0	6
	^c	28,8%		12,8%
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 12	20	9	11
	^b p > 0,1		p > 0,6	
	^c 23,1%	38,5%	25,0%	23,4%
	^d McNemar p > 0,06			
$\chi^2 = 54,95$ p < 0,00		$\chi^2 = 34,54$ p < 0,00		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Didžiausią neigiamą savęs vertinimą tiriamieji išgyveno vaikystėje (mažiau pasitikėdavau savimi, savo jėgomis, niekada nenorėjau būti pirma, nes jausdavausi, kad esu kitokia) (p < 0,03). Vaikystėje daugelis tiriamųjų save vertindavo iš kitų perspektyvos (suprasdavau, kad pas mane kažkas negerai, nes kiti kalbėdami žiūrėdavo į burną, mačiau kitų veido išraiškas; būdavo žmonių, kurie žiūrėdavo su atstūmimu; būdavo jausmas, kad kažkas manyje kitiems nepatinka; man atrodydavo, kad kiti manimi šlykštisi), todėl stabilus savęs vertinimas negalėjo susiformuoti. Savo ir kitų privalomų reikalavimų neatitikimas (visada galvoju, kaip žmogus sureaguos į mano išvaizdą) kėlė daug neigiamų išgyvenimų (jaučiu diskomfortą, kad negaliu elgtis

laisvai; bijau šypsotis; pavydėjau gražios šypsenos, dantų grožio; nusivylimas, kad esu kitokia; atrodžiau liūdna tam, kad nereikėtų šypsotis; gėdijausi šypsotis, kai atkreipdavau dėmesį į kito baltus, gražius dantis). Neigiamas savęs vertinimas daugumai išliko iki operacijos (labai save nuvertinu; labai save kritikuojau; trūksta pasitikėjimo savimi; daug minčių, bet negaliu išdrįsti veikti), todėl tiriamieji trokšta labiau pasitikėti savimi (išlavinusi pasitikėjimą savimi; kad viskas eitų, kaip „sviestu patepta“) ateityje. Kalbėdami apie teigiamą savęs vertinimą, tiriamieji vadovaudavosi tuo, kiek jie atitinka savo ir kitų privalomus standartus (atsakingas; suvokiu didelę atsakomybę; visada save kontroliuoju; noriu visiems įtikti; svarbu, kokia aš atrodau kitam). Dabarties laikotarpiu neigiamas savęs vertinimas daugumai tiriamųjų yra susijęs su neigiamomis fizinio Aš reprezentacijomis, nes po operacijos, sumažėjus neigiamų fizinio Aš reprezentacijų, atitinkamai sumažėja ir neigiamų savęs vertinimo reprezentacijų. Po operacijos padaugėja teigiamų savęs vertinimo reprezentacijų ($p < 0,016$) (galiu laisviau išreikšti savo nuomonę, labiau drąsi, pradėjau didžiuotis savo stiprybe) ir skiriasi jų pobūdis – dažniau išsakomas pasitikėjimas ne iš kitų, o iš savo perspektyvos (sau gražesnė ir todėl labiau pasitikiu; sau patinku ir savimi labiau pasitikiu).

Po operacijos dabarties laikotarpiu išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų savęs vertinimo reprezentacijų ($p < 0,016$). Operacija suaktyvino teigiamus vaikystės prisiminimus apie kitų pagalbą (turėjau daug gerų žmonių aplink, kurie kėlė pasitikėjimą savimi) ($p > 0,059$). Iki operacijos savęs vertinimas daugelio tiriamųjų labai priklausė nuo to, kaip kiti reagavo į jų fizinį Aš. Dažniausiai išsakytos teigiamos savęs vertinimo reprezentacijos yra iš kitų perspektyvos (labai gera, nes man svarbi kitų nuomonė). Po operacijos dauguma tiriamųjų išsako, kad jų vertė priklausys nuo pasiekimų ir profesijos bei karjeros pokyčių (pasitinki savimi, turinti galimybę parodyti, ką moku).

Nors po operacijos tiriamieji statistiškai reikšmingai labiau pasitiki savimi, bet šis pokytis nėra statistiškai reikšmingas.

8 lentelė. Tarpasmeninių santykių reprezentacijos

Tarpasmeninių santykių reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 36	20	22	11
	^b p < 0,03		p > 0,056	
	^c 44,4%	29,0%	44,0%	22,0%
^d Vaikystės Aš pokytis McNemar p > 0,8				
Aš dabar	^a 32	18	13	12
	^b p < 0,04		p > 0,8	
	^c 39,5%	26,1%	26,0%	24,0%
^d Dabartinio Aš pokytis McNemar p > 0,4				
Aš realus ateityje	^a 0	11	0	11
	^c	15,9%		22,0%
Vengtinis Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 13	20	15	16
	^b p > 0,2		p > 0,8	
	^c 16,0%	29,0%	30,0%	32,0%
^d McNemar p > 0,5				
$\chi^2 = 51,86$ p < 0,00		$\chi^2 = 45,70$ p < 0,00		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Daug skaudžių išgyvenimų dėl neigiamų tarpasmeninių santykių tiriamieji yra patyrę vaikystėje (p < 0,03). Šio patyrimo tiriamieji negali pamiršti, nes daugiau neigiamų tarpasmeninių santykių reprezentacijų remiantis laiko perspektyva ir prieš operaciją, ir po operacijos išsakė kalbėdami apie vaikystę. Daugiausia neigiamo patyrimo buvo bendraujant su bendraamžiais, ypač mokykloje (nuo 4 iki 8 klasės sulaukdavau pašaipų iš bendraamžių; patyriau daug patyčių iš vaikų; daug žiaurumo patyriau iš vaikų). Dėl to daugelis jautėsi izoliuoti, uždari, vengė bendrauti (uždaresnė; užsisklendusi; tylesnė). Dažniausiai savo neigiamo fizinio Aš įsisąmoninimas įvykdavo atsidūrus dėmesio centre bendraujant su kitais. Šį įsisąmoninimą lydėdavo stiprūs

neigiami jausmai (būdavo baimė pasisakyti viešai; bijodavau išeiti prieš klasę sakyti eilėraščių), kurie daugumai buvo aktualūs ir dabarties momentu prieš operaciją (sunku prieš auditoriją kalbėti, atrodo, kad visi žiūri ir juokiasi iš mano žandikaulio; viešoje vietoje labai sunku kalbėti, patiriu stiprų nerimą per prezentacijas, negaliu galvoti apie esmę, bijau publikos). Stiprus socialinis nerimas ir socialinė baimė daugelį tiriamųjų skatindavo pačius atsiriboti nuo tarpasmeninių santykių (man paprasčiau nekalbėti, nesišypsoti plačiai; esu kitokios išvaizdos, bijau su kažkuo pabendrauti). Ne tik savo, bet ir kito fizinė išvaizda apsunkindavo bendravimą (iš pradžių žmogaus išvaizda ir veidas labai stipriai trukdo bendrauti; negaliu žiūrėti į žmogų su negražiais dantimis; jei žmogus apsirengęs negražiai, būdavo gėda su juo eiti kartu). Teigiamą tarpasmeninį bendravimą tiriamieji yra patyrę su šeimos nariais arba su geriausiu draugu (apsaugota savo šeimos; saugiai jausdavausi tik namuose; labai mylima; draugavau tik su vienu iš klasiokų). Daugelis mergaičių vaikystėje draugavo ne su mergaitėmis, bet su berniukais (geriausi draugai buvo berniukai, labiau draugaujanti su vaikinais; labiau bendravau su berniukais nei su panelėmis). Šis faktas galėtų būti aiškinamas konkurencijos vengimu su savo lyties atstovėmis ir nenoru prisiimti mergaitės vaidmens (iki 9 klasės išvis neturėjau suknelių; mėgau pasimušti kaip berniukas; berniukiška; dažnai nusiviliu santykiais, patyriau, kad kiekviena mergina gali palikti ant ledo dėl vaikino; merginos man yra konkurentės, nepasitikiu jų nuomone). Berniukai, bendraujant su kitais, dažnai išgyvendavo dėl savo „fizinių galimybių“ (jaučiau nuoskaudą, kad prasčiau sportavau nei klasiokai, nebuvo fiziškai stiprus).

Kadangi tiriamieji prieš operaciją patirdavo daug sunkumų bendraujant ($p < 0,04$), todėl prieš operaciją išsakomas noras turėti daugiau teigiamų tarpasmeninių santykių ateityje (drąsesnė draugų rate; turiu būti tobula bendravime).

Po operacijos sumažėjo neigiamų tarpasmeninių santykių reprezentacijų, bet teigiamų reprezentacijų nepadaugėjo ($p > 0,8$). Tai gali būti aiškinama tuo, kad po operacijos praėjo neilgas laiko tarpas ir per tokį trumpą laikotarpį sunku sukurti kažką naują, ypač kokybiškai kitokius tarpasmeninius santykius. Todėl statistiškai reikšmingo pokyčio tarp neigiamų ir teigiamų tarpasmeninių santykių reprezentacijų nėra visose laiko pjūviuose.

9 lentelė. Pasiekimų ir nuostatų į žinias reprezentacijos

Pasiekimų ir nuostatų į žinias reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos	
Aš vaikystėje	^a 7	7	1	6	
	^b		p > 0,059		
	^c 70,0%	18,9%	14,3%	23,1%	
^d Vaikystės Aš pokytis McNemar p > 0,07					
Aš dabar	^a 0	12	2	3	
	^b		p > 0,6		
	^c	32,4%	28,6%	11,5%	
	Dabartinio Aš pokytis				
	^d ,0%	80,0%	100,0%	20,0%	
McNemar p < 0,013					
Aš realus ateityje	^a 0	7	0	10	
	^c	18,9%		38,5%	
Vengtinis Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 3	11	4	7	
	^b	p < 0,03		p > 0,3	
	^c 30,0%	29,7%	57,1%	26,9%	
^d McNemar p > 0,5					
$\chi^2 = 26,1$ p < 0,00			$\chi^2 = 20,69$ p < 0,00		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Daugiau neigiamų mokymosi reprezentacijų (nenorėjau mokytis, nenorėjau eiti į mokyklą) buvo išsakyta prisimenant save vaikystėje (pradinėse klasėse prastai mokiausi, jaučiau gėdą, kad visos mergaitės mokosi gerai, o aš blogai). Dažnai menkus mokymosi pasiekimus tiriamieji siejo ne su savo gebėjimais, o su neigiamais tarpasmeniniais santykiais mokykloje, ypač su mokytojais (pradinių klasių mokytojai buvau protiškai atsilikusi, todėl buvo sau sunku pasakyti, kad galiu mokytis; dėl lietuvių kalbos mokytojos išėjau iš mokyklos po 10 klasių).

Daugiau teigiamų mokymosi reprezentacijų tiriamieji turėjo dabartiniu laikotarpiu prieš operaciją. Tai gali būti dėl to, kad nemaža dalis tiriamųjų yra bebaigiantys mokyklą, studijuojantys aukštosiose mokyklose, todėl pasiekimų rezultatai jiems ypač svarbūs. Statistiškai reikšmingas pokytis ($< 0,013$) tarp neigiamų ir teigiamų mokymosi reprezentacijų yra dabarties laikotarpiu. Tai gali būti susiję su tuo, kad prieš operaciją dauguma tiriamųjų, negalėdami laisvai bendrauti, savo potencialą stengėsi išreikšti mokydami (niekur neinu, tik dirbu ir mokausi).

10 lentelė. Profesijos ir karjeros reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Profesijos ir karjeros reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 0	0	0	1
	^c			2,9%
Aš dabar	^a 3	3	1	6
	^b		$p > 0,059$	
	^c 33,3%	8,1%	20,0%	17,6%
	^d Dabartinio Aš pokytis McNemar $p > 0,6$			
Aš realus ateityje	^a 0	17	0	12
	^c	45,9%		35,3%
Vengtinis Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 6	17	4	15
	^b	$p > 0,7$		$p < 0,012$
	^c 66,7%	45,9%	80,0%	44,1%
	^d McNemar $p > 0,07$			
	$\chi^2 = 36,46$ $p < 0,00$		$\chi^2 = 31,33$ $p < 0,00$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Daugumai tiriamųjų profesija ir karjera labai svarbi, nes savo idealų Aš jie sieja su karjera ir profesija (turinti geresnį darbą; didesnės kompetencijos; išsilavinusi, įstojusi į aukštąją mokyklą). Tiriamųjų požiūris į karjerą ir profesijos pasirinkimą yra apgalvotas, nes po operacijos nuostata į mokymąsi ateityje nesikeičia ($p > 0,07$). Po

operacijos statistiškai reikšmingai ($p < 0,012$) daugiau teigiamų reprezentacijų yra susijęs su idealiu Aš. Tiriamieji vengia ateityje „būti neproduktyvi, turėti mažiau kvalifikuotą darbą; labai greit užsideganti tam tikrai akimirkai; neišsilavinęs, sėdintis vienoje vietoje“. Toks atsakingas požiūris į savo profesinę ateitį gali būti viena iš priežasčių, kodėl tiriamieji ryžtasi operacijai – jiems svarbu siekti savo tikslų gyvenime (dirbanti gerą darbą; kažką nuveikusi, kad būtų kažką palikti).

11 lentelė. Laisvalaikio reprezentacijos remiantis laiko perspektyva

Laisvalaikio reprezentacijos	Neigiamos prieš operaciją	Teigiamos prieš operaciją	Neigiamos po operacijos	Teigiamos po operacijos
Aš vaikystėje	^a 2	8	1	3
	^b	$p > 0,058$		$p > 0,3$
	^c 22,2%	33,3%	33,3%	13,0%
	Vaikystės Aš pokytis			
	^d 66,7%	72,7%	33,3%	27,3%
McNemar $p < 0,03$				
Aš dabar	^a 5	7	0	10
	^b	$p > 0,5$		
	^c 55,6%	29,2%		43,5%
	Dabartinio Aš pokytis			
	^d 100,0%	41,2%	,0%	58,8%
McNemar $p < 0,01$				
Aš realus ateityje	^a 0	5	0	7
	^c	20,8%		30,4%
Vengtinas Aš ateityje / Aš idealus ateityje	^a 2	4	2	3
	^b	$p > 0,4$		$p > 0,6$
	^c 22,2%	16,7%	66,7%	13,0%
	^d	McNemar $p > 0,6$		
	$\chi^2 = 10,22$ $p < 0,037$		$\chi^2 = 18,65$ $p < 0,001$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Kalbėdami apie vaikystę tiriamieji prieš operaciją išsakė daugiau teigiamų laisvalaikio reprezentacijų (mėgau skaityti knygas; labai daug piešiau; sportavau). Prieš operaciją dabarties laikotarpiu daugiau neigiamų laisvalaikio reprezentacijų (dabar laiko sau neskiriu; neinu į vakarėlius; niekur neinu, tik dirbu ir mokausi). Po operacijos dabarties laikotarpiu statistiškai reikšmingai padaugėja teigiamų laisvalaikio reprezentacijų (atsirado noras visur dalyvauti; pradėjau rimčiau sportuoti; vėl kažkur skubu, noriu vėl judėti, eiti į šokius, vėl aktyvi, vėl noriu kažkokių užsiėmimų) lyginant su laikotarpiu prieš operaciją ($p < 0,01$). Po operacijos pasikeitė laisvalaikio kokybė – į jį žiūrima su malonumu (vakarėliuose lengviau jaučiuosi, nes sau patinku ir savimi labiau pasitikiu; dar labiau noriu visur eiti, rodytis). Daugiausia laisvalaikio reprezentacijų tiriamieji išsakė dabarties laikotarpiu, nes jis svarbesnis aktualiū momentu ir mažai susijęs su ateities perspektyva.

12 lentelė. Vaikystės Aš reprezentacijų pokytis

Aš vaikystėje reprezentacijos	Neigiamos	Teigiamos
Prieš operaciją	130	65
	$p < 0,00$	
	56,5%	55,1%
Po operacijos	100	53
	$p < 0,00$	
	43,5%	44,9%

McNemar $p < 0,008$

Yra statistiškai reikšmingas pokytis vaikystės teigiamų ir neigiamų reprezentacijų. Kadangi prieš operaciją tiriamiesiems buvo svarbi jų praeitis, todėl prieš operaciją ir teigiamų, ir neigiamų vaikystės Aš reprezentacijų yra statistiškai reikšmingai daugiau nei po operacijos ($p < 0,008$). Tiriamieji buvo atviri pasakodami savo neigiamą patyrimą, todėl prieš operaciją neigiamų vaikystės Aš reprezentacijų yra daugiau nei teigiamų ($p < 0,00$). Stiprūs neigiami vaikystės išgyvenimai lėmė tam tikrus asmenybės ypatumus. Daugelio tiriamųjų savęs vertinimas tapo priklausomas nuo kitų vertinimo (mano savęs vertinimas priklauso nuo to, kaip kiti mane priima; aš lyginu savo

nuomonę su aplinkinių nuomone) (žr. 13 lentelę, $p < 0,03$). Vaikystėje beveik kiekvienas tiriamasis patyrė pašaipų iš bendraamžių ($p < 0,03$) (kentėdavau dėl kitų patyčių; neturėjau polinkio atsakyti į psichologinį smurtą), bet savo neigiamų išgyvenimų beveik niekam neatskleisdavo (negalėjau atsiverti mamai, viską laikiau savyje), o jei pasipasakodavo, dažnai būdavo nesuprasti (mamos akimis vaikystėje prisigalvodavau savo problemas). Baimė tapti pašaipų objektu daugelį lydi iki šiol (vengiu, kad visi šaipytųsi; kad po operacijos pasikeitusi išvaizda nepasirodytų juokinga). Dėl vaikystės stiprios neigiamos emocinės patirties daugelis tapo jautrūs kitų skausmui, nurodė, kad jiems svarbi pagalba silpnesniam (idealiu atveju po metų norėčiau savanoriauti kūdikių namuose). Vengdami ieškoti emocinės paramos ($p < 0,03$), daugelis tiriamųjų sunkiose situacijose pasikliaudavo tik savimi, todėl daugumai jų svarbu jaustis savarankiškais, kad galėtų siekti užsibrėžtų tikslų (dar labiau savarankiška; galvoju, planuoju į priekį).

13 lentelė. Vaikystės reprezentacijų detalūs kategorijų duomenys

Vaikystės reprezentacijos	Neigiamos prieš op.	Teigiamos prieš op.	Neigiamos po operac.	Teigiamos po operac.
1. Intelektas	^a 0	4	2	3
	$p > 0,6$			
	^c 0,0%	6,2%	2,0%	5,7%
^d Intelektas reprezentacijų pokytis McNemar $p > 0,6$				
2. Vertybių	0	3	1	3
	$p > 0,3$			
	,0%	4,6%	1,0%	5,7%
Vertybių reprezentacijų pokytis McNemar $p > 0,6$				
3. Į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų	^a 2	6	1	5
	$p > 0,1$		$p > 0,1$	
	^c 1,5%	9,2%	1,0%	9,4%
^d McNemar $p > 0,12$				
4. Emocinių reakcijų kontrolės	^a 7	3	11	3
	$p > 0,2$		$p < 0,03$	
	^c 5,4%	4,6%	11,0%	5,7%
^d McNemar $p > 0,057$				
5. Būdo savybių	^a 2	9	3	9
	$p < 0,03$		$p > 0,08$	
	^c 1,5%	13,8%	3,0%	17,0%
^d McNemar $p > 0,1$				
6. Fizinio Aš	^a 54	0	39	0
	^c 41,5%	,0	39,0%	,0%

7. Savęs vertinimo	^a 20	5	19	9
	^b	p < 0,03	p > 0,59	
	^c 15,4%	7,7%	19,0%	17,0%
	Savęs vertinimo pokytis			
	^c 51,3%	35,7%	48,7%	64,3%
McNemar p < 0,00				
8. Tarpasmeninių santykių	^a 36	20	22	11
	^b	p < 0,03	p > 0,056	
	^c 27,7%	30,8%	22,0%	20,8%
	^d	McNemar p > 0,8		
9. Pasiekimų ir nuostatų į žinias	^a 7	7	1	6
	^b		p > 0,59	
	^c 5,4%	10,8%	1,0%	11,3%
	^d	McNemar p > 0,07		
10. Profesijos ir karjeros	^a 0	0	0	1
	^c		,0%	1,9%
11. Laisvalaikio	^a 2	8	1	3
	^b	p > 0,058	p > 0,3	
	^c 1,5%	12,3%	1,0%	5,7%
	Laisvalaikio reprezentacijų pokytis			
	^d 66,7%	72,7%	33,3%	27,3%
McNemar p < 0,03				
$\chi^2 = 72,62; p < 0,00$			$\chi^2 = 53,89; p < 0,00$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

14 lentelė. Dabartinio Aš reprezentacijų pokytis

Dabartinio Aš reprezentacijos	Neigiamos	Teigiamos
Prieš operaciją	143	95
	68,1%	44,4%
Po operacijos	67	119
	31,9%	55,6%

McNemar **p < 0,03**

Prieš pat operaciją tiriamieji išsakė statistiškai reikšmingai daugiau neigiamų dabartinio Aš reprezentacijų ($p < 0,02$). Tai savaime suprantama, nes suprasdami, kad šiuo metu jiems sunku adaptuotis socialiniame gyvenime dėl nepatrauklaus savo veido, ypač šypsenos ($p < 0,00$) (vengiu šypsotis, atrodo, kad kiti žiūri į mano šypseną, o ji negraži; naujoje kompanijoje jaučiuosi nepatogiai, nes jaučiu, kad kiti žiūri į mane, jaučiu diskomfortą, kad negaliu elgtis laisvai), jie jautėsi pagrįstai pasirinkę operacinį sąkandžio gydymą. Yra statistiškai reikšmingas fizinio Aš reprezentacijų pokytis po operacijos (žr. 15 lentelę; $p < 0,02$). Po operacijos neigiamų dabartinio Aš reprezentacijų išlieka, nors statistiškai nereikšmingai ($p > 0,09$). Tai paaiškinti galima keliais būdais. Kadangi po operacijos buvo praėjęs per trumpas laiko tarpas, todėl: 1) daugumai tiriamųjų dar išlieka fiziniai negalavimai, susiję su operacija (kai aš viską jausiu veide, galbūt, būsiu patenkinta; vakarais dar skauda veido raumenis); 2) sulaukti daugiau teigiamo grįžtamojo ryšio iš kitų ($p > 0,8$) (gyvensiu pilnavertį visuomeninį gyvenimą, eisiu su pažįstamais į klubą); 3) iš teigiamų savo pasiekimų – karjeros pokyčių ($p > 0,059$) (gyvenu laukimu, kad bus geriau; atėjo noras įrodyti savo kursio kamams, kad jie klaidingai apie mane mano; dar kažką pasieksiu); 4) dauguma pažymi, kad ortodontinis gydymas dar tęsis (be breketų jausiuosi pilnai patenkinta), todėl po operacijos dabartinio Aš dar turi daug neigiamų fizinio Aš reprezentacijų ($p > 0,09$); 5) kai kurie tiriamieji jautėsi nusivylę rezultatu (nepatinku pati sau, blogai jaučiuosi, atrodau beformė). Nors po operacijos dabartinio Aš reprezentacijų tiriamieji išsakė mažiau nei prieš operaciją, bet teigiamų dabartinio Aš reprezentacijų buvo statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) (laiminga, nebėra didžiausios problemos; galiu didžiuotis, kad nebėra defekto). Statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų pasiekimų ir nuostatų į žinias bei į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų reprezentacijų prieš operaciją (žr. 15 lentelę, $p < 0,00$) leidžia drąsiau ir su didesniu pasitikėjimu ($p < 0,01$) žvelgti į ateitį (ryžtingas, mokantis greit priimti sprendimus; gražesnė ir daugiau pasiekusi; galinti realizuoti save taip, kaip noriu). Statistiškai reikšmingas pokytis fizinio Aš reprezentacijų (žr. 15 lentelę, $p < 0,02$) yra stimulus pradėti mėgautis laisvalaikiu (žr. 15 lentelę, $p < 0,01$).

15 lentelė. Dabartinio Aš reprezentacijų detalūs duomenys

Dabartinio Aš reprezentacijos	Neigiamos prieš op.	Teigiamos prieš op.	Neigiamos po operac.	Teigiamos po operac.	
1. Intelektas	^a 1	2	1	4	
	$p > 0,1$				
	^c 0,7%	2,1%	1,5%	3,4%	
^d McNemar $p > 1,0$					
2. Vertybių	^a 3	1	1	5	
	$p > 0,3$				
	^c 2,1%	1,1%	1,5%	4,2%	
^d McNemar $p > 1,0$					
3. Į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų	4	17	6	14	
	$p < 0,00$				
	2,8%	17,9%	9,0%	11,8%	
	Pokytis				
	40,0%	54,8%	60,0%	45,2%	
McNemar $p < 0,03$					
4. Emocinių reakcijų kontrolės	22	4	10	5	
	$p < 0,00$				
	15,4%	4,2%	14,9%	4,2%	
McNemar $p > 0,18$					
5. Būdo savybių	4	12	6	8	
	$p < 0,04$				
	2,8%	12,6%	9,0%	6,7%	
McNemar $p > 0,23$					
6. Fizinio Aš	49	7	19	31	
	$p < 0,00$				
	34,3%	7,4%	28,4%	26,1%	
	Fizinio Aš pokytis				
	72,1%	18,4%	27,9%	81,6%	
McNemar $p < 0,02$					
7. Savęs vertinimo	20	12	8	21	
	$p > 0,1$				
	14,0%	12,6%	11,9%	17,6%	
McNemar $p > 0,5$					
8. Tarpasmeninių santykių	32	18	13	12	
	$p < 0,04$				
	22,4%	18,9%	19,4%	10,1%	
McNemar $p > 0,4$					
9. Pasiekimų ir nuostatų į žinias	0	12	2	3	
	$p > 0,6$				
	,0%	12,6%	3,0%	2,5%	
Pokytis					

	,0%	80,0%	100,0%	20,0%
	McNemar p < 0,01			
10. Profesijos ir karjeros	3	3	1	6
	p > 0,059			
	2,1%	3,2%	1,5%	5,0%
	McNemar p > 0,6			
11. Laisvalaikio	5	7	0	10
	p > 0,5			
	3,5%	7,4%	,0%	8,4%
	Laisvalaikio reprezentacijų pokytis			
	100,0%	41,2%	,0%	58,8%
	McNemar p < 0,01			
	$\chi^2 = 68,71; p < 0,00$		$\chi^2 = 19,09; p < 0,03$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

16 lentelė. Būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijų pokytis

Būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijos	Neigiamos	Teigiamos
Prieš operaciją	0	78
	,0%	45,1%
Po operacijos	1	95
	100,0%	54,9%

McNemar p < 0,00

Tiriamieji būsimo realaus Aš išsakė beveik vien teigiamas reprezentacijas. Į savo ateitį jie žvelgia apgalvotai ir konstruktyviai, todėl staigių pokyčių po operacijos nėra. Po operacijos, kai nerimas ir įtampa dėl operacijos nuslūgsta, tiriamieji pradeda jaustis laisviau, todėl teigiamų būsimo realaus Aš reprezentacijų statistiškai reikšmingai padaugėja. Svarbu pamatyti, kaip teigiamos būsimo realaus Aš reprezentacijos pasiskirsto prieš ir po operacijos (žr. 17 lentelę).

17 lentelė. Būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijų pasiskirstymas

Būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijos	Intelektas	Vertybių	Problemų sprendimo	Emocinių reakcijų kontrolės	Būdo savybių	Fizinio Aš	Savęs vertinimo	Tarpasmeninių santykių	Mokymosi	Profesijos ir karjeros	Laisvalaikio
1. Prieš operaciją %	1	4	2	3	2	37	15	11	7	17	5
	1,0	3,8	1,8	2,9	1,9	35,6	14,4	10,6	6,7	16,3	4,8
2. Po operacijos %	1	4	4	3	0	11	6	11	10	12	7
	1,4	5,8	5,8	4,3	0	15,9	8,7	15,9	14,5	17,4	10,1
p			> 0,4			< 0,00	> 0,05		> 0,4	> 0,3	> 0,5

$$\chi^2 = 15,9, p > 0,1$$

Prieš operaciją tiriamieji po metų tikisi realaus savo fizinio Aš pasikeitimo (turėsiu gražius dantis; būsiu su normaliu žandikauliu). Šiuos pokyčius jie sieja su karjeros pokyčiais (sieksiu kažko dar daugiau; darbe pakilęs karjeros laiptais). Fizinio Aš pokyčių lūkesčiai ir didesni ateities pasiekimai profesijos bei karjeros srityse siejami su didesniu pasitikėjimu savimi (labiau pasitikėsiu savimi, turėsiu dar didesnę pasitikėjimą savimi), todėl tiriamieji prieš operaciją tikisi įgyti gražesnę fizinę išvaizdą ($p < 0,00$). Po operacijos realūs galimi pokyčiai suprantami kaip labiau konkretūs, susiję su mokymosi pasiekimais (mokysiuosi magistratūroje, mokysiuosi prancūzų kalbą), su profesija ir karjera (keisiu darbovietę; turėsiu dar didesnę įdirbį savo profesinėje srityje). Tiriamieji po metų dar tikisi savo fizinio Aš pasikeitimo, nes daugeliui po operacijos gydymas nesibaigia – dar tęsiasi ortodontotinis gydymas (yra neišdygusių dantų, todėl daug reikės implantuoti). Todėl daugelis išsako realų norą – kuo greičiau būti be breketų (be breketų jausiuosi pilnai patenkinta). Dėl šių pasikeitimų tiriamieji po operacijos realiai tikisi geresnių tarpasmeninių santykių (realiai norėčiau būti tokia, su kuria būtų linksma bendrauti; laisviau bendrausiu, nevaržysiu savęs). Turėti prieš operaciją lūkesčiai po operacijos statistiškai reikšmingai nesikeičia (žr. 17 lentelę, $p > 0,1$).

18 lentelė. Vengtinio ir idealaus Aš (po metų) reprezentacijų pokytis

Vengtinio ir idealaus Aš (po metų) reprezentacijos	Vengtinas	Idealus
Prieš operaciją	111	131
	p < 0,00	
	57,5%	56,5%
Po operacijos	82	101
	p > 0,16	
	42,5%	43,5%

McNemar $p < 0,01$

Yra statistiškai reikšmingas vengtinio ir idealaus Aš (po metų) reprezentacijų pokytis prieš, ir po operacijos. Prieš operaciją tiriamieji statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) išsakė idealių Aš reprezentacijų nei vengtinų. Prieš ir po operacijos tiriamieji kelia apgalvotus ateities planus, susijusius su karjera ir profesija (žr. 19 lentelę, $p < 0,01$), svarsto galimas nesėkmes juos įgyvendinant. Kalbėdami apie ateitį, tiriamieji po operacijos lyginant su periodu prieš operaciją, statistiškai reikšmingai mažiau išsako teigiamų ir neigiamų fizinio Aš reprezentacijų ateityje (žr. 19 lentelę, $p < 0,004$), vadinasi, dėmesys savo fiziniam Aš ateityje sumažės. Tačiau po operacijos išlieka statistiškai reikšmingai daugiau vengtinų emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijų, kaip ir prieš operaciją (žr. 19 lentelę, $p < 0,00$).

Remiantis šiais duomenimis gali daryti išvadą, kad dauguma troškimų, ypač susijusių su profesija ir karjera ($p < 0,01$), tiriamieji realiai įgyvendins, kadangi jie taiko apgalvotas problemų sprendimo būdus, skiria daug laiko ir pastangų pasiekimams. Tai, kad trokštama ateitis gali virsti tikrove, liudija įgyvendinta vaikystės svajonė „kuo greičiau keistis“ (dėl operacijos neišvažiavau gyventi pas mamą į Vokietiją).

19 lentelė. Vengtinio ir idealaus Aš (po metų) reprezentacijų kategorijų palyginimas

Vengtinio ir idealaus Aš reprezentacijos	Vengtinas Aš prieš op.	Idealus Aš prieš op.	Vengtinas Aš po op.	Idealus Aš po operac.
1. Intelektas	^a 2	5	0	6
	^b $p > 0,2$			
	^c 1,8%	3,8%	,0%	5,9%
^d McNemar $p > 0,06$				
2. Vertybių	^a 6	7	9	8
	^b $p > 0,7$		^c $p > 0,8$	
	^c 5,4%	5,3%	11,0%	7,9%
^d McNemar $p > 0,8$				
3. Į tikslą ar paramą orientuotų savybių ir veiksmų	^a 14	10	8	15
	^b $p > 0,4$		^c $p > 0,1$	
	^c 12,6%	7,6%	9,8%	14,9%
^d McNemar $p > 0,8$				
4. Emocinių reakcijų kontrolės	^a 13	2	14	3
	^b $p < 0,00$		^c $p < 0,00$	
	^c 11,7%	1,5%	17,1%	3,0%
	Pokytis			
^d 48,1%	40,0%	51,9%	60,0%	
McNemar $p < 0,004$				
5. Būdo savybių	^a 10	5	5	2
	^b $p > 0,1$		^c $p > 0,2$	
	^c 9,0%	3,8%	6,1%	2,0%
^d McNemar $p > 1,0$				
6. Fizinio Aš	^a 30	30	12	15
	^b		^c $p > 0,5$	
	^c 27,0%	22,9%	14,6%	14,9%
	Pokytis			
^d 71,4%	66,7%	28,6%	33,3%	
McNemar $p < 0,008$				
7. Savęs vertinimo	^a 12	20	9	11
	^b $p > 0,1$		^c $p > 0,6$	
	^c 10,8%	15,3%	11,0%	10,9%
^d McNemar $p > 0,06$				
8. Tarpasmeninių santykių	^a 13	20	15	16
	^b $p > 0,2$		^c $p > 0,8$	
	^c 11,7%	15,3%	18,3%	15,8%
^d McNemar $p > 0,5$				

9. Pasiekimų ir nuostatų į žinias	^a 3	11	4	7
	^b	p < 0,03		p > 0,3
	^c 2,7%	8,4%	4,9%	6,9%
^d McNemar p > 0,1				
10. Profesijos ir karjeros	^a 6	17	4	15
	^b	p < 0,02		p < 0,01
	^c 5,4%	13,0%	4,9%	14,9%
	Pokytis			
^d 60,0%				
53,1%				
40,0%				
46,9%				
McNemar p < 0,007				
11. Laisvalaikio	^a 2	4	2	3
	^b	p > 0,4		p > 0,4
	^c 1,8%	3,1%	2,4%	3,0%
	^d McNemar p > 0,6			
$\chi^2 = 24,25; p < 0,007$			$\chi^2 = 22,81; p < 0,011$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

20. Teigiamų ir neigiamų Aš reprezentacijų pokytis

Aš reprezentacijos	Neigiamos	Teigiamos
Prieš operaciją	384	369
	p > 0,5	
Po operacijos	250	368
	p < 0,00	
	39,4%	53,8%

McNemar p < 0,00

Dvi stambios Aš reprezentacijų grupės – teigiamos ir neigiamos Aš reprezentacijos (Aš vaikystėje, Aš dabar, Aš realus po metų, Aš idealus po metų (teigiamos) ir vengtinas Aš po metų (neigiamos)) prieš ir po operacijos statistiškai reikšmingai skiriasi (p < 0,00). Tiriamieji prieš operaciją išsako daugiau neigiamų Aš

reprezentacijų nei po operacijos. Po operacijos neigiamų Aš reprezentacijų yra statistiškai reikšmingai mažiau ($p < 0,00$) nei prieš operaciją, vadinasi, po operacijos reprezentacijų struktūroje sumažėja neigiamo Aš dominavimas ($p < 0,00$). Po operacijos teigiamų Aš reprezentacijų statistiškai reikšmingai padaugėja ($p < 0,00$). Siekiant suprasti, kokios laiko perspektyvos lėmė statistiškai reikšmingą Aš reprezentacijų pokytį prieš ir po operacijos, įvertinome teigiamų ir neigiamų reprezentacijų pokytį tarp laiko perspektyvų.

21 lentelė. Teigiamų ir neigiamų Aš reprezentacijų palyginimas remiantis laiko perspektyva

Laiko perspektyvos	Prieš operaciją		Po operacijos	
	Neigiamos	Teigiamos	Neigiamos	Teigiamos
Aš vaikystėje	^a 130	65	100	53
	^b $p < 0,00$		$p < 0,00$	
	^c 33,9%	17,6%	40,0%	14,4%
	McNemar $p < 0,008$			
	^d 56,5%	55,1%	43,5%	44,9%
Aš dabar	^a 143	95	67	119
	^b $p < 0,00$		$p < 0,00$	
	^c 37,2%	25,7%	26,8%	32,3%
	McNemar $p < 0,034$			
	^d 68,1%	44,4%	31,9%	55,6%
Aš realus po metų	^a 0	78	1	95
	^c 0%	21,1%	0,4%	25,8%
	McNemar $p < 0,00$			
	^d 0%	45,1%	100,0%	54,9%
Vengtinas Aš po metų/ Aš idealus po metų	^a 111	131	82	101
	^b $p > 0,1$		$p > 0,1$	
	^c 28,9%	35,5%	32,8%	27,4%
	McNemar $p < 0,001$			
	^d 57,5%	56,5%	42,5%	43,5%
	$\chi^2 = 110,7; p < 0,000$		$\chi^2 = 104,26; p < 0,000$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Prieš operaciją statistiškai reikšmingai daugiau neigiamų Aš reprezentacijų tiriamieji išsakė kalbėdami apie vaikystės Aš ($p < 0,00$). Neigiamas savęs patyrimas motyvuoja keistis, todėl prieš operaciją lyginant su laikotarpiu po operacijos išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau idealaus Aš (po metų) reprezentacijų ($p < 0,001$). Po operacijos tiriamieji į dabartį ir ateitį žvelgia pozityviau. Jie kelia konstruktyvius ateities tikslus ir jaučiasi galintys jų siekti (labiau išžiūriu į situaciją, apdairesnis, labiau apmąstau), nes apgalvoja galimas nesėkmes ateityje ($p > 0,1$). Pasikeitusi veido forma daugeliui kelia teigiamus išgyvenimus (būti dailesne yra maloni patirtis) ir skatina su optimizmu žvelgti į ateitį (neseniai supratau, kad aš pasikeičiau vidum, charakteriu 180 laipsnių, lengvai įsilieju, lengvai bendrauju, turiu daug naujų pažinčių, labiau savimi pasitikiu, einu iškėlusi galvą). Operacija turėjo statistiškai reikšmingą įtaką Aš reprezentacijų dinamikai. Nors po operacijos dabarties laikotarpiu išlieka neigiamų dabarties Aš reprezentacijų, bet jų statistiškai reikšmingai sumažėja lyginant su laikotarpiu prieš operaciją ($p < 0,034$). Po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,008$) teigiamų dabartinio Aš reprezentacijų atspindi tiriamųjų viltį, kad pokyčiai ateityje bus labiau teigiami nei neigiami.

9.2. Aš reprezentacijų ypatumai reikšmingojo kito akimis

22 lentelė. Reprerentacijos reikšmingojo kito akimis prieš ir po operacijos

Reprerentacijos reikšmingojo kito akimis	Prieš operaciją		Po operacijos	
	Neigiamos	Teigiamos	Neigiamos	Teigiamos
Aš MAMOS akimis	^a 51	147	42	107
	^b p < 0,00		p < 0,00	
	^c 39,8%	39,1%	43,8%	34,2%
	McNemar p < 0,00			
Aš TĖVO akimis	^a 36	93	32	82
	^b p < 0,00		p < 0,00	
	^c 28,1%	24,7%	33,3%	26,2%
	McNemar p < 0,00			
Aš DRAUGO akimis	^a 41	136	22	124
	^b p < 0,00		p < 0,00	
	^c 32,0%	36,2%	22,9%	39,6%
	McNemar p < 0,00			
^d 65,1%		52,3%	34,9%	47,7%
$\chi^2 = 2,89; p > 0,2$		$\chi^2 = 8,9;$ p < 0,012		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Prieš operaciją ir po operacijos Aš mamos akimis teigiamų ir neigiamų reprezentacijų statistiškai reikšmingai skiriasi ($p < 0,00$). Statistiškai reikšmingas ($p < 0,00$) pokytis po operacijos yra dėl teigiamų reprezentacijų sumažėjimo lyginant su laikotarpiu prieš operaciją. Prieš operaciją (grėsmingoje situacijoje) tiriamieji statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) išsakė teigiamų Aš reprezentacijų iš mamos perspektyvos. Todėl galima kelti prielaidą, kad dauguma tiriamųjų išgyvena teigiamą savęs patyrimą Aš-su-mama grėsmingose nerimą ir baimę keliančiose situacijose. Svarbu įvertinti, kokios reprezentacijų kategorijos įtakojo statistiškai reikšmingus pokyčius.

23 lentelė. Neigiamų ir teigiamų reprezentacijų motinos akimis prieš ir po operacijos kategorijų viduje palyginimas

Reprezentacijos mamos akimis	Neigiamos	Teigiamos	Neigiamos	Teigiamos	
Intelektas	0 ,0%	5 3,4%	0 ,0%	2 1,9%	
Vertybių	^a 1	5	2	5	
	^b	$p > 0,1$		$p > 0,1$	
	^c	2,0%	3,4%	4,8%	4,7%
	^d	McNemar $p > 0,4$			
Problemų sprendimo ir socialinės paramos	2	14	1	15	
	$p < 0,03$		$p < 0,00$		
	3,9%	9,5%	2,4%	14,0%	
	McNemar $p < 0,00$				
	66,7%	48,3%	33,3%	51,7%	
Emocinių reakcijų kontrolės	9	16	5	9	
	$p > 0,1$		$p > 0,2$		
	17,6%	10,9%	11,9%	8,4%	
	McNemar $p < 0,02$				
	64,3%	64,0%	35,7%	36,0%	
Būdo savybių	0	9	2	7	
			$p > 0,09$		
	,0%	6,1%	4,8%	6,5%	
McNemar $p > 0,06$					
Fizinio Aš	12	20	8	12	
	$p > 0,1$		$p > 0,3$		
	23,5%	13,6%	19,0%	11,2%	
	McNemar $p < 0,03$				
	60,0%	62,5%	40,0%	37,5%	
Savęs vertinimo	^a 9	19	8	15	
	^b	$p > 0,059$		$p > 0,1$	
	^c	17,6%	12,9%	19,0%	14,0%
	^d	McNemar $p > 0,052$			
Santykių su motina	8	13	6	11	
	$p > 0,2$		$p > 0,2$		
	15,7%	8,8%	14,3%	10,3%	
	McNemar $p > 0,1$				
Emocinio patyrimo Aš-su-motina	5	12	7	9	
	$p > 0,09$		$p > 0,6$		
	9,8%	8,2%	16,7%	8,4%	
McNemar $p > 0,3$					

Tarpasmeninių santykių su kitais	5	21	1	8
	p < 0,02		p < 0,02	
	9,8%	14,3%	2,4%	7,5%
	McNemar p < 0,00			
	83,3%	72,4%	16,7%	27,6%
Pasiekimų ir nuostatų į žinias	0	5	1	5
	p > 0,1			
	,0%	3,4%	2,4%	4,7%
	McNemar p > 0,2			
Profesijos ir karjeros	0	6	1	6
	p > 0,059			
	,0%	4,1%	2,4%	5,6%
	McNemar p > 0,1			
Laisvalaikio	0	2	0	3
	,0%	1,4%	,0%	2,8%
		%		
	$\chi^2 = 17,74$ p > 0,1		$\chi^2 = 12,8$ p > 0,3	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reikšmė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Dauguma prieš operaciją išsakė, kad vaikystėje mama labiau nei tėtis „rūpinosi mano atsikišusiu žandikauliu“, „prašydavo nešioti plokštelę“, todėl fizinio Aš kategorijoje yra daug neigiamų fizinio Aš reprezentacijų. Daugeliui tokios priemonės keldavo nepasitenkinimą ir būdavo konfliktų su mama priežastimi (daranti priešingai nei mama pasako, atsisakydavau nešioti plokštelę; kaltino mane, kad plokštelės nenešioju). Kiti tiriamieji prieš operaciją su nuoskauda sakė, kad „eina prieš mamos valią“ operuotis. Todėl santykių ir emocinio patyrimo su mama kategorijose prieš operaciją neigiamų mamos reprezentacijų gana nemažai. Šie duomenys leidžia kelti prielaidą, kad kai kurie tiriamieji nėra suformavę saugaus prieraišumo su reikšminguoju kitu, nes arba vengė artumo (užsidariusi, neturiu noro išsipasakoti, dalykiškai bendrauju), arba patyrė nerimastingą santykį (nesakau, kad operuojuosi, kad mamos nejaudinčiau, saugau mamą; visada bijojau prarasti mamą; labai jautri, verkdavau dėl bet ko). Todėl dauguma labiau pasikliauja savimi ir išsako, kad „rūpinuosi pati savimi viskuo“, bei bendraujant „esu tam, kad mama galėtų išsipasakoti“. Nepaisant to, kad tiriamieji išsako „galintys už save pastovėti“ ($p < 0,00$), bet kartu perdėtai jautrūs kito

neigiamai nuomonei (galvoju, kad kitiems negražiai atrodau; greit išsižeidžiu; nestabili; įsitempusi dėl visuomenės spaudimo).

Nepaisant kildavusių konfliktų, būta ir teigiamo emocinio patyrimo su mama (lipdavau ant kelių, lepinamas; pats geriausias, mylimiausias; labai mylima). Dėl šių priežasčių santykių ir emocinio patyrimo su mama kategorijose nėra statistiškai reikšmingo skirtumo ($p > 0,2$). Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad tiriamieji su motina palaikė įvairiapusių santykius ir jai jautė ar jaučia skirtingus, ne tik pozityvius, bet ir neigiamus jausmus (pikta, nervuodavausi, kai kiti vadovauja; verkdavau, kai mama kur nors išeidavo; kaltinau mamą, kad per mažai manimi rūpinosi, per mažai man dėmesio skyrė). Toks patyrimas su motina daugeliui tiriamųjų buvo neišvengiamas, nes 9 tiriamųjų (29 proc.) tėvai išsiskyrė, 4 (13 proc.) – tėčiai mirė iki paauglystės laikotarpio, o 6 (19 proc.) – tėvas gausiai vartojo alkoholį (pavydėjau kitiems, kurie turėjo tėtį; pykau, kad mus paliko; prašydavau, kad grįžtų namo; buvau įpratęs, kad tėčio nėra).

Kadangi vaikystėje iš reikšmingųjų kitų motina buvo labiausiai susirūpinusi išvaizda, todėl po operacijos mamos akimis išsako statistiškai reikšmingai mažiau neigiamų ($p < 0,03$) fizinio Aš reprezentacijų nei prieš operaciją. Dėl baimę keliančių veido permainų tiriamieji po operacijos išgyvena nerimo, baimės jausmus (ilgai nežinojau, kaip atrodysiu po operacijos; gijimą seku fotografuodama save; praėjo baimė), kurie reprezentuojami mamos akimis.

Po operacijos statistiškai reikšmingai ($p < 0,03$) sumažėja neigiamų fizinio Aš reprezentacijų, neigiamų emocinių reakcijų kontrolės ($p < 0,02$) ir teigiamų tarpasmeninių santykių su kitais ($p < 0,001$) reprezentacijų. Po operacijos sumažėjo ne tik neigiamų, bet ir teigiamų Aš reprezentacijų mamos akimis.

24 lentelė. Neigiamų ir teigiamų reprezentacijų tėvo akimis prieš ir po operacijos kategorijų viduje palyginimas

Reprezentacijos mamos akimis	Neigiamos	Teigiamos	Neigiamos	Teigiamos
Intelektas	^a 1 2 ^b p > 0,5		1 2 p > 0,5	
	^c 2,8%	2,2%	3,1%	2,4%
	^d McNemar p > 1,0			
Vertybių	2 4 p > 0,4		1 2 p > 0,5	
	5,6%	4,3%	3,1%	2,4%
	McNemar p > 0,3			
Problemų sprendimo ir socialinės paramos	1 11 p < 0,04		1 10 p < 0,07	
	2,8%	11,8%	3,1%	12,2%
	McNemar p < 0,00			
	50,0%	52,4%	50,0%	47,6%
Emocinių reakcijų kontrolės	5 2 p > 0,2		4 4	
	13,9%	2,2%	12,5%	4,9%
	McNemar p > 0,6			
Būdo savybių	2 7 p > 0,09		0 5	
	5,6%	7,5%	0%	6,1%
	McNemar p < 0,01			
	100,0%	58,3%	0%	41,7%
Fizinio Aš	3 10 p > 0,052		2 7 p > 0,09	
	8,3%	10,8%	6,3%	8,5%
	McNemar p < 0,03			
	60,0%	58,8%	40,0%	41,2%
Savęs vertinimo	9 11 p > 0,6		5 11 p > 0,1	
	25,0%	11,8%	15,6%	11,0%
	McNemar p > 0,2			
Santykių su tėvu	6 16 p < 0,03		5 9 p > 0,2	
	16,7%	7,5%	15,6%	13,4%
	McNemar p < 0,02			
	54,5%	64,0%	45,5%	36,0%

Emocinio patyrimo Aš-su-tėvu	^a 6	7	6	10
	^b p > 0,7		p > 0,3	
	^c 16,7%	7,5%	18,8%	12,2%
	^d McNemar p > 1,0			
Tarpasmeninių santykių su kitais	0	8	3	3
	,0 %	8,6%	9,4%	3,7%
	McNemar p > 0,2			
Pasiekimų ir nuostatų į žinias	1	9	2	8
	p < 0,01		p > 0,058	
	2,8%	9,7%	6,3%	9,8%
McNemar p > 0,06				
Profesijos ir karjeros	0	2	1	3
			p > 0,3	
	,0%	2,2%	3,1%	3,7%
McNemar p > 1,0				
Laisvalaikio	0	4	1	8
			p < 0,02	
	,0%	4,3%	3,1%	9,8%
McNemar p > 0,3				
$\chi^2 = 21,37$ p < 0,045		$\chi^2 = 12,8$ p > 0,3		

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Prieš ir po operacijos yra statistiškai reikšmingas (žr. 22 lentelę, $p < 0,00$) skirtumas tarp teigiamų ir neigiamų Aš tėvo akimis reprezentacijų. Prieš ir po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau (žr. 22 lentelę, $p < 0,00$) yra teigiamų Aš reprezentacijų. Prieš operaciją statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) yra teigiamų santykių su tėvu reprezentacijų. Dauguma merginų ir moterų prisiminė, kad vaikystėje buvau „pati geriausia, brangiausias turtas, graži“, „vienintelė mylima, graži dukrytė“. Kadangi tėčiai mažiau dėmesio skyrė fizinei vaiko išvaizdai, labiau rūpinosi mokslo pasiekimais, todėl teigiamų mokymosi reprezentacijų yra statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,01$).

Daugelio tiriamųjų stipriai išreikštas savarankiškumo siekis (laikiau si savo nuomonės, ambicinga, savarankiška, užsispyrusi) tėvo akimis prieš ir po operacijos vertinamas statistiškai reikšmingai palankiai ($p < 0,04$) (galiu pati spręsti, nes esu pakankami suaugusi). Todėl po operacijos statistiškai reikšmingai ($p < 0,02$) padaugėja teigiamų laisvalaikio reprezentacijų.

Kalbėdami apie savęs vertinimą tėvo akimis, dauguma tiriamųjų save vertino pagal tai, kiek rūpesčių tėvams sukėlė (gera mergaitė, nekelianti rūpesčių). Tyrimo duomenų įvertinimo metu tokios reprezentacijos buvo priskirtos prie privalomo savęs vertinimo kategorijos. Privalomas savęs vertinimas tėvo akimis aiškiau suprantamas remiantis Aš neatitikimo teorija (Higgins, 1987). Patyrimas, kiek Aš atitinku privalomus reikšmingo kito standartus, lemia savęs dabartinį vertinimą. Nemaža dalis tiriamųjų prieš operaciją išgyveno, kad jie neatitiko vaikystėje ar neatitinka dabar tėvo privalomų standartų (galėčiau būti paklusnesnė; kvailai užsispyrusi). Kai kurie prieš operaciją atvirai prisipažindavo – „neatitinku tėvo lūkesčių, mano pasiekimai nieko verti”. Savo pasiekimus tiriamieji dažnai lygino su tėvo standartais (tėtis peikdavo, bet žinodavau, kad užtarnautai; neatlikdavau nė vieno darbo visiškai be klaidų, kritikuojama, mažai giriama; ne visada klausau).

Toks patyrimas daugeliui yra konflikto priežastis, kaip siekiant savarankiškumo, kartu išlaikyti pozityvius santykius su tėvu. Kai kurie tiriamieji renkasi kompromisą – „mažiau bendrauju”, bet „jo nepamirštu”, „kalbame tik apie darbo reikalus”.

Kadangi prieš operaciją teigiamų ir neigiamų reprezentacijų statistiškai reikšmingai skiriasi ($p < 0,01$), galima vertinti, kad patyrimas su tėvu grėsmingoje situacijoje yra teigiamas.

25 lentelė. Neigiamų ir teigiamų reprezentacijų geriausio draugo akimis prieš ir po operacijos kategorijų viduje palyginimas

Reprezentacijos mamos akimis	Neigiamos		Teigiamos	
	0	2	0	1
Intelektas	,0%	1,5%	,0%	,8%
Vertybių	0	8	0	7
	,0%	5,9%	,0%	5,6%
Problemų sprendimo ir socialinės paramos	^a 0	16	4	10
	^b		$p > 0,1$	
	^c ,0%	11,8%	18,2%	8,1%
	McNemar $p < 0,01$			
	^d 0,0%	61,5%	100,0%	38,5%

Emocinių reakcijų kontrolės	^a 12	16	3	9	
	^b	$p > 0,4$		$p > 0,4$	
	^c 29,3%	11,8%	13,6%	7,3%	
	McNemar $p < 0,04$				
Būdo savybių	^a 3	16	2	8	
	^b	$p < 0,03$		$p > 0,058$	
	^c 7,3%	11,8%	9,1%	6,5%	
	McNemar $p < 0,01$				
Fizinio Aš	^a 9	13	4	13	
	^b	$p > 0,3$		$p < 0,02$	
	^c 22,0%	9,6%	18,2%	10,5%	
	McNemar $p < 0,04$				
Savęs vertinimo	^a 8	16	4	18	
	^b	$p > 0,1$		$p < 0,03$	
	^c 19,5%	11,8%	18,2%	14,5%	
	McNemar $p < 0,01$				
Santykių su geriausiu draugu	^a 2	23	0	15	
	^b	$p < 0,00$			
	^c 4,9%	16,9%	,0%	12,1%	
	McNemar $p < 0,00$				
Emocinio patyrimo Aš-su-draugu	^a 2	7	1	13	
	^b	$p > 0,09$		$p < 0,01$	
	^c 4,9%	5,1%	4,5%	10,5%	
	McNemar $p > 0,07$				
Tarpasmeninių santykių su kitais	^a 5	7	2	12	
	^b	$p > 0,5$		$p < 0,00$	
	^c 12,2 %	5,1%	9,1%	9,7%	
	McNemar $p > 0,1$				
Pasiekimų ir nuostatų į žinias	^a 0	2	2	7	
	^b	$p > 0,09$			
	^c ,0%	1,5%	9,1%	5,6%	
	McNemar $p > 1,0$				
Profesijos ir karjeros	^a 0	3	0	6	
	^c ,0%	2,2%	,0%	4,8%	
Laisvalaikio	^a 0	7	0	5	
	^b ,0%	5,1%	,0%	4,0%	
		$\chi^2 = 21,37$ $p < 0,045$		$\chi^2 = 11,31$ $p > 0,5$	

^a reprezentacijų skaičius; ^b suderinamumo p-reiškė; ^c dažniai skirtingose laiko perspektyvose; ^d reprezentacijų pokytis

Prieš ir po operacijos teigiamų ir neigiamų reprezentacijų Aš draugo akimis statistiškai reikšmingai skiriasi (žr. 22 lentelę, $p < 0,00$). Nors dauguma tiriamųjų išsakė, kad gerą draugą turėjo ar turi - prieš operaciją statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) yra teigiamų santykių su draugu reprezentacijų, bet su juo daugelis nebuvo emociškai iki galo atviri ($p > 0,09$) (vengiau pasakoti apie save; visada linksma, verkiančios nematė). Kadangi tiriamieji palaikė glaudžius santykius su geriausiu draugu, todėl po operacijos Aš draugo akimis yra daugiau statistiškai reikšmingų reprezentacijų pokyčių. Po operacijos išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,02$) teigiamų fizinio Aš reprezentacijų draugo akimis. Tiriamiesiems labai svarbu išlaikyti pozityvius santykius su draugu, todėl dauguma su draugu stengiasi būti linksmi, „o, jei supykdavau, po to greit atleisdavau ir pirma paskambindavau“ bei, kad draugas jautriau pastebėdavo neigiamus išgyvenimus dėl fizinės išvaizdos (paskutiniu metu nelinksma, visą laiką susiraukusi, niekada nesišypsau). Po operacijos statistiškai reikšmingai sumažėja ($p < 0,04$) neigiamų emocinių reakcijų kontrolės reprezentacijų ir statistiškai reikšmingai ($p < 0,01$) padaugėja teigiamų emocinio patyrimo Aš-su-draugu reprezentacijų.

Statistiškai reikšmingai ($p < 0,01$) didesnis savęs vertinimas po operacijos draugo akimis atspindi tai, kad tik draugas žinojo apie žemą vidinį savęs vertinimą (nepasitikinti savimi; per daug atvirai apie save pasakau). Savęs vertinimas draugo akimis yra susijęs ne su privalomais kito, o su vidiniais idealiais savo standartais (išpildžiusi savo svajonę; pasitikinti savimi; daugiau šypsosiuos, linksmesnė, geriau jausiuos), nes draugo akimis tiriamieji išsako jaučiantys labiau depresines, o ne nerimo ir baimės nuotaikas (linkusi į liūdnumą; liūdžiu be draugu). Be to draugo akimis po operacijos išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,02$) teigiamų fizinio Aš reprezentacijų, kurios prieš operaciją dažniausiai būdavo kuriamos remiantis idealaus fizinio Aš standartais (graži, manekenė, ant podiumo; subalansuotų veido bruožų; atrodanti taisyklinga; turinti gražią hollywoodinę šypseną, truputėli trumpesne nosimi; panaši į Nikol Kidman).

Po operacijos daugėja teigiamų Aš reprezentacijų, kurias iš reikšmingųjų kitų greičiausiai pastebi draugas. Po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau įvairių teigiamų pokyčių pastebi geriausiai draugas.

Tai, kad po operacijos padaugėja teigiamų reprezentacijų draugo akimis susiję su anksčiau aptartomis prielaidomis – tik artimiausias draugas po operacijos pastebi teigiamus fizinius pokyčius (pasikeitusi, gražiai atrodo, jaunesnė), didesnę vidinę pasitikėjimą savimi (drąsesnė, laisvesnė, labiau savimi pasitikiu; labai pasikeitusi savo mąstymu, savo bendravimu į gerąją pusę); daugėja atviro emocinio patyrimo su draugu (galiu atsiverti; reiškiu daug emocijų dėl operacijos). Daugiau įvairių teigiamų pokyčių draugo akimis gali būti dėl to, kad atsiskyrus nuo tėvų, geriausias draugas tampa svarbiausiu reikšminguoju kitu, nes greičiau ir supratingiau iš visų reikšmingųjų kitų reaguoja į tiriamųjų tikruosius poreikius (Shaver, Mikulincer, 2007).

Diferencijuotas savęs matymas reikšmingojo kito akimis po operacijos gali atsirasti dėl to, kad tiriamiesiems po operacijos labai svarbus reikšmingojo kito grįžtamasis ryšys, kuris daugeliui lemia pasitenkinimą/nepasitenkinimą operacijos padariniais (anksčiau vyrui buvau priimtinesnė; mama negali priprasti, vis dar laukia, kada aš sugrįšiu į pradinę padėtį; mamai patinka rezultatas; draugo akimis mano nosis pasikeitė, atrodo blogiau; tėvui pasikeičiau, dar gražesnė).

10. Rekomendacijos tolimesniems tyrimams

1. Ateityje būtų tikslinga tiriamuosius diferencijuoti pagal sąkandžio anomalijos tipą, siekiant suprasti, koks sąkandžio anomalijos tipas lemia didesnius psichologinius sunkumus.
2. Būtų tikslinga panašų tyrimą atlikti su didesniu tiriamųjų skaičiumi, norint sužinoti subtilesnius pakitimus. Kadangi šiame tyrime tiriamųjų imtys buvo santykinai nedidelės, homogeniškumo faktorius subkategorijoms skaičiuoti netiko, nes požymių buvo per mažai.
3. Būtų tikslinga palyginti dvi imtis pagal lytį, siekiant sužinoti, kokios fizinio Aš reprezentacijos svarbesnės moteriškos, kokios vyriškos lyties atstovams.

4. Šio darbo trūkumas, kad dalis tyrimo medžiagos buvo prarasta, todėl skyrėsi tiriamųjų imtys prieš ir po operacijos, todėl tikslaus pokyčio su tais pačiais 31 dalyviu įvertinti nepavyko.

11. Išvados

1. Prieš ir po operacijos statistiškai reikšmingai skiriasi ($p < 0,001$) *vaikystės* Aš teigiamų ir neigiamų reprezentacijų grupės. Prisimindami vaikystę tiriamieji išsakė statistiškai reikšmingai daugiau neigiamų *vaikystės* Aš reprezentacijų. Prieš operaciją vyrauja statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,02$) neigiamų *dabartinio* Aš reprezentacijų, po operacijos – statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų *dabartinio* Aš reprezentacijų. Prieš ir po operacijos tiriamieji išsakė vien teigiamas būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijas. Prieš operaciją tiriamieji išsakė statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,00$) idealaus nei vengtinio Aš ateityje (po metų) reprezentacijų, po operacijos statistiškai reikšmingo ($p < 0,16$) skirtumo tarp vengtinio ir idealaus Aš reprezentacijų nėra.
2. Prieš ir po operacijos išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų negu neigiamų Aš reprezentacijų reikšmingųjų kitų akimis (mamos, tėvo, geriausio draugo). Prieš operaciją nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp teigiamų Aš reprezentacijų iš atskirų (mamos, tėvo, geriausio draugo) reikšmingųjų kitų perspektyvos, po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,012$) teigiamų reprezentacijų – geriausio draugo akimis.
3. Prieš operaciją, palyginti su situacija po operacijos, išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų būsimo realaus (po metų) fizinio Aš reprezentacijų lūkesčių. Prieš operaciją idealiu atveju (po metų) tiriamieji tikisi statistiškai reikšmingai didesnių pasiekimų mokymosi ($p < 0,02$) ir profesijos bei karjeros ($p < 0,03$) srityse. Po operacijos idealiu atveju ateityje (po metų) tikimasi statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų intelekto ($p < 0,001$), teigiamų profesijos ir karjeros ($p < 0,001$) reprezentacijų.
4. Po operacijos, palyginti su situacija prieš operaciją, statistiškai reikšmingai sumažėja ($p < 0,001$) neigiamų *dabartinio* Aš reprezentacijų. Po operacijos, palyginti su

situacija prieš operaciją, statistiškai reikšmingai padaugėja teigiamų dabartinio fizinio Aš ($p < 0,001$) ir laisvalaikio ($p < 0,01$) reprezentacijų. Teigiamų savęs vertinimo reprezentacijų po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,016$), nei neigiamų.

5. Apibendrinant gautus rezultatus galima pasakyti, kad po tiriamųjų veido ir žandikaulių operacijų, nustatyti teigiami psichologiniai pacientų pokyčiai (pozityvesnis dabartinio ir būsimo Aš supratimas).

12. Literatūros sąrašas :

1. Abu Alhaija E.S.J., Al-Nimri K.S., Al-Khateeb S.N. Self-perception of malocclusion among north Jordanian school children // *European Journal of Orthodontics*, 2005, vol. 27, p. 292-295.
2. Anderson S.M., Chen S. The Relation Self: An interpersonal social-Cognitive Theory // *Psychological Review*, 2002, vol. 109, No 4, p. 619-645.
3. Arya A., Jefferies L.N., Enns J.T., DiPaola S. Facial actions as visual cues for personality // *Computer Animation and Virtual Worlds*, 2006, vol. 17, p. 371-382.
4. Bagdonas A. Eksperimentinė dėmesio psichologija, Vilnius: Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1974.
5. Bless H., Fiedler K., Strack F. The use of information in judgments // *Social cognition: How individuals construct social reality* / Bless H., Fiedler K., Strack F. Hove, United Kingdom: Psychology Press, 2004, p. 119-141.
6. Bowlby J. *Priviazanost*, Maskva: Gardariki, 2003.
7. Brown W.M., Moore C. Fluctuating asymmetry and romantic jealousy // *Evolution and Human Behavior*, 2003, vol. 24, p. 113-117.
8. Burrows A.M. The facial expression musculature in primates and its evolutionary significance // *BioEssays*, 2008, vol.30, p. 212-225.
9. Cervone D. Personality Architecture: Within-person structures and processes // *The Annual Review of Psychology*, 2005, vol. 56, p. 423-452
10. Chen C., Kao K.C. Tyler C.W. Face configuration processing in the human brain: The role of symmetry // *Cerebral Cortex*, 2007, vol. 17, p. 1423-1432.
11. Čekanavičius V., Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai. 1 dalis*. Vilnius: TEV, 2001.
12. Davis D., Shaver P.R., Vernon M.L. Physical, emotional, and behavioral reactions to breaking up: The roles of gender, age, emotional involvement, and attachment style // *Personality and social psychology bulletin*, 2003, vol. 29, p. 871-884.

13. DeBruine L.M., Jones B.C., Little A.C., Boothroyd L.G., Perrett D.I., Penton-Voak I.S., Cooper P.A., Penke L., Feinberg D.R., Tiddeman B.P. Correlated preferences for facial masculinity and ideal or actual partner's masculinity // *Proceeding of The Royal Society B*, 2006, vol. 273, p. 1355-1360.
14. Ellemers N., Spears R., Doosje B. Self and social identity // *Annual Review of Psychology*, 2002, vol. 53, p. 161-186.
15. Ekman P. An argument for basic emotions // *Cognition and Emotion*, 1992, vol. 6, p. 169-200.
16. Farb N.A.S., Segal Z.V., Mayberg H., Bean J., McKeon D. Attending to the present: Mindfulness meditation reveals distinct neural modes of self-reference // *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2007, vol. 2, p. 313-322.
17. Faure J.C., Rieffe C., Maltha J.C. The influence of different facial components on facial aesthetics // *The European Journal of Orthodontics*, 2002, vol. 24, p. 1-7.
18. Finn J.C., Cox S.E., Earl M.L. Social implications of hyperfunctional facial lines // *Dermatologic Surgery*, 2003, vol. 29, p. 450-455.
19. Fridlund A.J. The new ethology of human facial expressions // *The psychology of Facial Expression* / Ed. by Russel J.A., Fernandez-Dols J.M. New York: Cambridge University Press, 1997, p. 103-127.
20. Furman K., Thompson J.K. Body image, teasing, and mood alterations: An experimental study of exposure to negative verbal commentary // *International Journal of Eating Disorders*, 2002, vol. 34, p. 449-457.
21. Gangestad S.W., Scheyd G.J. The Evolution of Human Physical Attractiveness // *Annual Review of Anthropology*, 2005, vol. 34, p. 523-548.
22. Giedraitytė M., Bieliauskaitė R. Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika // *Psichologija*, 2006, t. 34, p. 7-19.
23. Grybauskas S. Šiuolaikinės veido ir žandikaulių chirurgijos galimybės // *Spectrum*, 2006, t. 1, p. 21-25.
24. Haddock G. Do I get better looking each day? Changes in self-perceptions of attractiveness as a function of temporal perspective // *European journal of Social psychology*, 2006, vol. 36, p.761-771.

25. Higgins E. T. Self-Discrepancy: A theory relating self and affect // *Psychological Review*, 1987, vol. 94, No.3, p. 319-340.
26. Higgins E.T., Pittman T.S. Motives of the human animal: Comprehending, managing, and sharing inner states// *The Annual Review of Psychology*, 2008, vol.59, p. 361-385.
27. Hönekopp J., Rudolph U., Beier L., Liebert A., Müller C. Physical attractiveness of face and body as indicators of physical fitness in men // *Evolution and Human Behavior*, 2007, vol. 28, p. 106-111.
28. Hunt O., Hepper P., Johnston C., Stevenson M. Professional perceptions of the benefits of orthodontic treatment // *European Journal of Orthodontics*, 2001 vol. 23, p. 315-323.
29. Izard C.E. Emotions and facial expressions: A perspective from Differential Emotions Theory // *The psychology of Facial Expression* / Ed. by Russel J.A., Fernandez-Dols J.M. New York: Cambridge University Press, 1997, p. 57-75.
30. Izard E.C., Ackerman B.P., Schoff K.M., Fine S.E., Self-Organization of Discrete Emotions, Emotion Patterns, and Emotion-Cognition Relations // *Emotion, development, and Sel-organization* / Ed. by Lewis M.D., Granic I. New York: Cambridge University Press, 2000, p. 15 - 37.
31. Johnston D.J., Hunt O., Johnston C.D., Burden D.J., Stevenson M., Hepper P. The influence of lower face vertical proportion on facial attractiveness // *European Journal of Orthodontics*, 2005, vol. 27, p. 349-354.
32. Jones D. An evolutionary perspective on physical attractiveness // *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*. 1998, vol. 5, p. 97-109.
33. Kaiser S., Wehrle T. Facial expressions as indicators of appraisal processes // *Appraisal processes in emotion* / Ed. by Scherer K.R., Schorr A., Johnstone T. Unites States of America: Oxford University Press, 2001, p. 285-301.
34. Kanazawa S., Kovar J.L. Why beautiful people are more intelligent // *Intelligence*, 2004, vol. 32, p. 227-243.
35. Kilborne B., Isčezajusčye liudy, Maskva: Kogito-Centr, 2007.

36. Kilts C.D., Egan G., Gideon D.A., Ely T.D., Hoffman J.M. Dissociable neural pathways are involved in the recognition of emotion in static and dynamic facial expressions // *NeuroImage*, 2003, vol. 18, p. 156-168.
37. Knight H., Keith O. Ranking facial attractiveness // *European journal of orthodontics*, 2005, vol. 27, p. 340-348.
38. Langlois J.H., Kalakanis L., Rubenstein A.J., Larson A., Hallam M., Smoot M. Maxims or myths of beauty? A meta-analytic and theoretical review // *Psychological Bulletin*, 2000, vol. 126, p. 390-423.
39. Leary M.R. Motivational and emotional aspects of the Self // *The Annual Review of Psychology*, 2007, vol. 58, p.317-344.
40. Lindberg S.M., McKinley J.S.H.N.M. A measure of objectified body consciousness for preadolescent and adolescent youth // *Psychology of Women Quarterly*, 2006, vol. 30, p. 65-76.
41. Lindwall M., Hassmen P. The role of exercise and gender for physical self-perceptions and importance ratings in Swedish university students // *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 2004, vol. 14, p. 373-380.
42. Luxen M.F., Van De Vijver F.J.R. Facial attractiveness, sexual selection, and personnel selection: when evolved preferences matter // *Journal of Organizational Behavior*, 2006, vol. 27, p. 241-255.
43. Markus H., Nurius P. Possible selves // *American Psychologist*, 1986, vol. 41, p. 954-969.
44. Melchior-Bonnet S. *Veidrodžio istorija*, Vilnius: Baltos Lankos, 2005.
45. Mischel W., Shoda Y. A cognitive-affective system theory of personality: reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure // *Psychological Review*, 1995, vol. 102, No. 2, p. 246-268.
46. Mikulincer M., Gillath O. Activation of the attachment system in adulthood: Threat-related primes increase the accessibility of mental representations of attachment figures // *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, vol. 83, p. 881-895.
47. Morrison E.R., Gralewski L., Campbell N., Penton-Voak I.S. Facial movement varies by sex and is relates to attractiveness // *Evolution and Human behaviour*, 2007, vol. 28, p. 186-192.

48. Newton J.T., Minhas G. Exposure to „ideal” facial images reduces facial satisfaction: an experimental study // *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, 2005, vol. 33, p. 410-418.
49. Onorato R.S., Turner J.C. Fluidity in the self-concept: the shift from personal to social identity // *European Journal of Social Psychology*, 2004, vol. 34, p. 257-278.
50. Oyserman D., Markus H.R. Possible Selves and delinquency // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, vol. 59, p. 112-125.
51. O'Toole A.J., Price T., Vetter T., Bartlett J.C., Blanz V. 3D shape and 2D surface textures of human faces: the role of „averages” in attractiveness and age // *Image and Vision Computing*, 1999, vol. 18, p. 9-19.
52. Owren M.J., Bachorowski J. Reconsidering the evolution of nonlinguistic communication: the case of laughter // *Journal of Nonverbal Behavior*, 2003, vol. 27, p. 183-200.
53. Pelachaud C., Poggi I. Subtleties of facial expressions in embodied agents // *The Journal of Visualization and Computer Animation*, 2002, vol. 13, p. 301-312.
54. Raustorp A., Ståhle A., Gudasic H., Kinnunen A., Mattsson E. Physical activity and self-perception in school children assessed with the children and youth – physical Self-perception profile // *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 2005, vol. 15, p. 126-134.
55. Reischer E., Koo K.S. The body beautiful: Symbolism and agency in the social world // *Annual Review of Anthropology*, 2004, vol. 33, p. 297-317.
56. Rogers C.M., Ritter J.M. The power of perception: Children's appearance as a factor in adults' predictions of gender-typical behavior // *Social Development*, 2002, vol. 11, p. 409-426.
57. Rhodes G. The Evolutionary psychology of facial beauty // *Annual Review of Psychology*, 2006, vol. 57, p. 199-226.
58. Russell J.A., Bachorowski J., Fernandez-Dols J. Facial and vocal expressions of emotion // *Annual Review of Psychology*, 2003, vol. 54, p. 329-349.
59. Schaefer K., Fink B., Grammer K., Mitteroecker P., Gunz P., Bookstein F.L. Female appearance: facial and bodily attractiveness as shape // *Psychology Science*, 2006, vol. 17, p. 187-204.

60. Sedikides C., Gaertner L. A homecoming to the individual self: emotional and motivational primacy // *Individual Self, Relational Self, Collective Self* / Ed. by Sedikides C., Brewer M.B. Hove, United Kingdom: Psychology Press, 2001, p. 7-23.
61. Sedikides C., Green J.D. Affective influences on the Self-Concept: Qualifying the Mood-Congruency Principle // *Affect and Social Cognition* / Ed. by Forgas J.P. , Philadelphia: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 2001, p. 147-158.
62. Shaver P., Mikulincer M. Augmenting the Sense of Security in Romantic, Leader-Follower, Therapeutic, and Group Relationships: A Relational Model of Psychological Change // *Social Relationships: Cognitive, Affective, and Motivational Processes* / Ed. by Forgas J.P., Fitness J. New York: Psychology Press, 2007, p. 1-42.
63. Sneed J.R., Whitbourne S.K. Models of the aging self // *Journal of Social Issues*, vol. 61, 2005, p. 375-388.
64. Symons D.K., Peterson C.C., Slaughter V., Roche J., Dougle E. Theory of mind and mental state discourse during book reading and story-telling tasks // *British Journal of Developmental Psychology*, 2005, vol. 23, p. 1-24.
65. Tcherkassof A., Bollon T., Dubois M., Pansu P., Adam J. Facial expressions of emotions: A methodological contribution to the study of spontaneous and dynamic emotional faces // *European Journal of Social Psychology*, 2007, vol. 37, p. 1325-1345.
66. Lietuvių kalbos žodynas, <http://www.lkz.lt/startas.htm> [Žiūrėta 2008 m. kovo 20 d.]
67. Ortognatinė chirurgija, <http://www.orthognatic.lt/> [Žiūrėta 2008 m. gegužės 15 d.]
68. Vaitkevičius, P. H. Pojūčiai ir suvokimas. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2002.
69. Winkielman P., Halberstadt J., Fazendeiro T. Catty S. Prototypes are attractive because they are easy on the mind // *Psychological Science*, 2006, vol. 17, p. 799-806.
70. Wilson T.D., Dunn E.W. Self-Knowledge: Its Limits, Value, and Potential for Improvement // *The Annual Review of Psychology*, 2004, vol. 55, p. 493-518.
71. Zaidel D.W., Cohen J.A. The face, beauty, and symmetry: perceiving asymmetry in beautiful faces // *International Journal of Neuroscience*, 2005, vol. 115, p. 1165-1173.

13. Santrauka

1,5 metų (nuo 2006 09 iki 2008 04) vyko tyrimas, kuriame dalyvavo tiriamieji, turintys veido sąkandžio anomalijų. Tyrimas tikslas buvo įvertinti Aš reprezentacijų ypatumus prieš ir po veido ortognatinių operacijų. Prieš operaciją tyrime dalyvavo 31 tiriamasis, po operacijos – 25. Tyrimo metu buvo naudotas interviu metodas ir tirtos vaikystės, dabarties ir ateities reprezentacijos bei reprezentacijos mamos, tėvo ir geriausio draugo akimis.

Tyrimo išvados:

1. Prieš ir po operacijos statistiškai reikšmingai skiriasi ($p < 0,001$) *vaikystės* Aš teigiamų ir neigiamų reprezentacijų grupės. Prisimindami vaikystę tiriamieji išsakė statistiškai reikšmingai daugiau neigiamų vaikystės Aš reprezentacijų. Prieš operaciją vyrauja statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,02$) neigiamų *dabartinio* Aš reprezentacijų, po operacijos – statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų *dabartinio* Aš reprezentacijų. Prieš ir po operacijos tiriamieji išsakė vien teigiamas būsimo (po metų) realaus Aš reprezentacijas. Prieš operaciją tiriamieji išsakė statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) idealaus nei vengtinio Aš ateityje (po metų) reprezentacijų, po operacijos statistiškai reikšmingo ($p < 0,16$) skirtumo tarp vengtinio ir idealaus Aš reprezentacijų nėra.
2. Prieš ir po operacijos išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų negu neigiamų Aš reprezentacijų reikšmingųjų kitų akimis (mamos, tėvo, geriausio draugo). Prieš operaciją nėra statistiškai reikšmingo skirtumo tarp teigiamų Aš reprezentacijų iš atskirų (mamos, tėvo, geriausio draugo) reikšmingųjų kitų perspektyvos, po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,012$) teigiamų reprezentacijų – geriausio draugo akimis.
3. Prieš operaciją, palyginti su situacija po operacijos, išsakoma statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,001$) teigiamų būsimo realaus (po metų) fizinio Aš reprezentacijų lūkesčių. Prieš operaciją idealiu atveju (po metų) tiriamieji tikisi statistiškai reikšmingai didesnių pasiekimų mokymosi ($p < 0,02$) ir profesijos bei karjeros ($p < 0,03$) srityse. Po operacijos idealiu atveju ateityje (po metų) tikimasi statistiškai reikšmingai daugiau teigiamų intelekto ($p < 0,001$), teigiamų profesijos ir karjeros ($p < 0,001$) reprezentacijų.

4. Po operacijos, palyginti su situacija prieš operaciją, statistiškai reikšmingai sumažėja ($p < 0,001$) neigiamų dabartinio Aš reprezentacijų. Po operacijos, palyginti su situacija prieš operaciją, statistiškai reikšmingai padaugėja teigiamų dabartinio fizinio Aš ($p < 0,001$) ir laisvalaikio ($p < 0,01$) reprezentacijų. Teigiamų dabartinio savęs vertinimo reprezentacijų po operacijos statistiškai reikšmingai daugiau ($p < 0,016$), nei neigiamų.
5. Apibendrinant gautus rezultatus galima pasakyti, kad po tiriamųjų veido ir žandikaulių operacijų, nustatyti teigiami psichologiniai pacientų pokyčiai (pozityvesnis dabartinio ir būsimo Aš supratimas).

14. Summary

The year and a half duration study on subjects with face and bite abnormalities was conducted from September 2006 to March 2008. The aim of the study was to evaluate the peculiarities of Self representations before and after orthognathic surgery. 31 subjects before orthognathic surgery and 25 of them after 2 – 4 months interval after the performed surgery took part in the study. Method of the study was interview. Childhood self representation, present self representation, possible Self representations were investigated as well as self representations by significant others (mother, father and closest friend).

Conclusions :

1. Difference between positive and negative childhood Self representations was statistically significant ($p < 0,001$) before and after the surgery. There was statistically significant prevalence of negative childhood Self representations in subjects childhood recollections. There was statistically significant domination ($p < 0,02$) of negative present Self representations before the surgery. After the surgery statistically significant ($p < 0,001$) prevalence of positive present Self representations was observed. Before and after the surgery subjects presented only positive possible (the year after) real Self representations. Before the surgery prevalence in subjects ideal possible (the year after) Self representations over avoiding possible

(the year after) Self representations was statistically significant ($p < 0,001$). After the surgery statistically significant difference ($p < 0,16$) between the avoiding and ideal possible Self representations was not observed.

2. Before and after the surgery prevalence of positive over negative Self representations by significant others (mother, father, closest friend) was statistically significant ($p < 0,001$). Before the surgery there was no statistically significant difference between positive Self representations by individual significant others (mother, father and closest friend), while after the surgery prevalence of positive Self representations by closest friend was statistically significant ($p < 0,001$).
3. There was statistically significant ($p < 0,001$) prevalence of possible real (the year after) positive physical Self representations expectations before the surgery over the situation after the surgery. Before the surgery subjects expected in ideal case (after the year) statistically significant improvement in learning ($p < 0,02$) and professional career ($p < 0,03$) fields. After the surgery subjects expected in ideal case (after the year) statistically significant prevalence of positive intelligence ($p < 0,001$), positive professional career ($p < 0,001$) representations.
4. There was statistically significant ($p < 0,001$) reduction of negative present Self representations after the surgery comparing with those before the surgery. Statistically significant increase in positive present physical Self ($p < 0,001$) and present spare time ($p < 0,01$) representations after the surgery, comparing with those before the surgery, was observed. After the surgery statistically significant ($p < 0,016$) prevalence of positive present Self value representations over negative present Self value representations was observed.
5. Summary of obtained data allow us to maintain, that positive psychological changes were determined in subjects after the orthognathic surgery (more positive present and possible Self appreciation).

15. Priedai

15.1. Būdingiausios reprezentacijos

1. Optimistė
2. Turėjau daug draugų
3. Norėjau kuo greičiau keistis
4. Apsaugota savo šeimos
5. Negraži
6. Nerūpestinga
7. Jaučiau gėdą, kad visos mergaitės mokosi geria, o aš blogai
8. Nuo pradinių klasių su dantimis turėjau labai daug problemų
9. Judri
10. Energinga
11. Sportuojantis
12. Neištariau garso „r“, „s“
13. Bernai geriausi draugai
14. Tvarkinga
15. Negalėjau normaliai šypsotis
16. Labai kūda
17. Patyriau daug operacijų
18. Jaučiausi atskirta nuo klasiokų
19. Patyriau daug patyčių iš vaikų
20. Nusivylimas, kad esu kitokia
21. Pradinių klasių mokytojai buvau protiškai atsilikusi
22. Kompleksavau, kad mano žandikaulis kitoks
23. Valdydavau savo šypseną, nes žinojau, kad atrodau negražiai
24. Pati sau nepatikau
25. Nuoskaudas laikydavau savyje
26. Noriu atitikti visuomenės standartus
27. Mažiau pasitikėdavau savimi
28. Jaučiau, kad tėvai gyvena tik dėl vaikų
29. Uždara
30. Nekenčiau klasiokų, kad iš manęs tyčiojosi
31. Turėjau kompleksą juoktis prie nepažįstamų žmonių
32. Atsidėjęs į mokslus
33. Vengdavau bendrauti
34. Paklusnus
35. Išėjus tėvui, pradėjau spręsti pats už save
36. Dažnai mušdavausi už drauges
37. Niekada neidavau į diskotekas
38. Kontroliuojama močiutės
39. Mokykloje labai trūko tėčio, norėjau, kad grįžtu
40. Kildavo mintys apie savižudybę
41. Vengdavau su kitais išsikalbėti
42. Mėgau knygas skaityti
43. Gėdijausi savo žandikaulio

44. Laiminga
45. Namie daug verkdavau
46. Iš mokyklos norėjau išeiti kuo greičiau
47. Aš kitokia, kitaip atrodau
48. Imlus kalboms
49. Izoliuotas
50. Man atrodydavo, kad kiti manimi šlykštisi
51. Bjaurėjau savo profiliu nuotraukose
52. Matydavau savo trūkumą veidrodyje, filmuotoje medžiagoje
53. Užsispyrusiai siekiu savo tikslo
54. Jaučiau nuoskaudą, kad prasčiau sportavau nei klasiokai
55. Pažįstami diskomfortai dėl sveikatos problemų
56. Būdavo tragedija išeiti prieš klasę
57. Baimė pasisakyti viešai
58. Uždaresnė
59. Sau buvau panaši į raganą
60. Laikiausi dietų ir galvojau apie svorį kiekvieną dieną
61. Lėtas
62. Buvau vienas iš geriausių mokykloje
63. Lankiau muzikos mokyklą
64. Bijodavau nesėkmės
65. Atsakinga
66. Savarankiška
67. Mokykloje patyriau, kad mokytojai dažnai vertindavo pagal vaiko išvaizdą
68. Labai daug piešiau
69. Kūrybinga
70. Būdavo žmonių, kurie žiūrėdavo su atstūmimu
71. Daugiau pasieksiu
72. Kai šypsodavausi, visada prisidengdavau
73. Atrodžiau sau deformuota
74. Atrodo, esu sveika, galiu viską, bet negaliu
75. Studijuoju
76. Impulsyvi
77. Iš baimės tikrinuosi sveikatą
78. Stresinėse situacijose stengiuosi nesėdėti ramiai, kad negalvoti
79. Linksma
80. Ambicinga
81. Labai save nuvertinu
82. Pesimistė
83. Labai silpna, tik atrodau stipri
84. Reikli, bet teisinga
85. Bijau parodyti savo problemą aplinkiniams
86. Gerbiu silpnesnius
87. Jautri
88. Neharmoningo veido
89. Negaliu atsipalaiduoti

90. Bendraudama su drauge nežinojau, ką reiškia liūdesys
91. Mąstau pagal galimybes
92. Imuosi iniciatyvos
93. Žmogaus išvaizda ir veidas labai stipriai trukdo bendrauti
94. Per daug iš savęs reikalauju
95. Nervingesnė
96. Esu tikinti, lankau bažnyčią
97. Atrodo, kad visi mane mato, visi pastebi
98. Griežta, bet teisinga
99. Man svarbu, kaip aš atrodau kitiems
100. Tarp nepažįstamų nejaukiai jaučiuosi
101. Nelabai gera atmintis
102. Negaliu sau daug ko leisti
103. Jei tikrai noriu, padarysiu bet kokia kaina
104. Stresuoju dėl svorio
105. Ugninga
106. Protingesnis nei vidutinis
107. Noriu visiems įtikti
108. Niekada nesiguodžiu
109. Jaučiuosi prigašdintas odontologų
110. Investuoju į žinias, išmokimą
111. Nepasitikiu darbe kitais
112. Ryžtinga
113. Merginos man yra konkurentės
114. Visada visiems geras
115. Tyli
116. Už save visai nemokėdavau pastovėti
117. Žaisdavau berniukiškus žaidimus, su lėlėmis nežaidžiau
118. Nenešiojau suknelių
119. Darželyje gindavau Dauno liga sergantį berniuką
120. Sunkiai sekėsi rašyti rašinius
121. Jaučiau baimę būti namuose, nes tėvas gėrė
122. Pykau ant žmonių
123. Kai bandydavau arčiau susidraugauti, vaikai neprisileisdavo
124. Visur dalyvaujanti
125. Užeidavo depresija, kad negražiai atrodau
126. Nesukeldavau jokių rūpesčių
127. Jei aš priimdavau sprendimą, tėvas neprieštaraudavo
128. Paklusni
129. Visą laiką kaltinau tėvus
130. Mylimiausias mamos vaikas
131. Verkdavau, kai mama kur nors išeidavo
132. Prilipusi prie mamos
133. Save baudavau, nes galvojau, kad mamą skaudinu
134. Sunkesnis vaikas nei vyresnė sesuo
135. Su mama sudėtingai bendraudavau

136. Kad ir ką daryčiau, tėvui negalėjau įtikti
137. Su tėčiu būdavome kartu
138. Pykau ant tėvo, kad mus paliko
139. Tėvą mažai matydavau, daug dirbdavo
140. Su tėvu nebuvo bendros veiklos
141. Tėtis dažnai kritikuodavo
142. Tėvo visur kontroliuojamas
143. Patikima draugė
144. Ištikimas draugui
145. Berniukiška
146. Keistas
147. Jei darbe stresinė situacija, pirma išsilieju, išsirėkiu
148. Negaliu pakelti neteisybės
149. Labiau drąsi
150. Galiu laisviau išreikšti savo nuomonę
151. Dingo kompleksas, kaip į mane pažiūrės
152. Nervinga
153. Mano humoras kažkur dingsta
154. Pareiginga
155. Neparodau savo emocijų, neigiu, slopinu
156. Mano savęs vertinimas priklauso nuo to, kaip kiti mane priima
157. Daug baimių, kad nepasiseks
158. Matau kančią
159. Esu kaip visi, niekuo nesiskiriu
160. Didžiuojuosi savimi
161. Suku galvą dėl finansinių reikalų
162. Akivaizdžiai pasikeičiau tik iš profilio
163. Mėgstu keliauti
164. Esu donoras, duodu kraujo
165. Dailesnė
166. Labiau įsižiūriu į situaciją
167. Mama supranta ne taip, kaip iš tikrųjų jaučiuosi
168. Su mama bendrauju iš pareigos
169. Norėčiau verslo
170. Stiprus
171. Keisiu darbą
172. Pikta
173. Vieniša
174. Savanaudė
175. Žiaurus
176. Neištikimas šeimai
177. Atviras
178. Komunikabilus
179. Tėvas gėdinasi manęs
180. Labai myliu savo brolių
181. Savanoriauti kūdikių namuose

182. Ryžtingas, mokantis greit priimti sprendimus
183. Sąžininga
184. Svarstanti
185. Pavydi
186. Vyras nesupranta, kodėl man reikia operacijos
187. Draugei geros širdies
188. Atviras tiek kiek reikia, nerodau jausmų
189. Draugui nuoširdus
190. Gabi kalboms
191. Su drauge galiu būti savimi
192. Tam tikros srities profesionalė
193. Labiau prisirišusi prie mamos nei prie tėvo
194. Daug bendravau, nors tuo pačiu varžiausi
195. Tėčiui brangiausias turtas, graži
196. Mamos labai palaikoma, geriausios draugės
197. Draugei galiu atvirai išsakyti savo nerimą
198. Susiradusi savo žmogų
199. Pailgės žandikaulis, pagražės estetiškas vaizdas
200. Išmokęs ir sužinojęs daugiau faktų, žinių

15.2. Režentacijų priskyrimas kategorijoms

1 Lentelė. Reprzentacijų priskyrimas kategorijoms

	Individualios savybės ir būsenos								Tarpasmeniniai santykiai su :																												
	Psichinės				Fizinės				Savęs vertinimas				Bendraamžiais		Šeimos nariais						Emocinis patyrimas				Moky masis		Profesija ir karjera		Laisvalaikis								
	Savybės ir veiksmams, orientuoti į tikslą ir paramą	Vertybės		Jausmų išraiška	Būdo savybės	Išgyvenimų pasidalinimas	Veido patrauklumas	Bendra išvaizda	Idealus (iš savo perspektyvos)	Emocinis patyrimas	Šypsena	Logopediniai sunkumai	Sveikata, ligos, operacijos	Savo lyties vaidmens	Privalomai (iš kito perspektyvos)	Idealus (iš savo perspektyvos)	Bendraamžiais		Šeimos nariais						Emocinis patyrimas				Moky masis		Profesija ir karjera		Laisvalaikis				
		Specialieji gebėjimai	Moralinės														Materialinės	Išorė	Į save	Būdo savybės	Artimiausi draugai	Bendraamžiais	Šeima	Seneliai	Broliai, seserimis	Tėvu	Mama	Šeima	Kiti	Sutuoktiniai	Priešingos lyties atstovais	Mokytojai	Bendradarbiai	Gdytojai	Nepažįstamais	Su geriausiu draugu	Su motina
Intelektos savybės																																					
1																																					
2																																					
3																																					
4																																					
5																																					
6																																					
7																																					
8																																					
9																																					
10																																					
11																																					
12																																					
13																																					
14																																					
15																																					
16																																					
17																																					

1 Lentelė (tęsinys). Reprerentacijų priskyrimas kategorijoms

	Individualios savybės ir būsenos				Tarpasmeniniai santykiai su :																									
	Psichinės		Fizinės		Savęs vertinimas		Bendramžišiais		Šeimos nariais				Priešingos lyties atstovais		Mokytrojaais		Bendradarbiaais		Gdytytojaais		Nepažištamaais		Emocinis patyrimas		Moky masis		Profesija ir karjera		Laisvalaikis	
	Vertybės	Specialieji gebėjimai	Savybės ir veiksmiai, orientuoti į tikslą ir paramą	Išorę	Išorę	Idealus (iš savo perspektyvos)	Emocinis patyrimas	Savo lyties vaidmens	Artimiausi draugai	Tėvu	Mama	Šeima	Sutuoktiniu	Seneliais	Broliais, seserimis	Su geriausiu draugu	Su motina	Su tėvu	Su bendramžišiais	Su geriausiu draugu	Pasiekimai	Nuostata į mokymąsi	Pasiekimai	Su geriausiu draugu	Nuostata į mokymąsi	Profesija ir karjera	Laisvalaikis			
Moralinės																												Materialinės	Išorę	Išorę
82																														
83						-																								
84					+																									
85				-																										
86					+																									
87																														
88																														
89																														
90																														
91																														
92																														
93																														
94																														
95																														
96																														
97																														

